

RAST

REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

LETNIK XVII, FEBRUAR 2006, št. 1 (103) ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

VSEBINA

str. RAST št. 1 (103)

UVODNIK

V meseca svečana ogledalu

3 Milan MARKELJ

LITERATURA

Poezija

Volčje noči, volčji časi

4 Ivan GREGORČIČ ✓

Jesenska

5

Grahast dan

Vrbe in jelše ob poti

Srbijo me besede

Najlepše pesmi

6

Viteški slovar

7 Jurij KOVIČ ✓

Lipica

12 Zvezdana MAJHEN ✓

Škofja Loka

Portorož

13

Strunjan

Maribor

14

Imovica

Prevod

Sonet

15 Luís Vaz de CAMÕES ✓

Sonet

16 Lope de VEGA ✓
Prevod: Miklavž KOMELJ

Proza

Januško in beloglavi jastrebi

17 Barica SMOLE ✓

Sreča

19

Spominčice

21 Stane PEČEK ✓

"Najin" tolmun

25 Anica ZIDAR ✓

KULTURA

Poznoantična višinska naselbina Zidani Gaber nad Mihovim

31 Judita LUX ✓

Pisma misijonarja Otona Skole

42 Meta MATIJEVIČ ✓

Slovenski četniki na Gorjancih 1942

52 Marijan F. KRANJC ✓

O Bogu Komelju in knjižnici

63 Darja PEPPERKO GOLOB ✓

NAŠ GOST

"Umetnost je hrana samo dojemljivim in humanim."

Pogovor z dr. Milčkom Komeljem.

67 Ivan GREGORČIČ ✓

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Dolenjski sledovi na robu ameriške prerije

101 Jernej ZUPANČIČ ✓

ODMEVI IN ODZIVI

Pot do uspeha je dolga

109 Miha TIŠLER ✓

Magdalenska gora

112 Davorin VUGA ✓

Štiri "dolenjska" mesta v arhivski monografiji

114

Nizki toni, visoka pesem

116 Tomaž KONCILJA ✓

Zamolčana usoda pretrganih korenin

117 Rasto BOŽIČ ✓

Za podaljšano življenje

120 Jože ZUPAN ✓

Očiščenje z besedo

121

Koncert na baročnih orglah

122 Franc KRIŽNAR ✓

KRONIKA

November – december 2005

125 Lidija MARKELJ ✓

LETNO KAZALO 2005

136 Milan MARKELJ ✓

NASLOVNICA: Milček Komelj: AVTOPORTRET, pastel, 1962 ✓

Milček Komej. OČE MED BRANJEM, akvarel, 1969

V mesecu februarju, ki ga iz sivih davnin posebej zaznamuje z norčavostjo prekrita magičnost pustnih maškar, že pol stoletja pa ob tem starodavnem pridihu mesecu svečanu dodaja posebnost še kulturni praznik kot z državnim pečatom overovljena in prepoznana izjemna pomembnost kulture za obstoj in razvoj slovenskega naroda, v tem času, ko je pomladno prebujenje še slutnja v mrzlem dihu zime, revija Rast začinja svoje sedemnajsto leto.

Poln skritih pomenov je videti ta čas in kot da reviji pri stopanja v novi letnik odstira zrcalo samovpogleda. V njem se lahko vidi kot pomembno kulturno dejanje, kot udejanjanje moči, ki ji je dala vzkliti in jo žene v rast s poslanstvom rojevati kulturne sadove in iz njih sejati nova semena za nove rasti, lahko pa se vidi kot butasta pustna šema, kot prazno početje z izgubljenim in izničnim pomenom.

Lahko je torej prostor oblikovanja duhovne podobe območja nekdanje "dolnje Kranjske", njeno ustvarjanje in odkrivanje, preverjanje in potrjevanje, zapisovanje in spodbujanje k zapisovanju raznolikih črt te podobe in njenega umeščanja v slovenstvo, v evropstvo.

Lahko pa je tudi nekakšen preživeli fosil, nekaj, kar "se gre kulturo", kulture pa, to se pač ve, dandanes nihče zares več ne potrebuje za oblikovanje svoje temeljne podobe in samoobčutenje, saj je samo del trženja "proizvodov" brez sleherne druge vrednosti, razen seveda tiste, ki jo kot ceno vzpostavljajo tržni mehanizmi.

Je torej naša revija pustna šema ali kaj drugega?

Svečana zrcalo tega ne pove določno. Svojo podobo mora revija doledati in potrditi še kje drugje. Denimo pri vas, dragi naročniki, bralci in sodelavci. Vsakič, ko jo vzamete v roke in listate po njej, ko sodelujete s svojimi prispevki, jo osmisľujete in potrjujete v svojstvu, ki ni izpraznjenost pustne maske.

Naj bo tako tudi v tem letniku!

Ivan Gregorčič

VOLČJE NOČI, VOLČJI ČASI ✓

Je vse živo
 od volčjih oči.
 Je vse živo
 od nemih
 vrtnčastih valov
 lajanja.
 Je vse naelektreno
 od iztegnjenih dolgih
 jezikov,
 od vročičnega volčjega
 dihanja,
 je vse zarošeno,
 je vse mlečno megleno.
 Je vse znotraj
 velbano,
 prekajeno,
 zakrasténo
 s strahom.
 Je vse zunaj
 prekrížano,
 preveríženo
 z zmedenimi
 tankimi
 šivankastimi
 stopinjami,
 pogreznjenimi
 v sipki pesek
 puščave.
 Je zapisano
 na vlažen list teme:
 Kam pobegniti
 iz svoje kože?

JESENSKA

Postane so
 poljane.
 Polomljena so
 stebila.
 Mraz oblizuje
 hraste.

Obupno
 krakajo vrane.

Poti
 so izgubljene.

Ne celijo
 se rane.

Ivan Gregorčič

GRAHAST DAN

*Svetlo
fazanje pero,
odloženo mehko
med bilke,
sameva.*

*Cevast
fazanji krik
v praznini
nepretrgano
odmeva.*

*Gluho
je uho
grahastega
dneva.*

VRBE IN JELŠE OB VODI

*Gole so vrbe.
Gole so jelše.
Čakajo vrbe.
Čakajo jelše.
Potok pa teče.
Potok pa teče.*

*So v zraku
metulji
ali
metafore?*

SRBIJO ME BESEDE

*Vse bolj
me srbijo
besede,
vse bolj
me tišči molk,
vse težje diham,
vse bolj lačen
je volk.*

LITERATURA
Rast 1 / 2006

*Volk
ni nikdar
sit*

Ivan Gregorčič *in ovca
ne cela.*

*Srbi me
beseda.
Srbi me
beseda.*

*Praska me
v grlu
neznano zrno.
Bode
kot trn.*

NAJLEPŠE PESMI

*Tako z lahkoto
pišem
v zrak.
Tako z lahkoto
pišem
na trepet daljnih zvezd,
na sinje nebo,
na ovce oblakov,
na daljave,
ki jih tvorijo
lastovice.*

*Tako z lahkoto
pišem
na polja,
na travnike,
na zelene liste,
na skorjo hrasta,
na bodice smrek,
na samotni trs,
na padajoče snežinke,
na bežečo gladino potoka.*

*Tako z lahkoto
pišem
brez besed.
Tako z lahkoto
pišem
v zrak,
v veter:
Za nikogar.
Tako z lahkoto
pišem
najlepše pesmi.*

LITERATURA
Rast I / 2006

VITEZ

Zazrt v lepoto rože,
ki v duši mu cveti,
pod žgočim soncem jezdi,
po bojih hrepeni,
da rano bi pozabil,
ki v srcu ga skeli,
na kljusetu se maje,
ki kakor on slovi.

Razdirati krivice
je viteza poklic,
neustrašno biti hraber,
zaščitnik lepotic,
točiti solze blazne
v samoti bledih lic
v čast ljube srčne dame,
kraljice krasotic!

Ni strah ga velikanov,
neomajna v njem je moč,
ki daje mu jo ona,
ki k njej se vzdihujoč
zateka v svojih mislih,
bitk v slavo nje iščoč,
boril bi se še z zmaji,
njeno ime pojoč.

Le čarodeji zlobni –
tí méd sanj mu grené,
za zmag sladkóst zavistni
mu mučijo srce,
saj večkrat mu pred nosom
čarobno spremene
sovražnika, da z mlini
na veter bije se.

OPRODA

Na oslu spremlja viteza
njegov dobri oproda,
hvaležno, zvesto kakor pes
zre v svojega gospoda,
naj pripeti se jima še
tako bridka prigoda,
vse potrpeti zanj ne zdi
se mu nobena škoda.

Saj ga bogato nagradi,
tako mu je obljubil,
res, za svoj trud poplačan bo
lahko kraljične snubil,
nesreč kot bolh se bo takrat
otrebil in oskubil
in tisočkrat poplačan bo
za vse, kar kdaj je izgubil.

Je bister, blazen? - sam ne ve,
vendar sledi mu vdano,
ki že z besed mu balzomom
zaceli vsako rano,
obljublja otok lasten mu,
kraljestvo, njemu vdano,
je to resnica, laž, ne ve,
je le iz sanj scvetljano?

Nikoli ga ne zapusti,
po isti prašni cesti
kot vitez hrabri jezdil bo
prijatelj, sluga zvesti,
naj tisočkrat utiša ga,
naj tisočkrat naklesti,
če sreča jima mila je,
če nimata kaj jesti.

SMRTNI GREH

»Kaj se bliska tam v daljavi,
kaj tako bobni?
So to češnjevi cvetovi?«
»Češnja ne kriči.«
»Je vihar to?« »Ne, vihar
ne prosi milosti.«
»Kdo prihaja v vas po cesti
prašni, kamnati?«

»So trgovci to popotni
iz Kine, Indije,
so prinesli zle dekletom
črne bisere?«
»Je Morsana, druge zlobne
z njo čarovnice?«
»Je to zmaj, ki bruha ogenj,
strašni Lucifer?«

»Je to kača, ki se zvija,
z repom klopota?«
»Je to angel, ki se spustil
je z višav neba?
Ni to meč njegov, ki v soncu
zlat se lesketa?«
»So to jezdeci strahotni,
je to sodni dan?«

»Nič od tega, bratje moji,
vaš je strah odveč,
to je tisti nori vitez,
to njegov je meč,
z njim oproda na osličku,
spet bo v krčmi smeh,
zamuditi njune bajke
bil bi smrtni greh.«

VITEZOVA ŽALOSTINKA

Povejte, zvezde,
povej mi, luna,
kje hodi ona,
labodjegruda,
zakaj me muči,
zakaj prezira,
zakaj črti me,
se stran ozira!

Mar nisem zvest ji,
mar nisem hraber,
mar nisem gorši
od krivih sabelj,
mar na bojišču
se ne izkažem
kot jezdec, strelec,
mar kdaj ji lažem?

Ji Črni vitez
pobral je robček,
zdaj njemu pravi
mucek, golobček,
me ljubosumnost
že ugonablja,
ni treba Turkov,
ni treba rablja!

Ko z veje hrasta
bingljal bo tisti,
ki zdaj smeji se
njegovi ihti,
nekoč mogoče
bo le spoznala,
da ta ljubezen
bila ni šala.

AVALON

*Enkrat le videl sem
otok, v meglicah skrit,
kakor oaza v puščavi
je bil sveta,
deklico uzrl na
bregu sem čudežno,
da po njo vrnem se,
to sem obljubil ji.*

*En sam trenutek
v oči sva si gledala,
en sam trenutek sva
pila drug drugega,
že svečenica jo
k templju je klicala,
rekla v slovo mi je
brez besed, iz srca:*

*»Le če verjameš vanj,
videl boš Avalon,
skozi meglice, ki
slepim ga skrivajo,
le če me ljubiš res,
nanj boš stopiti smel,
pústil za sabo boš
vero v svoj mračni svet.«*

*Daktili, sladki kot
dateljni palmovi,
nežno mi božajte
nje srce, nje uho,
žametno padajte
kakor dež v njeno dlan,
da se odpre in me
sprejme na Avalon!*

SPLETIČNA

*Senca zvesta je kraljične,
zlate češe ji lase,
dolge kite ji razpleta,
vse skrivnosti njene ve,
tajna pisemca prinaša
in odnaša, nehote
vidi, sliši več, kot zmore
utajiti nje srce.*

*Za skrivnosti njene dala
bi kraljica ji zlatnik,
dala vsaka ji dvorjank bi
svoj parfum in srebrnik,
sobarice bi ji dale
ključe ljubčkov, svoj glavnik,
vendar ne izda ničesar,
nema bolj od kipov, slik.*

*Dnevniku samo zaupa,
kar izreči se ne da,
le tako lahko ostaja
mirna, vedrega srca,
vse, kar v njem bi prekipelo,
v skrivni dnevnik skriti zna,
kajti rada je spletična,
rada to bi še bila.*

MODRI ČARODEJ

*Nihče imena mu ne ve,
srebrna brada ga krasi,
neskončno dobro ima srce,
prodorno žgo modre oči,
v globino duše gledajo,
kaj v tebi plete se, godi,
ničesar ne spregledajo,
kaj te skrbi, kaj radosti.*

*Vse vidi, vso tvojo bridkost,
vso majhnost, vso zavist, ves strah,
vso tvojo bedo in norost,
preteklosti, spominov prah,
če v tebi ogenj je, če led,
ve sam, še preden mu poveš,
vse ve o tebi brez besed,
zaupati mu vselej smeš.*

*Pogled nanj te razveseli,
saj vidiš: ni vsak človek slab,
pogled njegov te spremeni,
saj hočeš biti sam prav tak,
in veš, da vse si, vse imaš,
ko gledaš v čiste te oči,
ljubezen v sebi prepoznaš,
čeprav si mislil, da je ni.*

RAZVALINE

*Na hribu ostanki gradu,
obzidje, bršljan, kamen, mah,
nekdanjih dni slavo in moč
pozabe nagrized je prah,
nihče več za kralja ne ve,
je vzbujal v podložnikih strah,
jim dober je bil gospodar,
je hraber bil mož ali plah?*

*Nekdanjih dni delo in ples
oko si zamišlja zaman;
tu vitez je dal dami cvet,
tam se je končal njun roman,
tu ječa je grajska bila,
tam kuhinja, kjer porcelan
je žvenketal, kadar je kralj
gostil zbor veljakov izbran.*

*Martinčki zdaj lezejo tod,
skoz line čebel brenči roj,
potihnil pa smeh je ljudi,
nihče več ne kliče na boj,
le zvezde nad gradom žare,
ugasnil sveč, bakel je soj,
ves blišč, trud, vse spletke, strasti –
zagrinja jih večni pokoj.*

NESKONČNOST

*Ozri se kdaj v nočno nebo,
kjer zvezde žare,
ozri se čez morja ravan,
kjer vali šume,
ozri prek vrhov se gora,
kjer orli lete,
ker tvoje neskončno nič manj
ni zvesto srce.*

*Odpusti ljudem njih nemoč,
strah, jezo, grobost,
odpusti neumnost si vso,
mladosti norost,
odpusti, da slep si bridkost
imel za radost,
ker sreča je tam, kjer je mir
in v srcu svetost.*

Zvezdana Majhen **LIPICA**

*V galopu se poženem po planoti –
kraški oazi, dihajoči v sapi
plemenskih hrzanj, da opojni hlapi
dvigujejo potiskan prah ob poti.*

*Povzdignjena na podkvasti lepoti,
z grlom kentavra rezgetam po grapi;
le v drevoredu, še v zeleni kapi,
švrk vejic po ramenu držo zmoti.*

*Med stegni čutim ritem elegance,
na prsih grivo, v prečo počesano,
prijatelja, ki orje zrak pred mano –*

*lahkotno gibko, vse mu je že znano.
Večer zapira vratni lok velbance,
jaz pa še v snu napajam lipicance.*

ŠKOFJA LOKA

*V sovodnji Sore, matere dveh rek,
kultura kraja diha z memoari.
Razkošje trgov – živih artotek,
prehodim z božajočimi stopali.*

*Arkade, freske, stolpi in portali
spočijejo betonsko težo vek;
to mestece so angeli klesali
in zidali iz kozmičnih opek.*

*Sprehajam se po stari Škofji Loki,
v viziji srečam srednjeveški jaz ...
Spominsko sled ujame votlooki*

*birič – moj tintomaz mu je dokaz:
»S hudičem je prespala! Ne k poroki,
na ogenj z njo ...!« vелеva trd ukaz.*

PORTOROŽ

*Zahod razstavlja zlate akvarele.
V zatišju Portoroškega zaliva
ob promenadni ulici sediva
in gledava mladostno ponorele*

*gospode in gospe, ki v zagorele
podobe zlivajo bokale piva
(in trikrat snemajo prizor motiva).
Med nama pa, ponovno oživele,*

*besede lahcene in nebojlene
sledijo morjevini modre svile.
S stičišča ljubeznij so skotalile*

*zatohle misli, večkrat utesnjene,
a ta večer, na novo ukrojene,
drsijo v ognjevarne domicile.*

STRUNJAN

*Skoz pinijevo senco drevoreda
prihajava, ko noč od burje slana
prebuja prag sobotnega Strunjána
in dete sonca na laguno seda.*

*Nad flišno steno razpored pogleda
lovi galeba, ki mu živa hrana,
(s kodo narave tudi zanj izbrana)
med kroženjem na pol iz kljuna gleda.*

*Čez rob obzorja jadrnica blede
kot mila ezoteričnost nečesa,
kar je in ni, lahnó drsi v nebesa.*

*Midva pa – le s stopali prizemljena,
zavedajoč se – nisva še vpletena,
ostajava v pokorščini telesa.*

MARIBOR

*Med Pohorje in milo Dravsko polje,
kjer sanjam pomladim pojoč izvor,
prihajam med glasnike dobre volje –
v prijazno razigrani Maribor.*

*Obrežje z Dravo me pozdravi: Zdravo!
in sončni Lent predlaga dolg odmor.
Še preden k Piramidi dvignem glavo,
ušesa porazvaja ptičji zbor.*

*V muzejski zbirki oblačilne stroke
poiščem k bluzi uglašen klobuk,
široko krilo, da razširim boke,*

*in čeveljce, ki zgladijo zasuk,
ko pred vedúto mesta z Dionizem
razplešem glas v popotni sonetizem.*

Imovica – kraj pri Lukovici, kjer je
avtorica v rejništvu preživela zgodnjo
mladost

IMOVICA

*Ne štejem časa – ne vsebin, ki mimo
zaznav so odletele kot mušice –
le bela pot do moje Imovice
se zdi bolj dolga kakor prejšnjo zimo.*

*Tam, kjer z Besedo sonce uročimo
in se zgodimo v samosvoje skice,
čez leta le še vrabce in sinice,
enako kakor nekdanj, z živo rimo,*

*(ko v energiji bivanja lebdimo)
v jeziku čudenja nagovorimo,
da smo od Tu, da čutimo izgubo*

*za vsem, kar nam je od otroštva ljubo.
In spet gremo ... z obrabljeno obljubo,
da pridemo še pred naslednjo gubo.*

Luis Vaz de Camões SONET

Prevod: Miklavž Komelj

*Sredi visokega neba razgret je
svetli Pastir žarel, ko so pustile
zeleno hrano koze in krenile
iskat, kje sveže, mrzle vode sled je.*

*Med senčno listje so se ptice skrile,
da našle pred vročino bi zavetje,
in prej tako prijetno ubrano petje
so hripavim škržatom prepustile,*

*ko je Liso, pastir, po neki trati
Natercijo, okrutno nimfo, iskal,
ves sam ni nehal bridko vzdihovati.*

*»Zakaj greš proč – me prepustiš pogubi –
z njim, ki te malo ljubi?« vzdihoval.
Odmev odgovori: »Te malo ljubi.«*

Prešeren je v svoji *Glosi* navedel Camõesa med pesniki, ki dokazujejo, da je slep, kdor se ukvarja s petjem. Camões nikakor ni bil omenjen naključno, saj je bil s svojo burno življenjsko zgodbo za evropske romantike prava ikona, prototip silovitega in nerazumljenega pesnika, ki ga premetavajo viharji usode. In v Camõesovem življenju viharji niso bili samo metaforični. Rojen je bil leta 1524 ali 1525 v Lizboni ali v Coimabri v obubožani plemiški družini. Šolal se je v Coimabri in pridobil odlično humanistično izobrazbo, ki je razvidna tudi iz njegove poezije. Najprej je služboval na lizbonskem dvoru, kjer pa je zaradi neke ljubezenske afere padel v kraljevo nemilost, zato se je kot vojak odpravil v Afriko; tam je v neki bitki izgubil desno oko. Po vrnitvi v Lizbono je živel zelo nemirno življenje in se družil s kriminalci. Zaradi napada na nekega viteza je bil zaprt in izpuščen je bil s pogojem, da se udeleži vojaške odprave v Indijo; v Indiji in drugih daljnih deželah je v vojaški službi preživel sedemnajst let. Nato se je pozabljen in obubožan vrnil na Portugalsko; v Lizboni se je znova naselil leta 1570, kjer se je posvetil pisanju epa *Luziada* (*Os Lusíadas*), ki je bil objavljen leta 1572 in je zaslovel kot portugalski nacionalni ep. Osrednji protagonist v tej pesnitvi je Vasco da Gama; pesnitev povečuje njegovo odkritje pomorske poti v Indijo. Pesnik načeloma povečuje zgodnjo ekspanzijo portugalskega kolonializma, vendar pa najde v odnosu do nje mestoma tudi zelo kritične tone. Pesnitev pa je še posebno prepričljiva zato, ker je vanjo vpletel tudi svoje osebne izkušnje – na primer v sijajnih opisih morskih viharjev. Camões je umrl v Lizboni 10. junija 1580. Poleg *Luziade* obsega njegov opus številne pesmi, med katerimi so posebno pomembni soneti, napisani v italijanizirajočem stilu. Večina je izrazito petrarkističnih, sonet, ki ga tu objavljamo, pa sodi v zvrst »arkadijske« pastoralne poezije.

LITERATURA

Rast 1 / 2006

Lope de Vega SONET

Prevod: Miklavž Komelj

*Nekoč Lucinda ptička je hranila
in ptičku se nenadoma posreči
uiti skozi vratca svoji ječi
v veter prostosti, ki ga je rodila.*

*In ona je prepozno iztegnila
roko za njim – ne more ga doseči.
Reče (nageljčka v snegu lic sta rdeči
sijaj v rumeno barvo spremenila):*

*Kam greš iz gnezdeca zaničujoče?
Kaj te med limanice, krogle sili
od bitja, ki tvoj kljunček obožuje?*

*In ptiček se razneži, ko jo čuje,
in proti staremu zaporu krili.
Toliko zmore ženska, ki zajoče!*

Lope Félix de Vega Carpio (Madrid, 25. novembra 1562 – Madrid, 27. avgusta 1635) je bil po svoji življenjski in ustvarjalni energiji pravo čudo. Njegova hiperproduktivnost (začela se je že v otroštvu; bil je »čudežni otrok«) je do danes v zgodovini evropske literature ostala skorajda brez primere. Góngora je o njem dejal: »Žrebec je sijajen, toda divja brez uzde.« To je veljalo tudi za Lopejevo zasebno življenje, znano po številnih ljubezenskih aferah (doletel ga je celo sodni pregon zaradi ugrabitve ženske, s katero se je zatem poročil). Bil je sijajna in izstopajoča osebnost. Ljubile so ga množice in cenili so ga kralji. Proti koncu življenja pa so se nadenj zgrnile osebne nesreče in umrl je obupan. Bil je utemeljitelj »zlate dobe« španskega gledališča. Po lastni izjavi je napisal 1500 gledaliških iger; ohranjenih je 475. Med tistimi, ki so še danes uprizarjane, je ena najznamenitvejših *Fuente Ovejuna*, ki prikazuje upor ljudstva proti tiranskemu komendantu, ki se je zgodil v mestecu Fuente Ovejuna v 15. stoletju. Svoja dramaturška načela je Lope de Vega teoretsko utemeljil v spisu *Arte nueva de hacer comedias en este tiempo* (1609). Poleg gledaliških iger obsega njegov ogromni opus pesmi, epe, pastoralni roman *Arkadija* in novele. Samo sonetov naj bi napisal več kot 3000. Ob taki nenavadni plodovitosti je toliko bolj presenetljivo, da se ni šablonsko ponavljal; njegova poezija je prava zakladnica neizčrpane imaginacije, povezane z izredno formalno virtuoznostjo in erudicijo. Ob vsej burnosti svojega življenja je samega sebe v eni svojih najbolj znanih pesmi označil kot človeka, ki gre iz svojih samot v svoje samote in ki mu za spremstvo zadoščajo lastne misli. V neki drugi pesmi pa je napisal: »*Moje življenje so moje knjige.*«

LITERATURA
Rast I / 2006

Milček Komelj: Otok pri Šentjerneju, 1962

JANUŠKO IN BELOGLAVI JASTREBI

Bil je eden tistih sprehodov po mestu, na katerem je v senci starodavnih hiš srečevala ljube duhove: pri vodnjaku Dragotina, ki je ves mlad in žarečih, temnih oči zrl v okno v drugem nadstropju hiše na ostrem ovinku na koncu trga, nasproti Janija, ki je prihajal na počitnice k sorodnikom in prisluškoval smehu za pregrado, više gori Milana, ki je sanjal med pojočimi travami na Kapitlju, pod arkadami Lojzeta, prestrašeno strmečega v svilene lepljive bonbone v prašnih izložbah ... Prineslo jo je na spodnji del trga. Pokukala je v senčni prehod za težkimi, visokimi vrati, katerih eno krilo je bilo odprto. Hlad je bil v tej pozni, a vroči pomladi prav dobrodejen. Iz hiše, ki je prehod prečno zapirala s svojim proti mestu obrnjenim naličjem, je zalajal pes. Z okna zgoraj levo je belolasa gospa stopala prt. "Ne hodite naprej," je vrgla navzdol hkrati z drobtinami, "lahko vas ugrizne." Za hip se je zdelo, da so se stene nagnile nad tunelček med hišami, poploščen z zlizanimi kamni in obrasel z zanikrno travo. Če zgoraj pospravljajo, se je nasmehnila, potem že nimajo kakšnega človeka, ki je opustil življenje. Raje ni šla naprej. Tako ali tako bo morala na drugo stran Krke, če hoče videti nekdanje Slavkovo domovanje, rastoče iz rečnega brega v tri nadstropja; z najvišjim se je dotikalo nivoja mesta, da je iz senčnega prehoda s trga bilo videti kot pritlična breška hišica.

Pa ne danes, bilo je prevroče. Obrnila se je navzgor po glavni ulici in se zalotila, kako se ozira, ali ji morda ne sledijo. Iz umišljene družbe jo je iztrgal klic s terase kavarne, ki so ji včasih rekli spodnja. "Hej," je zaslišala glas: "Sto let te nisem videl. A prideš gor?" Pomislila je, kako je minulosť lahko včasih prijazna; nakloni ti srečanja, ki so ti ljuba in te sprejme na svoja pota; rada je hodila po krajih, ki so preoblikovani in ustvarjalno pregneteni živeli v knjigah. V tistem senčnem, ozkem prostoru za vrati, kjer je bila še ena hiša, nekdanje domovanje usnjarjev, je skoraj vohala mesto ujetih duhov, ki nimajo kam. Ta glas pa ... Pa se je vseeno namenila naokrog po položnih stopnicah. Spet ena od zank vzgoje. Ko bi najraje koga poslal k vragu, si vljuden in ukažeš nogam, naj gredo tja, kamor nočeš.

Januško je še z enim moškim sedel na vogalu terase, predstavil ga je, vedela je, da si ne bo zapomnila njegovega imena, obotavlja mu je segla s konicami prstov v iztegnjeno roko ... "Kaj pa delaš tukaj?" je glasno kot nekdanje vprašal Januško, in kot da bi bil še vedno glavni, je iz notranjosti prihitela natakara. "Kaj boš?" je nadaljeval, in ko ni hotela ničesar, je vseeno naročil, češ, eno kavo boš pa že. Zmeraj je bilo tako. Nikoli ga ni zanimalo, kaj želijo drugi. Tudi če niso hoteli ničesar. Oblastno je lajal na vse strani, nadiral je zaposlene v svojem podjetju, še posebno rad, če je bil kdo zraven. Natakara je bila bliskovito nazaj. Zamizala je. Nekaterih stvari ni hotela videti. Ko je že mislila, da je pozabil prejšnje vprašanje, je spet vprašal. Kot bi bila na sodišču. "Ah, sprehajam se, rada imam mesto." "A to mesto," je začudeno vprašal, "saj vendar ni tvoje! In sploh, kaj pa tukaj lahko vidiš? Si slepa ali kaj? Mesto duhov, malomeščanstva, obrek-ljivcev ..." Ni ga hotela poslušati. Čigava so mesta? Tistih, ki živijo v njih? Tistih, ki jih imajo radi? Onih, ki kaj vejo o njih? Tistih, ki so

domači z njihovimi duhovi? Onih, ki v valovih Krke iščejo Vladimírjeve oči?

Oči ... Odprla jih je, a ni ničesar videla. Ko je zaslišala raskavo vprašanje: S čim nekoristnim se pa zdaj ukvarjaš, je brez premisleka odgovorila, da z jadranjem. Naenkrat je bila daleč stran, na pobočju položnega hriba, poraslega z borovci in ostrimi bilkami in robidovjem in šipkom in brinjem. Nek moški in ženska z otrokoma sta sedela ob ognju, ki je ugašal sredi gmajne. Daleč dol pod njo je bilo neko drugo mesto, za njim meja, ki je od tu ni bilo videti, še za njo se je svetlikalo morje, bolj levo se je iznad zgornjekraškega hribovja dvigovala trdnjava Cerje. Enkrat je vprašala Alana, jadrarca, če ve, kaj je visoka, na daleč vidna utrdba. Ni vedel, čeravno je bil tu doma in se je dneve in dneve z jadrlnim zmajem spuščal na zračnih tokovih ob bokih teh hribov, nad dolino spodaj in tudi nad trakom sinjezelene reke, ki je upočasnjeno tekla v tujino in do morja. Pa je enkrat šla vse do tiste trdnjave, ki še ni bila dokončana in so jo gradili v opomin na vsa najtežja obdobja, ko so se Slovenci tod morali boriti za svoj obstoj. In je potem povedala Alanu, kaj je tista kamnito-betonska reč, ki strmi na Furlanijo.

Od ognja je dišalo po dimu, ki ga skorajda ni bilo več videti. Visoko nad seboj je zagledala ptice, tiho krožeče natanko nad mestom, kjer je ugašal ogenjček. "Vsak, še tako majhen zagon izkoristijo," ji je rekel tisti, ki je prej sedel ob ognju in je sledil njenemu pogledu, "tudi toplo sapo nad ugaslim kuriščem. Beloglavi jastrebi so, čistilci sveta, to pobočje, nagnjeno na jug, imajo zelo radi. Pod večer se na višini od šeststo do tisoč dvesto metrov vračajo na Kvarnerske otoke. Vse druge vrste jastreb so tu že izumrle. Zaradi človeka. Pri nas so na rdečem seznamu. Samo letijo še čez po svoji dinarsko-alpski zračni cesti, tudi če ni vetrov. Nad Trnovsko planoto, Čavnom, Nanosom in Vremščico jih zračni tokovi dvignejo na višino, ki jim zadostuje za spust tja daleč do Cresa in drugih jadranskih otokov." Visoko, natanko nad komaj še tlečo žerjavico so v krogu jadrani trije. Čez peruti so merili dva metra in pol, vijačili so vedno višje in višje. Na tem majčkenem toplotnim zračnim stebriču so počivali na dolgi poti nekje iz Nemčije ali Poljske v domače gnezdo. Kar malo strah jo je bilo teh mojstrov vetra, elegantnih jadrancev, ki odstranjujejo vse trohneče na tleh. Pa je pozabila nanje, ko sta otroka razširila roki in po ptičje začela krožiti krog mesta, kjer je prej gorelo. Mogoče se samo odrasli bojimo zares leteti.

Zgrabil jo je za roko: "A poslušáš?" "Seveda poslušam," je rekla, poslušala je, kako blag južni veter mrši suhe trave pod Trnovskim gozdom. Od daleč, iz globač, ki jih jastrebi nikoli ne preletavajo, je prihajal njegov glas. Ni razločila besed, samo kakofonijo njegovega gneva nad vsemi, ki jadraro ali se ukvarjajo z drugimi nekoristnimi športi. Pregnal je njen veter in jastrebi so odleteli.

"Oprosti," je rekla, "se mi mudi." "Le kam se ti bo mudilo, sto let se nisva videla," je še rekel.

"Pravi veter je," je odvrnila.

Ko je drsala po položnih stopnicah, se ji je zazdelo, da izza roba terase kuka majhna, bolešno temna Slavkova glava, ob njem pa se drenjajo objokane princeze. Je bil res veter ali so one šepetale, da je privid edini paradiž, iz katerega ne moremo biti pregnani?

Bemti, je zaklela po tihem, ko je zagledala dolgo vrsto pred bančnim okencem. Še dobro, da bo čakala samo pri enem, če ne bi denarja dvignila že na avtomatu, bi morala še na drugega. Ne da se vsega urediti na enem mestu, kjer hranijo tvoj denar, je narejeno tako, da težko prideš do njega, in če že, potem se moraš globoko prikloniti, kot se pred imenitniki spodobi; okenca so tik nad pultom, vsakdo mora pred njimi upogniti hrbtenico. Otrok v naročju je postajal vse težji, desnice, s katero ga je držala, skoraj ni več čutila. V drugi roki je držala dežnik, od katerega se je cedilo. Naj ga odloži? Nikjer ni bilo videti stojala zanj, tudi vsi drugi so s svojih dežnikov pocejali potočke po bleščečem se marmorju. Njegovo kljuko je obesila na na podlaket levece, da je lahko z obema rokama poddržala otroka. Vrsta se ni hotela premakniti, on je postajal vedno bolj nemiren in jo je z nožicami brcal v trebuh. "Če boš priden," mu je zašepetala, "bova šla po igračko, ko tole uredim. Še po obrazec vloge za vrtec moram, pa na matičnega po potrdilo. Na zdravniški pregled te bom peljala jutri, danes bo že prepozno ... Sem skopirala lansko davčno napoved? A nimajo vsega stokrat v računalnikih?" Moški pred njo je iz hlačnega žepa vzel denarnico in s konicami prstov prešteval bankovce. Verjetno po starem plačuje račune. Koliko je že dvignila? Levica, na kateri je visel moker dežnik, ji je kar sama zašla v torbico, da bi preverila. Ampak v denarnici so bili samo stotaki in obrabljen tisočak. Sin je začel jokati, mogoče ga je preveč stisnila, mogoče mu rastejo prvi zobje, pa ga boli ... Pa menda ni ... Je, kartico je vzela, potrdilo je tu, denar pa je ostal v reži. Planila je iz vrste in se pri vratih skoraj zaletela v gospo v dežnem plašču in rumenem povoščenem klobuku. Zamomljala je nekaj, kar naj bi bilo podobno opravičilu ... Pri avtomatu je bila gruča dijakov, v bližnji šoli so imeli ravno odmor. "Je mogoče kdo videl kakšen denar?" je spraševala dekleta v črnih jopičih in fante v širokih hlačah, ki so okrog bankomata mlatili svoje sendviče, ter mukoma popravljala otroka, da ji ne bi zdrsnil na tla. Imeli so polna usta in so samo odkimavali.

Znova se je postavila v vrsto. Ko je bila zunaj, se je podaljšala skoraj do vrat, otrok se je umiril, bil je zaspan in je postal še težji. Trideset jurjev bo težko pogrešila. Kako more biti tako raztresena!

Ko je končno bila na vrsti, je otrokovo ritko nalahno prislonila na polico pred okencem. Gospodična na drugi strani je jezno dvignila obrvi, ko je zagledala, kam je prislonila dete. Ni rekla običajnega "prosim", samo molčala je, čakaje, da pospravi pult. Premor je bil dolg, izza šipe je vanjo iznad očal strmelo dvoje temnih, strogih oči; če bi imela dovolj moči in bi vrnila pogled, bi zažvenketalo, ko bi trčil ob gospodičninega. Pa je samo topo strmela, vesela, da je razbremenila roko, vsaj toliko, da bi lahko vzela kartico iz torbe. Kamen je sicer mrzel, ampak saj ima otrok plenice. Povrh je še pozabila, kaj je hotela. "Je mogoče kdo našel denar v bankomatu?" je samo potihlo vprašala, čutila je, da je neskončno utrujena, v desnem ramenu jo je kljuvala bolečina, čeprav je imela mišice na rokah kot kašen bokсар lahke kategorije. "Gospa v dežnem plašču in rumenem klobuku ga je prinesla noter in vas opisala," je končno rekla bančnica, "a potrdilo pa imate?" Pokazala ga ji je in tenki, beli prsti so porinili bankovce po sivem marmorju pod steklo.

Zunaj je deževalo še bolj kot prej. Ozirala se je, da bi našla žensko, v katero se je bila skoraj zaletela. Na videz jo je poznala. Včasih je šla mimo gugalnic, kjer se je ustavljala s sinom. Živeti mora nekje v bližini. Mogoče za enim od številnih vhodov v eno izmed obuličnih stolpnic, v kakršni živi tudi sama. Srečajo se kdaj pa kdaj, z večino tudi pozdravijo. Če so njenih let, potem odvedejo svoje otroke vsaka v svojo smer ... Zagledala jo je v daljavi, burja je krajce njenega plašča vihrala na obe strani, da je bilo videti, kot bi jadrala. Tudi njej je odnašalo dežnik in ga hotelo obrniti, kdaj pa kdaj se je izpod njega zato posvetil rumen klobuk. Mali je spal na njenih ramenih. Težko je tekla z njim. Glavica mu je omahovala na levo in desno, zato se je razdalja med njo in žensko v dežnem plašču le počasi krajšala. "Moram se ji vsaj zahvaliti, mogoče jo povabim na kavo, v ambulanti itak več na sprejemajo," si je zasopla šepetala.

Tista spredaj je hodila hitro in se od časa do časa izgubila med drugimi pešci. Vsa preznojena in premočena se ji je končno le približala, da jo je lahko zadihano poklicala: "Gospa, počakajte!" Rumeni klobuk se je zasukal, pod njim je bil začudeni obraz neznanke. "A mene kličete?" je vprašala, ona pa je samo nemočno odkimala. Še dobro, da je deževalo in so rumeni klobuk v naslednjem trenutku zakrili dežniki.

Za trenutek bi rada sedla, vendar ni bilo kam. Upočasnila je hojo in popravila dežnik, da se je s temenom dotikala njegove mokre tkanine. Mimo je pritulil gasilski avto, mali se je zbudil in začel jokati. "Poglej gasilce," mu je rekla, "kmalu bova doma. Mimo tistele trgovine, pa mimo zdravstvenega doma, pa mimo panoja za reklame ... pa sva ... a vidiš, kako lezejo po lestvi ... nekaj gori, iiiiuiiu ...," je oponašala sireno. Še kar naprej je jokal, niti gasilci ga niso zamotili. Zaprla je dežnik, kaj prida tako ni pomagal, ker je dež neslo postrani. Malega je stisnila še bolj k sebi in mu čez obraz potegnila kapuco.

Na prehodu za pešce pred njihovo stolpnico je bila skupina ljudi, ki je kljub dežju in burji gledala, kako gasilci plezajo po lestvi v drugo nadstropje in od hidranta odvijajo gasilsko cev. Ozrla se je v smer njihovih pogledov, z balkona zgoraj se je črno kadilo. Bolela jo je roka, imela je svinčene noge, z las se ji je cedilo. Potem je zaslišala glas tik ob svojem ušesu: "A ne gori pri vas?" Potisnila je otroka glasu v naročje in stekla na zadnjo stran stolpnic, k vhodu. Preskakovala je po tri stopnice hkrati in si odvijala film: Iz hladilnika sem vzela meso. Ponev iz omarice. Olje iz druge. Oblekla sem malega. Zbrala dokumente. Prižgala ploščo na štedilniku. Na dve ali tri?

Ključa ji ni bilo treba iskati, vrata so bila odprta, iz notranjosti je smrdelo in se črno kadilo.

"A ste pozabili kaj na štedilniku?" jo je vprašal moški s čelado, ki je stal v kuhinji in držal gasilni aparat. "Kosila pa ne bo, samo še oglje je. Še dobro, da se ni kaj vžgalo in so nas poklicali, ko se je šele kadilo in smrdelo. In da ni bilo kakšnega otroka v stanovanju ... Ste imeli pa srečo ..."

Strmela je v svoje prazne roke. Kar letela je po stopnicah navzdol, pa okrog vogala. Sreča, sreča, ji je kljuvalo v glavi ...

Ženska z njenim otrokom je stala pod nadstreškom in mu nekaj prigovarjala. Videla je samo njegove oči, ki so začudene gledale neznančin obraz.

Iztrgala ga ji je iz rok in ga tako tesno stisnila, da je zajokal.

so dlakave ali gole rastline z navadno modrimi cveti v socvetjih. In najboljši skupni naslov za pričujoče zgodbe, ki nimajo literarnih ambicij, ker so pač take, kot so, malo dlakave in malo gole, morda najbolj pristen in prijazen spomin na čas in ljudi, ki s(m)o ga živeli.

LITERARNI VEČER V VELIKEM GABRU

S Francetom Režunom, žal že pokojnim dolenskim pesnikom, sva bila na literarnem večeru v Velikem Gabru. Jaz v vlogi organizatorja, France kot ustvarjalec. Seveda sva se po nastopu prijazno zanemarila, kot je imel navado reči pesnik, in sva proti domu krenila, ko so kazalci že krepko zakoračili v uro strahov. Pa še to srečo sva imela, da je cesta hinavsko izginjala v megli in so žarometi katrce bolj tipali za njo, kot pa jo osvetljevali. France, ki je že v idealnih prometnih razmerah vozil po polžje, je vozil še počasneje. Kljub temu prehitro, kajti na križišču, ki je takoj za podvozom pod železniško progo, je katrca zgrešila smer in naju čez kake pol ure pripeljala na izhodiščno točko v Velikem Gabru. Mejdun, sva rekla, zdaj bova morala pa res paziti!

Megla nikakor ni popuščala, voznik France tudi ne, jaz pa sem bil tako in tako samo soudeleženec brez možnosti aktivnega vpliva.

Naenkrat – očem nisem mogel verjeti! – sem zatulil kot gasilska sirena: »Pazi, prašiči!«

»Ali jih ti tudi vidiš?« je z neskritim olajšanjem bolj ugotovil kot vprašal France, ampak šele potem, ko mu je uspelo varno opraviti vso zapleteno operacijo ustavljanja. Prašiči pa kar okoli katrce, kot bi bila kakšno svinjsko korito, midva pa ne vem kaj.

Nekaj časa sva nemo opazovala prašičjo idilo, potem pa najbolj pametno ugotovila, da so prašiči čisto pravi in civilizirani, da jih je kakih trideset in da so verjetno samoiniciativno izsilili svobodo iz kakšnega svinjaka.

A ha!

V najinih možganih se je samodejno aktiviral varnostni čip in začel načrtovati reševalno akcijo. »Najbolje bo,« sva si ukazala, »če poiščeva kakšno hišo in prašiče zatoživa. Kaj se pa to pravi! Če že hočejo svobodo, naj si izberejo kakšno drugo noč, ne pa ko dva trebanjska kulturnika v megli iščeta pot domov!«

Hišo sva hitro našla in začela trkati. Oglasil se je ženski glas:

»Kdo pa je?«

»Midva!«

Očitno je bila identifikacija dovolj precizna in zaupanja vredna, da je v ključavnici škrtnil ključ. Vrata so se previdno odprla. Iz veže je nezadržno planila električna svetloba in pred oči na silo prebujene in za silo oblečene ženske postavila dva skoraj svetlopisemska bradača, eden s srebrno, vrhunsko negovano brado, drugi z rženim strniščem. Ženska postava je sunkovito zajela sapo in nakazala izredno voljo, da bo v naslednjem trenutku zaposlila svoj pevski organ. Tedaj sva, kot bi bila od same božje previdnosti režirana, soglasno priložila še edini stavek, ki je manjkal v prizoru: »Prašiči so na cesti!«

Če je imela ženska ob najini vizualni predstavitvi svoj pevski organ

nastavljen za visoki C, ga je zaradi te zvočne informacije vsaj dvakrat presegla. Skoraj v istem trenutku pa se je pred njo, kot bi iz tal zrasel, pojavil krepak dedec v samih gatah oziroma spodnjicah.

»Vama bom že dal prašiče, porka madona!« Potem pa takoj v upadajoči jakosti in hitrosti nadaljeval, tako da se ni vedelo, ali je tista porka madona zaključila izrečeni stavek ali je bila že uvod k drugemu: »Porka madona, tovariš Režun, kaj pa vi tukaj, ob tej uri?«

Možakar je potem hitro pogruntal, da so prašiči verjetno ušli sosedu, avtoprevozniku, ki je prevažal tudi take tovore.

Ampak, zgodbe še ni konec.

Drugi dan sem o dogodivščini pripovedoval prijatelju Janezu Kranjcu, takratnemu tajniku izobraževalne skupnosti, ki jo je takole zaključil: »Saj, saj! Navadnim pijancem se prikazujejo miške, kulturnikom pa prašiči!«

FRANCELJ – KRANCELJ

Rad je hodil v gozd, moj prijatelj France Režun, nabiral med mahom in krošnjami semena. jih potem gojil v toplih gredicah srca in razuma, dokler niso vzcvetela v pesmi.

Rad je tudi gobaril. In se je nekega dne, sredi največje gobarske sezone, ko se je po nekaj urah znanstveno dognanega cikcakastega mikroskopiranja gozdnih tal vračal domov z veliko košaro, nekaj lisičkami in enim samim jurčkom, domislil tistega, kar je že ves svoj vek razlagal drugim: knjiga vam pove vse!

Misel je začel takoj udejanjati in že do naslednjega dne, posebej podžgan z informacijo, da je jurček šele na dvaindvajsetem mestu po kakovosti, razširil svoj gobarski repertoar za kake štiri vrste.

»Ja, seveeeda! Ja, kakoopak! Ja, madooona! Če še srečam kakšnega jurčka ali pa ne! Lisičke pa lahko kar nehajo rasti!«

Študij se je bogato obrestoval že pri naslednjem pohodu. V eni uri je bila košara polna, vmes pa je bil samo en jurček (še ta bolj zaradi statusa) in nobene lisičke.

Knjiga je res prava prijateljica pametnega človeka.

»Ati, teh gob ne bom jedla!« je menda zvečer rekla prva Francetova hči.

»Ati, oprostí, jaz res nisem lačna!« je menda zvečer rekla druga Francetova hči.

»Bodi vendar pameten!« je menda v visokem frekvenčnem območju zaskrbljeno pritiskala Francetova edina žena, ko ga je od daleč in od blizu opazovala pri kuhi in še kasneje, ko je gobarsko večerjo sam z užitek jedel.

Do tu sem zgodbo povzel po pripovedovanju, od tu sem jo, z vstopom v dnevno sobo pri Režunovih, doživljal.

France je sam, z obrazom ožete vileda krpe, sedel v naslonjaču. Pred njim, na mizici, je bila odprta knjižica, položena s hrbtom navzgor, da se je lepo videl naslov Naše gobe.

V zraku je bilo nekaj zamorjenega in mi takoj pobralo veselje, da bi razdril kakšno obešenjaško.

»Je kaj narobe?« sem previdno potipal.

Dvignil je pogled in me začel prerivati po vzdušju, dokler nisem

zbehan in nemočen obstal v vlažnem kotu nelagodja. Potem je z glasom, ki ga je kdo ve kdaj prinesel iz kdo ve katere mračne stiske, zamrmral: »Morda bom umrl. Sedaj teče triindvajseta ura.«

Huda mora me je začela povijati in me hotela spremeniti v mumijo. Previdno sem začel z očmi raziskovati sobo, toda nikjer nobenih čudnih vzrokov, še praznih steklenic ne. Če bi bila vsaj Martina, Francetova žena in moja sošolka, doma!

»Bi mi lahko bolj razumljivo razložil?«

»Beri!«

Takoj sem vedel, kje moram brati, bilo je podčrtano s črnim: »Zelena mušnica je naša najbolj strupena goba. Prvi znaki zastrupitve se pojavijo med deseto in štirideseto uro po zaužitju.«

Aha, pomislim, od tu tista triindvajseta ura, ki teče.

»Prvi znaki so potenje rok ...«

Pokaže mi dlani, bile so potne.

»... rahla driska ...«

»Že devetkrat v treh urah,« potrdi.

»Delirij traja do osem dni, nato (v 80 odstotkih primerov) smrt. Pomoči ni. Pozor: zeleno mušnico zelo lahko zamenjamo z zeleno golobico, ki je užitna. Gobi se med seboj razlikujeta po venčku na stebelcu.«

Zgrabim za stebelce z venčkom.

»Ne morem se spomniti!«

Skočim: »Kam si vrgel odpadke?«

Zamahne z roko: »Sem že pogledal. Komunalci niso še nikoli prišli tako zgodaj!«

Sedem nazaj: »Pa saj nisi!«

»Ne vem!«

Dlani imam že čisto potne, v trebuhu mi je čudno zavilo in zazdi se mi, da bom moral vsak čas na stranišče.

»Si rekel: triindvajseta ura?«

»Zdaj bo že kmalu štiriindvajseta.«

Situacija je brezupno nora. Hroma. Sediva v sobi s tisoč knjigami, pa nobenih pametnih besed!

Poskušam sprožiti kakšno asociacijo: »Ko si golobico utrgal, si spodnji del beta odrezal in ... Francelj – krancelj!«

Odkima. Vzame pipo in jo začne polniti. Počasi, preudarno, kot vedno. Zadiši po tobaku. Zgrabi me, da bi spet začel kaditi.

»Veš kaj,« začnem, pa mi ne gre naprej.

»Kar povej.«

»Torej, mislim, če že, pa saj ni, ampak, če že, potem je vseeno, če se posloviš trezen ali pa ...«

»Kam?«

»K Oparatu!«

Gostilničar Opara je zadevo takoj razumel. »Kakšnega pa bi, tovariš Režun?«

France se je razmišljujoče sprehodil po regalu s steklenicami.

»Teran bo pravi. Zdi se mi, da še najbolj diši po zemlji!«

Potem sva čakala. In sva utapljala. Vse, tudi strah in tesnobo. Gostilničar Opara je šel vmes spat in spet prišel. Ko je pretekel inkubacijski čas, štirideset ur, je prišla tudi Francetova žena in moja sošolka Martina.

KAJ JE UMETNOST

Nešteto besed sem v življenju slišal in izgovoril na to temo in vedno so se vrtele v krogu, do nikoli končnega odgovora.

Ali pa!

Bilo je po proslavi ob mednarodnem dnevu žensk, kdo ve katerega leta v osemdesetih. Bojan Brezovar (ravnatelj Osnovne šole Šentrupert in ustanovitelj Muzeja kmečkega orodja na Veseli Gori), Janez Kranjc (tajnik Občinske izobraževalne skupnosti) in Stane Peček (tajnik Občinske kulturne skupnosti) smo se namenili ogledati še prodajno razstavo Viktorja Plemlja v takratni restavraciji Dana na Mirni. Ob cvičku smo se takoj spoprijeli s sliko, ki je prav nasilno izstopala iz koncepta razstave, saj je bila edina barvna, gvaš, med tridesetimi risbami in grafikami. Zaradi barv je imela tudi ničlo več na priloženem listku s ceno.

Sorazmerno s popitim cvičkom se je razvnela tudi debata. Strokovna, seveda. Janez Kranjc je bil v poziciji, jaz v opoziciji, Bojan Brezovar pa je vse skupaj nekako modroumno uravnovešal. Debata se je vseeno dvignila v zavidljivo pogumne višine, in če bi nas poslušal avtor razstave, bi nam gotovo plačal ves zapitek, pa še za večerjo bi primaknil.

Zaključili smo tako, da je Janez sliko kupil, saj »na tako izvirnega Plemlja,« je utemeljil, »res ne naletiš vsak dan. Pa še za tak denar!«

»Poleg tega,« je malce posmehujoče dodal Bojan, »kaj lepšega lahko stori mož, če ženi že navsezgodaj prinese darilo za praznik!« Sam se niti s tem nisem strinjal.

Naslednji dan pa se je v Dani zgodba nadaljevala na drugi ravni. Ko je skupina Daninih delavcev slišala, kdo je kupil sliko, je nastal preplah, kajti srečna obdarovanka je bila tehnična direktorica Dane. Kaj bo, ko bo izvedela, da je slika pravzaprav samo stranski produkt hišnega soboslikarja in izdelovalca reklamnih napisov Tineta Abine. Natančnež, kot je bil, si je za preverjanje barvnih odtenkov vedno pripravil list šeleshamerja, po katerem je potem eksperimentiral podolgem in počez, dokler je bilo kaj beline. Nekomu se je ob Plemljevi razstavi posvetila poredna lučka, pa so Tinetov list opremili s paspartujem, ga položili pod steklo, okvirili in uvrstili med Plemljeve eksponate. Kdo je pa mislil, da bo izdelek kupil mož tehnične direktorice! Če vsaj ne bi postavili tako visoke cene!

Fantje so naprosili Majdo, šefico restavracije, naj direktorici Pavli ob malici nekako pove, da je šlo za šalo in naj ji vrne denar.

Pa je bil poizkus takoj zatrt. Kajti ko je Majda začela napeljevati, da slika, ki jo je dobila za darilo nekako ni ravno umetniška, je od direktorice Pavle dobila odločno pojasnilo, da je njen mož Janez študiral umetnostno zgodovino in da se na te reči gotovo zelo dobro spozna. In tudi njej osebno je slika izredno všeč. Prava sodobna umetnina!

Slika še sedaj visi v hiši pri Kranjčevih.

Jaz pa se od takrat ne sprašujem več, kaj je umetnost. Jaz vem.

Anica Zidar "NAJIN" TOLMUN

V deževnem vremenu sem čudno napeta; zaprem se vase z neprijetnim občutkom, da so v meni močno privite strune, vsak hip lahko počijo. Za delo se kar ne morem ogreti. Še najraje brskam po predalih pisalne mize s starimi pismi, zapiski, izrezki iz časopisov, z risbicami iz šolskih dni.

Pred dnevi, ko se je nebo na vso moč solzilo, svet pa je bil temačen, pust, sem spet odpirala predale, se izgubljala v minulih časih. Na dnu spodnjega predala sem naletela na zvezek, že ves orumenel, porisan s srčki, na njem pa z velikimi črkami naslov *VRNISE, LJUBEZEN MOJA*. Nasmehnem se. Kakšen naslov! Pa saj ni čudno. Zgodaj sem znala brati. Brala sem vse, kar mi je prišlo pod roke.

V hipu se pred menoj kakor iz meglic izriše Viktorjev obraz. Po vsej duši se mi razpre njegova podoba. Kot magnet je; v meni popusti skrita pregrada, za njo so shranjeni spomini na otroštvo. Kakor regratove lučke se mi razseje po notranjosti davno mlado hrepenenje, čar novega, neznanega, drhtenje, ki vzbrsti ob prvi zaljubljenosti, ob tem svetlem doživetju otroštva.

Hip za tem pa se mi iz meglic približa še babičin obraz. Zajame me nekakšno toplo valovanje. Že zaslišim njene besede o zdravi pameti; govorila jih je s posebnim poudarkom. Čudne besede, a po svoje zanimive. Prisluhnila sem jim: »Če s pametjo ni vse v redu, je tako, kot bi bilo življenje vrženo stran. Deklič, ohrani zdravo pamet! Vidiš, po vaški gmajni teče potoček, dela ovinke, izdolbel je tolmun s skrivnostnimi šumi. Potoček pa je tudi v vsakem človeku. Veš, pamet je kot potoček. Teče. Teče. Če pa so v človeku stiske, skrbi, lahko nastane tudi tolmunček. Tudi pri tebi bo verjetno tako, a vse ob svojem času.«

Odprem zvezek; otroštvo se vse bolj prebujata, mehko se ovija okoli mene. Zdi se mi, da je kot toplo gnezdo, v njem so bile doma naše sanje. Večkrat so zbežljale iz vasi v beli svet; tako je govorila babica. Počasi začnem brati, s poudarkom. Toplo mi je, še sivina dneva se odmika: *Vaška gmajna je zame najlepši kotic na svetu. Mislim, da je tudi za druge otroke. To je naše kraljestvo. Pravljična dežela. Tudi poletne plohe nam ne pridejo do živega. Sem prihaja tudi moj striček Viktor. Dobra tri leta je starejši od mene. Z jesenjo bo odšel v mesto, v šole. Gmajna je polna sonca. Ko pa pride Viktor, ga je še več. Takrat v meni skrivnostno zašumi. Da ni to potoček, o katerem govori babica? Najbrž bo potoček. Bo! Bo! Tako mehko šumlja, kot bi se gubala svilena obleka. Vsa se stresem.*

Na gmajni so skale čudnih oblik; za nas so zaklete kraljičnice; votle in postarane vrbe so čarovnice; v njihovem zavetju dražimo povodnega moža. Odrasli nam kar naprej trosijo zgodbe o njem. Saj se ga ne bojimo, moč ima samo v vodi. Bolj so nam všeč pripovedi o vilah. Včasih so v mesečnih nočeh plesale ob potoku. Pa tudi pele so, odganjale skrbi in prepire med ljudmi. Pravijo, da jih je pregnala človeška hudobija. Ko bi se le vrnile!

Med nami pa kar naprej nekaj tečnari Tonček. Vedno hoče uveljaviti svojo voljo. To pa ne gre. Zato ga stlačimo v votlo vrbo. Zagrozimo mu, da ga bo hudič potegnil v pekel. Pasti mu bo moral čredo črnih koz. Tonček je droben, kuštrav fantič. Nerga in se zaletava v druge z grobimi besedami: »Krucinal! Vsaka gnida mi že ne bo ukazovala!

Bom vam že pokazal hudiča! Med listjem sem nekaj našel. To boste zijali! Vaša kurja pamet se že kisa«! Besedam se le smejimo.

Sredi sončnega dne pa v hosti nad gmajno strahovito počí. Groza in strah nas prikleneta. Kmalu zaslišimo razburjene besede, jok, vpitje, krike: »Tonček! ... Bomba! Mrtev! ... Kri! Kri!« Zapre nam sapo. Bomba! Z njo se je hotel postaviti pred nami. Njegova smrt nas hudo vznemiri. Čutimo se krivi. Stisnemo se skupaj, neutolažljivo jokamo in šepčemo: »Ubogi Tonček!«

Njegova smrt skoraj prežene sonce z gmajne; tudi nenehnega tekanja ni, igric je manj. Upamo, da bo kar stopil med nas s tistimi togotnimi besedami ... gnide ušive. A bolečina polagoma potihne, žalost počasi plahni, splahneti pa ne more. Tonček je v mislih pogosto z nami, toda otroštvo že odhaja na potep z domišljijo.

Ne, ne bom več brala. Odšla bom na potep v otroštvo. Vabi me, odnaša s seboj. V meni se prebujajo dekletce trinajstih let. Svetla kamrica, kjer domujejo spomini, se še bolj odpira. Že sem na gmajni, na paši, ob tolmunu, sredi razgretoga smeha, mavričnih sanj, z nebrzdano živo domišljijo, z željo, da bi priklicali povodnega moža, zaplesali z vilami. To so bili časi! Še zdaj odmevajo v meni. Šušljalo se je, da je povodni mož pred leti ugrabil dekle. Čez čas so jo našli na dnu tolmuna, vso zamotano v vodno rastlinje, z mrtvim otrokom v naročju. Srhljive zgodbe, a poslušali smo jih z odprtimi usti. Tolklo nam je v sencih, v srcu je bilo polno skrivnostnega šepetanja, z nami so bila klateška hrepenenja po širnem svetu.

Kamrica, kjer živi otroštvo, je že na stežaj odprta. Koliko obrazov ima! Pikapolonica na otroški dlani; to je bila za mladež posebna sreča. Kamor bo zletela, tam čaka ljubezen. Bogastvo rose na travi; umivali smo si obraz, vse za lepoto. Pa sobotni popoldnevi; pometali smo, tudi gmajno smo očistili. Drgnili smo perilnik ob potoku, saj je bil ves zelen od vodnega rastlinja. Znali smo veliko igric, ob njih smo se dodobra razgibali. Zemljo krast. Ali je kaj trden most? Svetnike metat. V tem pravljичnem svetu smo se držali za roke, kradli poljube, zardevali, segali po zvezdah; tu se je rojevala očarljiva otroška prisrčnost, norost, množica razgretih besed. Tu so rasla in zorela naša otroštva. Kadar se je med nas pomešal Viktor, se mi je zdelo, da je vame padel drobec sonca. Njegov smeh je radost sipal naokoli. Bil je pravi mojster za vrbove piščali. Pa tudi piskal je tako doživeto, da so še ptice na topolih in med vrbovjem nehale s cvrkutanjem. Najmlajša pastirička Rezika je ponavadi zadremala, z ustnicami pa je mlela: »Lepo! Lepo! Povodni mož bo prišel poslušat.«

Z Viktorjem sva veliko tičala skupaj, zatopljena v živahen pogovor, brala sva knjige. Zdelo se mi je, da je v njem nekaj nenavadnega, prekipevajoča sila. Pogosto sva zapela, v pesmi sva se ujela, glasova sta se zlila in trepetaje valovila nad gmajno. Iskala sva se s pogledi. Do njega sem vse bolj občutila neko posebno nagnjenje. Kar naprej je bil v mojih mislih. V sebi sem občutila nežne zvoke melodije. To je bilo menda brbotanje potočka, o katerem je govorila babica. V njegovih očeh se je tudi nekaj isknilo.

Na vaški gmajni je bila posebno priljubljena igrica Štejemo mesece. Fant in dekle sta se obrnila s hrbti skupaj. Eden izmed otročajev pa je po vrsti našteval mesece. Če sta ob imenu meseca obrnila glavo vsak na svojo stran, je bilo vse v redu, v nasprotnem primeru pa je sledila kazen. Vznemirljiva in pričakovana z nekakšno nestrpnostjo. Kolikor napak, toliko poljubov! To je bilo smeha, zardelih lic, sramež-

ljivosti, pa tudi iskrivih pogledov, prvih drobnih naglih poljubov.

Nekaj posebnega je bil na gmajni kresni večer; občudovali smo velik kres, kar lep čas smo ga pripravljali, zato je bil večer še bolj poln neznane sile, ki se je dvigala iz sparjene zemlje, čudnih glasov, skrivnostnega šepeta. Otroci pa polni vznemirjenja, tal skoraj nismo čutili pod seboj. Le kaj bi s svojo razigranostjo? Prevrtačali smo kozolce in rajali.

Igrica Štejemo mesece nas je še bolj razvnela. Štela sva jih z Viktorjem. Petkrat sva se zmotila. Pet poljubov! Kakšen vrišč! Stopila sva tesno skupaj, na obrazu sem začutila njegovo sapo, nekaj gorkega je šlo po meni. Pa tudi v Viktorju je bil nemir, izražal se je v gromkem smehu.

»Poljub! Pet poljubov!« je kipel po gmajni. Oslinil je ustnice, na njih se je pokazal droben nasmešek. Ponudila sem mu svoje, drgetajoče in vlažne. Poljubi so drseli vame. Čutila sem jih po vseh žilah. Pozabila sem na vaško gmajno, na otroke. Samo midva sva bila, vse drugo je bilo daleč stran. Komaj sva razprla ustnice, odtrgati pa se še nisva mogla. Potem pa še šepet, pridušen in skrivnosten, skoraj preplašen: »Všeč si mi! Kar poročil bi se s tabo! Le zakaj sva v žlahti?«

Besede so padle vame kot dragoceni, svetli kamenčki. Še bolj je zagorelo. Poroka! V tistih časih je bila to čarobna beseda. Pomenila je nekaj svetlega, večnega. A po svetlobi je že prhnila senca. S seboj je vlekla tesnobo, zaščemelo me je v prsih. V sorodstvu sva! Poroka! Kje pa! Da je to med sorodniki velik greh, so govorili odrasli. Pa še mojih trinajst let! Otrok v meni se je kar potajil. Z Viktorjem pa še nisva mogla narazen. S pogledi sva se potapljala drug v drugega. Otroci pa v smeh, naraščal je in se krepil. Med krohotanjem pa še njihove besede: »Hej, vidva! Kaj sta pognala korenine? Zbudita se, golobčka!«

To je naju razdvojilo. Čisto na trdnih tleh pa še nisem bila. V meni je valovilo. Vročina pa taka, kot bi poletje stopilo vame. Še močneje je zašumelo, menda se je spet oglasil potoček v meni. Močan pljusk vode me je spravil k sebi. Viktor je s tako naglico prhnil v tolmun, da je nas dobro oprhal. Stresla sem se, premakniti pa se nisem upala v bojazni, da bo v hipu izginil ves čar. Kot bi bila ujeta v čarobnem risu. Na tla me je postavilo šele močno prasketanje kresa. Gorel je z visokim in močnim plamenom. Iskre so v snopih švigale pod nebo, se razpršile, ugasnile, a takoj so zakipele nove. Vse okoli smeh, pesem, navdušenje, radost. V meni pa Viktorjeve besede: »Poročil bi se s tabo ...« Tkale so pravljичno pajčevino. Prebujale so nekaj novega. Slast. Lotevala se me je vrtoglavica. Vzbrstela je prva zaljubljenost, vzpenjala se nekam visoko. Kot iskre šentjanževega kresa.

Zaljubljenost me je vrgla s tira. Začela sem sanjariti o ljubezni. Delo sem opravljala z zasanjano počasnostjo. Hodila sem kot mesečnica, nekje med oblaki. Spanja je bilo malo, skozi temo so sijale njegove oči, tako vabljive in svetle. Smeh, pesem, jok; vse je bilo v eni sapi. Moj najljubši kotichek je bil ob tolmunu. Njegove vode so pljuske v moje zmedene misli. V meni se je vzpenjala ena sama želja: da bi prišel Viktor. Prihajal je, a njegov obraz je bil večkrat napet, glas pa skrušen. Ni me motilo, samo da je bil ob meni. Vsem na očeh sva se z roko v roki potikala po vaški gmajni, se potapljala v tolmunu, se igrala s travami, poljubljala, se spogledovala z dolgim pogledom, vpijala vase razkošje trenutka. Svet ob tolmunu je bil najin, svet najine nežnosti. Nizke veje vrb so se naju dotikale, ljubkovale.

»Ta sta pa zadeta! Mislita, da vsi mižimo!« so se porogljivo nasmihali na vaški gmajni. Pa tudi po vasi so začeli šušljati, se muzati. Mama me je nekega večera prav trdo prijala, zarobantila je: »Smrklja, marsikaj se šušlja po vasi! Ne zganjaj neumnosti, da ne bo očetu kaj prišlo na ušesa. Dal ti bo vetra! Delaj! Pa še kakšen očenaš zmoli!«

Babica pa je začenjala bolj prizanesljivo, z zaskrbljenim glasom: »Deklič moj, sliši se, da se z Viktorjem nekaj gledata! Vem, težka so ta leta, neugnana. Tudi mene je premetavalo. Preživela sem. Vidva sta pa še v zlahti. To je nedopustno. Ljudem in bogu ni po volji. Pozabi! Vse je še pred teboj. Saj si skoraj še otrok. Veš, vsega tako nikoli ne moreš imeti!« Še je nekaj govorila o tolmunu, ki včasih zapljuska v duši.

Stresla sem se, kot bi po meni potegnil leden piš. Kako klavrno sem se počutila. Oči polne solz, v srcu zbadanje, v grlu grenka kepa, zamrznjene besede. V hipu je vame butnila jeza do babice; tako me je pograbila, da bi jo najraje klofnila. Pa še nekaj grdega se je stlačilo zraven: zahrbtna radost, da bo kmalu umrla, saj ji srce nagaja.

A že v naslednjem hipu me je bilo sram, babica je bila vedno moja dobra vila. V njenih očeh se je nabirala vlaga. Zazrla se je vame. Z glasom, v njem so se prelivali prošnja, upanje, pa tudi odtenek jeze, je začenjala: »Ubogaj! Ne daj se ljudem v zobe! Mrcvarijo. Res je, da je prva ljubezen najslajša. A življenje postavlja svoje meje.« Še je nekaj govorila, a besede so šle mimo mene. V sebi pa sem začutila vse več zamolklega klokotanja. Zdrznila sem se: »O, groza! To je vendar tolmun, tolmun v meni, kot je govorila babica.« Težak dan. Bolan in teman. Le kam bi pobegnila? Videla sem tako malo sonca.

Potem sem živela le napol. Kot bi umrla vsa veselost. Med delom po hiši sem kar obstala. Zamizala sem in že so bile pred menoj njegove oči. Stegnila sem roke, da bi se ga dotaknila, a segala sem v prazno. Dobro, da so bile počitnice.

»Revše je čisto scagano! Kar raztepa okoli sebe. Menda odganja žalost,« je babica zmajevala z glavo.

Viktorja ni bilo več blizu; tudi na gmajni se ni prikazal. Najbrž so mu na vso moč peli levite. Po vasi sem ujela kar precej posmehljivih pogledov. Pa tudi z žaljivimi besedami niso skoparili. Za menoj je šlo šušljanje in pokašljevanje.

»Čudni, zblojeni časi! Povsod se je naselil greh. Že v otroke rine,« se je slišalo nekaj glasov.

»Kakšen greh! Pred ljubeznijo ni nobeden varen; ne star in ne mlad!« je zatrjevalo nekaj vaščank, »prava reč, če se malo gledata!«

Živela sem nekje na robu, nad prepadom, obupana do dna duše. Iskala sem Viktorja, a se nisva srečala.

Počitnice so šle h koncu. Vaška gmajna se je počasi umirjala. Še smo se klatili po njej, pasli, se izgubljali na svojih domišljijjskih poteh, a tiste poletne razgretosti ni bilo več. In Viktorja tudi ne. Kako sem ga pogrešala! Pa tudi drugi so vrtali vame s pogledi, z besedami: »Kje imaš svojega ljubčka? Kje je naša zlata piščalka?« Ostala sem brez besed, le v meni je ves čas drhtelo: »Vrni se, ljubezen moja!«

Nekega večera, ob koncu avgusta, pa se je le prikazal. Ni bil tako nasmejan kot prejšnji čas; na obrazu napetost, glas raskav, skoraj trd, kot bi hotel v sebi nekaj zadušiti. Prišel je s piščalko, a iz nje je izvabljal otožne glasove. Ko sem ga zagledala, mi je srce poskočilo v norem veselju.

»Odhajam! V mestu sem dobil službo, ob delu bom študiral. Gmaj-

ne in tolmuna ne bom pozabil. Nikoli!« je spregovoril resno. Besede so me oplazile kot slana. Približal se mi je, oklenila sem se njegove roke. S pogledom sem visela na njem, v meni pa so se prelivale zmedene misli. Zdel se mi je tako daleč. Tudi glas je bil oddaljen, ko mi je šepnil: »Nisva za skupaj! Pravijo, da sva zašla. A v sebi bova nosila drug drugega!«

Besede so udarjale vame, podirale so moj grad, zgrajen iz otroških želja, zaljubljenosti, domišljije, sanj. Obstala sem z grenkobo v grlu, tolklo mi je v sencih. Nenadoma me je potegnil v tolmun; butnila sva vanj, da je voda močno zakipela. Tolmun je bil ves prelit z rdečkastim sojem, saj se je sonce dotikalo gričev. Čofotala sva po vodi, se približevala in se spet oddaljevala, se prijemala za roke, potapljala. V meni se je vse treslo od čudne, nepoznane slasti. Grizla me je ena sama misel, da bi naju ugrabil povodni mož in odnesel v svoje kraljestvo. Za vse čase. Z gmajne pa so vame nejasno udarjali glasovi: »Tralala, hopsasa! Zdaj pa grehe spirata!«

Ne vem, kako sem prišla domov. Vem le, da sva prhnila iz tolmuna, v mokrih cunjah sva se izmuznila v vas, kot bi bežala drug pred drugim.

Še sem hodila k tolmunu, se pogovarjala z vrbami, sanjarila in se z domišljijo potepala bo brezpotjih. V meni pa so ves čas, med temnim brbotanjem tolmuna, o katerem je govorila babica, trepetale nežne besede, ki so vzklike iz prve zaljubljenosti: »Vrni se, ljubezen moja!«

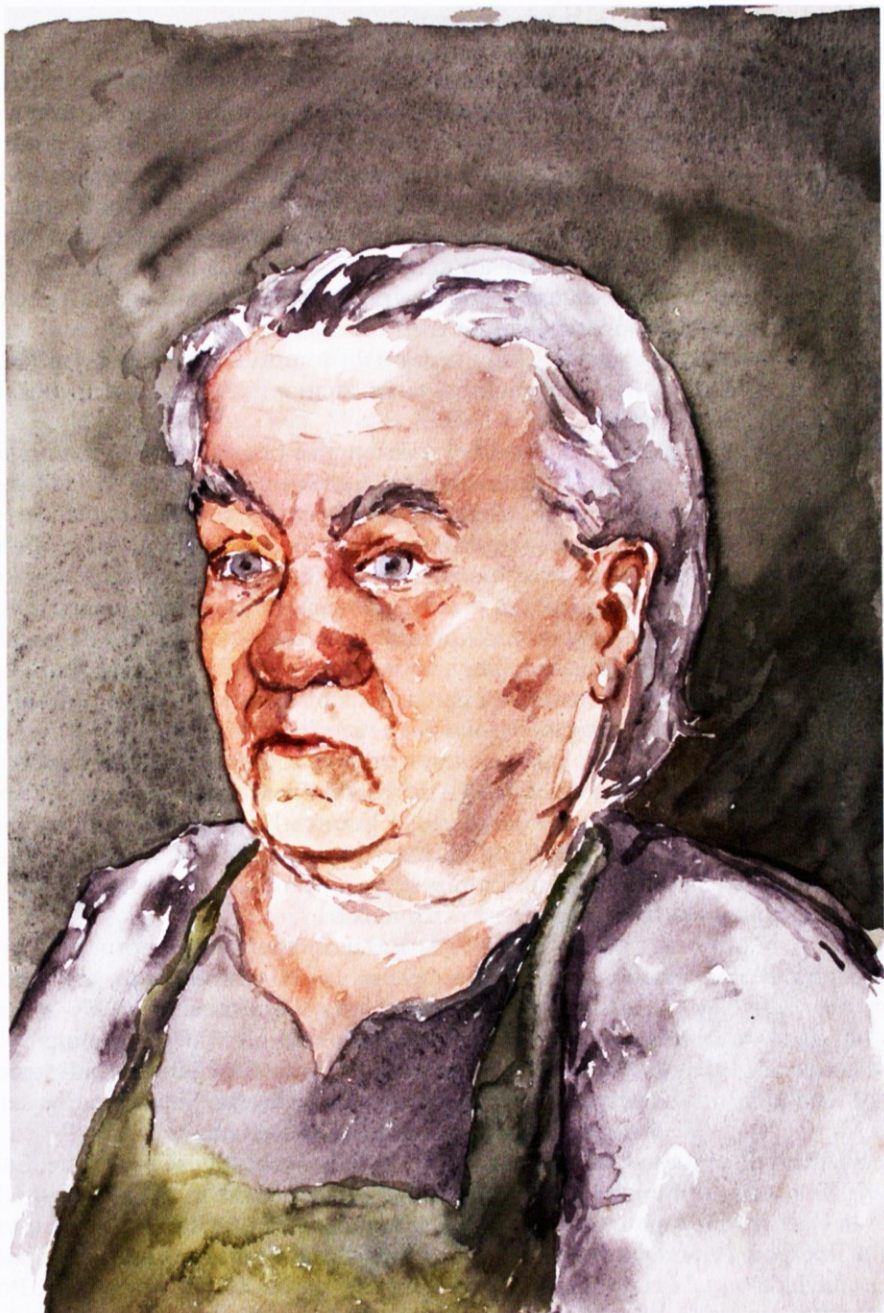
Čas pa je hitel. Življenje je puščalo za seboj otroško domišljijo, oddaljevala se je vaška gmajna, z njo vilinski plesi v mesečnih nočeh, povodni mož v svojem kraljestvu, tolmun je bil v meglicah ... Prihajali so drugačni dnevi, vedno novi občutki, nova spoznanja, pa tudi nova hrepenenja in upanja. Kot bi se potok v duši oglašal z drugačnim šumenjem. Široka pot se je vila v prihodnost.

V rokah še vedno držim svojo ljubezensko zgodbo iz otroštva. Nasmehnem se. Iz tistih oddaljenih dni vstaja kopica spominov. Nič več ne bolijo. Zdaj so kot svetli, dragoceni kamenčki, zasvetijo v vsem sijaju. To je razkošje tistih dni in prve zaljubljenosti. Obrnem nekaj listov, iz njih sili vonj po preteklosti. Nekako zamaknjeno jo spet položim na staro mesto.

Viktor ima svojo družino. Dobro se je poročil. Z njim se v vasi večkrat vidiva. Srečava se z vedrim nasmehom, ki kar noče pobegniti z ustnic, s krepkim stiskom roke. Potem se za hip zamakneva v daljavo, kot bi prisluhnila brbotanju najinega tolmuna. Viktor ima tri ljubke deklince; z mojima fantoma so prijatelji. Radi stečejo k potoku, k tolmunu. Tudi moja družina je čvrsta. Vaška gmajna sameva, umira, hosta se ji vse bolj bliža; vaški svet umira.

Tudi naju še kdaj skupaj z otroki zanese med vrbe. Sanjav molk je tam, cefrajo ga le rahli pljuski vode in blago šelestenje, kot bi se potok pogovarjal z vrbami, se nekaj pritoževal. Nekaj vrb je že izpil čas, druge so se postarale, skrivenčene so, votle, sklanjajo se globoko nad tolmun, kot bi varovale najino otroško pravljico. Potok vse bolj hira, se suši, slabotno šumlja, kot bi stokal.

Z Viktorjem se spogledava, iz obeh se prikraide iskriv nasmeh in z radostjo v glasu šepneva: »Pa imava tolmun! Najin tolmun! Zdi se mi, da sva bogata, zelo bogata. To bogastvo nama pomaga živeti!«

Milček Komelj: STARA MAMA IVANA ŠAŠELJ, akvarel, 1965

Judita Lux

POZNOANTIČNA VIŠINSKA NASELBINA ZIDANI GABER NAD MIHOVIM*

Geografska in arheološka predstavitev najdišč Zidani gaber in Gradec nad Mihovim

* Članek je napisan na podlagi diplomskega dela z naslovom Zidani gaber v luči nekaterih arheoloških poznoantičnih najdb, ki sem ga zagovarjala leta 2004 na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Na tem mestu bi se zahvalila mentorju, izr. prof. dr. Timoteju Knificu (iz Narodnega muzeja Slovenije), ki mi je omogočil ogled gradiva ter vodil in svetoval pri pisanju članka. Zahvala gre tudi Borutu Križu (iz Dolenjskega muzeja v Novem mestu), ki je dovolil objavo predmetov z najdišča Zidani gaber, Anji Dular (iz Narodnega muzeja Slovenije) za objavo pisem Ignaca Kušljana in Tomažu Lauku (iz Narodnega muzeja Slovenije) za izdelavo fotografij.

Nad naseljem Mihovo so globoko v gozdnatih Gorjancih skrite razvaline poznoantične višinske naselbine. Po ledinskem imenu grebena, na katerem leži naselbina, se je v arheološki literaturi zanjo uveljavilo ime Zidani gaber.¹ Greben na najvišjem mestu dosega višino 678 m, sicer pa je nad dolino dvignjen za 300 m. Leži nad Šentjernejskim poljem, med dolinama dveh potokov, na zahodni strani Pendirjevke, na vzhodni Kobile. Vzdolžni pobočji grebena strmo padata v dolino, na jugu pa se greben močno zoži in se prek nižjega sedla strmo vzpenja proti vrhu Gorjancev. Višinska naselbina je bila v celoti prilagojena ozkemu in dolgemu grebenu, ki meri v dolžino 300, v širino 50 m. Leži ob tako imenovani Laški, Hrvaški ali Vlaški poti, ki naj bi od prazgodovine do srednjega veka ponujala enega boljših prehodov čez Gorjance.

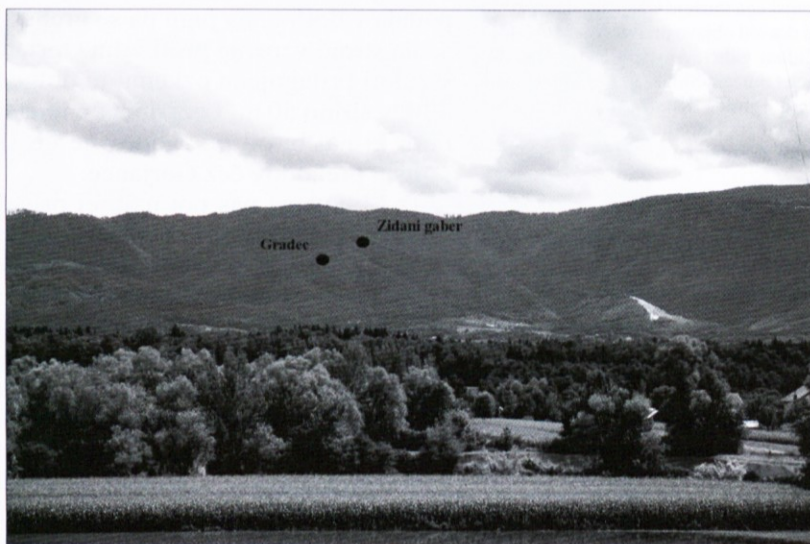
Iz Mihovega nas pot najprej pripelje do vzpetine Gradec ali Na glavic, ki je vzhodni izrastek iz grebena in se dviguje nad dolino potoka Kobile. Kot so pokazale arheološke raziskave, je bila vzpetina poseljena že v 8. in 9. stoletju pred našim štetjem. V pozni antiki, natančneje konec 5. oziroma začetek 6. stoletja, je bila na tem mestu zgrajena enoladijska zgodnjekrščanska cerkev s polkrožno apsido. Cerkev je bila pokopališča in ob njej naj bi bili pokopani prebivalci poznoantične naselbine na Zidanem gabru.²

Če nadaljujemo pot, pridemo do severnega dela grebena Zidani gaber, ki se imenuje Vratolom. Tu poteka Laška pot med dvema vzpetinama, vrh katerih teče obrambni zid. Pred nižjo, vzhodno vzpetino je še viden plitev jarek, ki je služil za dodatno obrambo naselbine. Na obeh vzpetinah so opazni sledovi manjših teras. Arheolog Slavko Ciglencečki meni, da so na njih stale poznoantične zgradbe. Za nizkim, deloma skalnim platojem sledi na zavetni, vzhodni strani grebena vrsta šestih zidanih zgradb, katerih ostanke lahko le slutimo v razgibani površini. Da so bili temelji stavb v celoti zidani, potrjuje približno dva metra dolg del zidu, ki se je razgalil po naključju pred leti, ko je vihar podrl nekaj dreves. Južno od tod se teren izoblikuje v najvišji plato z najizrazitejšimi ostalinami zgradb. Ta prostor nosi oznako Zidani gaber. V središču prostora je stala zgodnjekrščanska cerkev. V primerjavi s sočasnimi cerkvami z območja današnje Slovenije je bila zelo velika, saj merijo njeni ostanke v dolžino kar 22 m. Južno od cerkve je prostor zopet umetno zravnani in povsem na robu zaključen s kratkim, en meter debelim obrambnim zidom.³

Ignac Kušljan in Zidani gaber konec 19. stoletja

Minilo je že več kot stoletje, odkar Zidani gaber buri domišljijo tako ljubiteljev starin kot arheologov. V zadnjih 120 letih je veliko ljudi poskušalo razrešiti uganko tega najdišča. Na prvem mestu moramo omeniti domačina iz Šentjerneja, Ignaca Kušljana, sicer po poklicu krojača.⁴ Že od srede osemdesetih let osemnajstega stoletja je pošiljal Kranjskemu deželnemu muzeju (današnji Narodni muzej Slovenije) v odkup najdbe z območja Dolenjske, ki so prihajale na dan ob poljedelskih in vinogradniških delih.⁵ Obenem je kustosa Dragotina Dežmana opozarjal na različna dolenjska najdišča.⁶ Kaj ga je vodilo pri njegovem delovanju, lahko razberemo iz nekaterih njegovih pisem tedanjemu Deželnemu muzeju: ... *Znabiti bode stvar predraga pa naj se mi oprostí, prvič iz tega razloga ako slavni Muzej ne kupi te stvari bodem pak sam za sebe ohranil, ker take stvari mene zanimajo. Drugič ako hočem drugam poslati lahko toliko dobim kolikor sem tukaj navedel ceno. Pak zavzel sem se da nigdar več ne bodem drugam pošiljal stvari zgodovinske.*⁷ In pa tudi: ... *Žal mi je, da sem že včasih kaj takih stvari imel ter drugam prodal, ker nisem spoznal koristi za domovino in zgodovinskih pojmov.*⁸

Pogled proti Gorjancem z Zidanim gabrom in Gradcem nad Mihovim.
(foto: Robert Peskar)

Kako zanimivo in skrivnostno se mu je zdelo najdišče na Zidanem gabru, je zapisal v svojih Spominih: *Mnogo najdišč mi je znanih v naši občini, pa tudi izven nje, a nobeno mi ni delalo toliko preglavic kakor to v Mihovem. Ko sem bil gori prvič, to je leta 1880, sem bil ves očaran. Pa saj je že okolica sama na sebi tako mikavna. Grobišča leže kake pol ure od Mihovega v precej visokem hribu. Na vsako stran hriba šumlja prijetno gorski potok ter te zaziblje v sladek sen, v katerem v duhu gledaš podobe iz zgodovine prebivalcev, ki so tu prebivali. V duhu sem videl njih veselo življenje, pa tudi žalostne trenutke njihovega življenja, ki so jih gotovo večkrat zadeli, čeprav so bili dobro zavarovani. Dalje sem videl v snu njih delavnost in trpljenje: tu so predli volno, tam spet izdelovali platno, v kovačnicah so kovači kovali meče, sekire, sulice itd. Take in enake slike so mi prihajale vedno pred oči, če sem prišel sem gor. Posebno prva leta sem rad prihajal sem ter v travi ležeč ali v senci na kamnu sedeč sanjal ter premišljal temno bodočnost [preteklost?] preprostega*

ljudstva. O kako bi rad videl, da bi vstal iz groba mrtvec ter mi pripovedoval in zopet pripovedoval vse dogodke od začetka pa do konca, to je od postanka naselbine na Grobiščih pa tja do konca. Toda bile so le neizpolnljive želje.⁹

Ignac Kušljan je bil prvič na Zidanem gabru že leta 1880, vendar je tedaj našel le kladivo, velik žebelj in dva brusilna kamna. Januarja leta 1885 je kustosu Dragotinu Dežmanu poslal rožen glavnik in pozlačeno srebrno pasno spono. Predmeta je na najdišču našel domačin, ki ga je I. Kušljan imenoval: ... *en prost človek po imenu neznan.*¹⁰ D. Dežman je najdbe sprva opredelil kot merovinške iz 7. ali 8. stoletja,¹¹ nekaj let kasneje pa kot alamanske iz 5. do 8. stoletja.¹² Kustosa so najdbe očitno pritegnile, saj je I. Kušljan na Dežmanovo željo že pet dni pozneje natančneje opisal najdišče vrh Gorjancev.

Vaš cenjeni list sem hvaležno prejel ter vam drage vole hočem vse natanko popisati kraj. Ker ravno dotični mož je pri meni, ker sva se poprej dogovorila, da pride v nedelo k meni, to je danes. Poslane reči so bile najdene v Gorjancih, ker pa imajo vse doline in holmi svoja imena, a ravno ta kraj, kjer je to bilo najdeno to je na Grabiščah. Ker pa je ravno holm ima več imen in te imena je težko določiti kam bi ktero postavil. Po mojem mnenju bi se Grabišče morale imenovati. To je taisti kraj, kjer so v lani gosp. Schulc¹³ kopali, ker tam so grobi bol naprej proti v laški strani, kjer je največ zidovja se imenuje Polom ali pri Zidanem Gabru. Na desno stran vsa dolina se imenuje Pendirjevka in gotovo bode, da ime Pendirjevka vse druge imena v general karti pokriva, vse tiste imena kte izražajo okoličani posameznim prostorim. Naposled omenjeni prostor kder je bilo to skopano, se imenuje Polom (ker pred mnogo leti je hud vihar je velika drevesa polomil), izkopano v obzidanem grobu z obokom (velban), a goto je moral biti pred mnogo časa že prekopan, ker kosti so bile neredno vse naskriš razmetane. Nahajale so se tudi zdroblene črepine glažovina in eden žebel, ktere ga pa nisem poslal, ker ne opazim nič zanimiga na nem in ker je bil na drugem prostoru najden. Šnodel je bil do en meter globoko. Glavnik nekoliko men zraven zida. Na omenjenem mestu en meter spred je našel en fant tud en šnodel. Toda ne vem natanko ga opisati, ker ga nisem videl le toliko vem, da mora biti srebrn ali pa samo posrebrn. Opriliki bodem šel pojn, ako ga dotični mladenič še ima in potem ga pošljem Slav. Muzeju. Kolikor mi je bilo možno sem ceno pobijal. Možu naposled pustiti, da se blagovoli za najdene stvari poslati 10. fl. Izkopal je bil že v jesen ter v Novo mestu že ponujal dober kup ni hotel dati toliko, kolikor bi bil on rad, ni hotel nigdo dat. Tud jaz sem malo upal, da bi se mogel znim pogoditi. Kolikor hitro bode se sneg stopil, bodem šel na omenjeni kraj, da se bol za gotovim ter bodem nadalje preiskaval, ako se kaj posreči dobiti. Ter mi bode možno vse okolšine naznaniti in stvari pošljem ako kaj najdem.

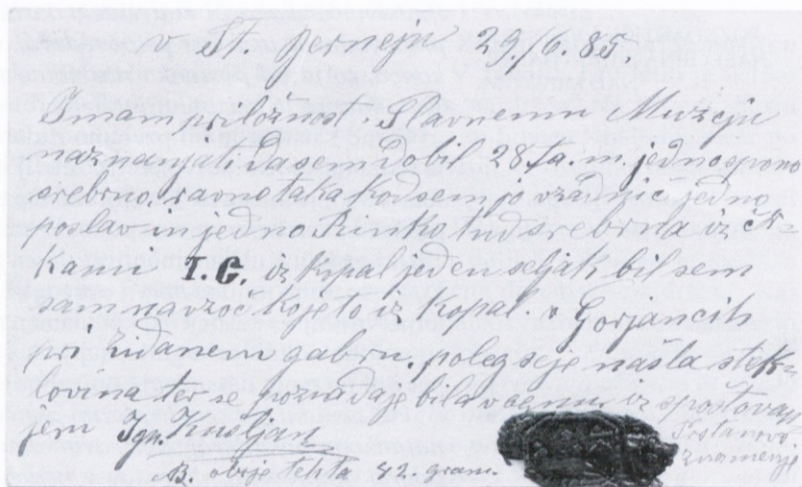
Iz odličnim spoštovanjem

Ign. Kušljan.

AB Na tem kraju kjer je bil najden šnodel in glavnik upam, da od tukaj ima muzej nektere stvari po mojem mnenju morajo biti vse stvari od enega časa, ker so v lani gos. Schulc skopali gotovo kaj stvari.¹⁴

Leta 1885 je Šentjernejčan poslal v Ljubljano še nekaj najdb z Zidanega gabra.¹⁵ Nekaj predmetov je bilo prvič fotografiranih že leta 1900.¹⁶ Predmeti pa so bili nazadnje predstavljeni na razstavi Od Rimljanov do Slovanov leta 2000 in objavljeni v istoimenskem katalogu.¹⁷

Dopisnica Ignaca Kušljana je bila oddana v Šentjerneju 1. julija 1885. Z njo sporoča Deželni muzej, da sta skupaj z domačinom na Zidanem gabru našla srebrno pasno spono. (Dopisnico hrani arhiv NMS 1885/?)

v Št. Jerneju 29/6. 85.
Imam prilomast. Slavnemu Muzeju
naznanjati da sem dobil 28. ja. m. jedno spono
srebrno, sarnno tako kot sem jo vrniti je jedno
poslav in jedno spono bronzno v. s. s.
karni I. G. v. kopal jeden objati bil sem
sam naroc. koje to iz kopal. v Gorjancih
po zidanem gabru. poleg seje našla stek-
lovina ter se prona daje bila v grobu. v spustovan-
jem Ign. Kušljan
ob. objati tehta 42. gram.

Postojanka na Zidanem gabru je v tem času pritegnila pozornost še enega arheologa samouka, Jerneja Pečnika, ki je nekaj časa sodeloval tudi z Deželnim muzejem v Ljubljani. V eni od objav piše, da je na domnevno prazgodovinski naselbini odkril ostanke treh hiš. Hiše so bile trdno grajene, vidna pa naj bi bila tudi zelena in rdeča poslikava. Našel je tudi ostanke rimske keramike. Po njegovem mnenju so se sem zatekli v času hunskih vpadov v 5. stoletju¹⁸ prebivalci antičnega Crucia.¹⁹

Arheološke raziskave na Zidanem gabru

Zidani gaber je bil tudi v času med drugo svetovno vojno in po njej deležen pozornosti.²⁰ Vendar so šele arheološke raziskave v letih 1987 in 1988 prispevale k boljšemu poznavanju naselbine. Raziskave je vodil Slavko Ciglenečki v sklopu širše zasnovane akcije raziskovanj Mihovskega kompleksa. Glavna želja je bila predvsem pojasniti nekatere sporne topografske podatke iz prejšnjega stoletja, saj so na osnovi izoblikovanosti zemljišča na območju "trdnjave" domnevali, da je tam nekdanja zgodnjekrščanska cerkev. Sondiranja so to domnevo potrdila. Med drugim so odkrili na vzhodni strani cerkve temelje apside in opornik, ki je bil potreben zaradi velike strmine. V tem delu so našli več obdelanih kamnov iz lehnjaka in okensko steklo. Na jugovzhodni strani cerkve je bil stranski prostor z že izpraznjeno zidano grobnico. Verjetno gre za eno izmed grobnic, o katerih poročata že I. Kušljan in J. Pečnik. Pri jugovzhodnem vogalu stranskega prostora so prav tako našli opornike. Kot kaže izoblikovanost terena, je bil nek prostor prizidan cerkvi tudi na severni strani.

Po mnenju Ciglenečkega je celotna zasnova utrdbe za slovenski prostor zelo nenavadna, saj je v celoti prilagojena dolgemu in ozkemu grebenu.²¹ Ugotavlja tudi, da zaradi svoje strateške lege in tlorisa utrdba izstopa iz skupine višinskih utrdb 5. in 6. stoletja.²²

Eno zadnjih odkritij na Zidanem gabru je iz leta 1999, ko je bil na Zidanem gabru odkrit poznoantičen sarkofag, ki je ležal na grebenu južno od cerkve. Našli so ga domačini ob spravilu hlodov in ga delno poškodovali. Usmerjen je bil vzhod-zahod, skelet v njem pa je ležal na hrbtu z glavo proti zahodu. Sarkofag je bil sestavljen iz dveh že uporabljenih pepelnic, ki naj bi bili prineseni iz nekega starejšega grobišča v okolici.²³

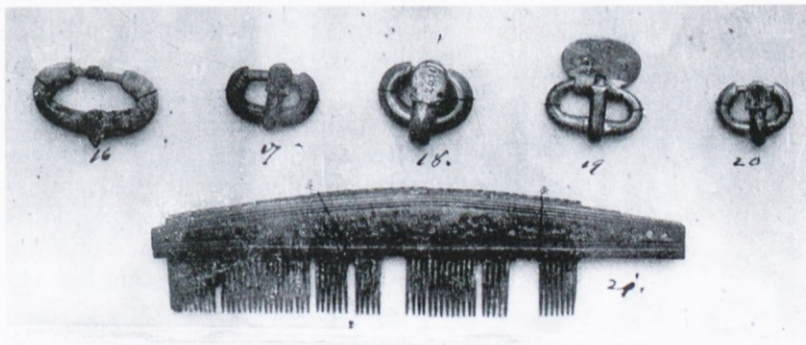
Predstavitev nekaterih poznoantičnih najdb z Zidanega gabra

Na višinski naselbini je bilo najdenih precej kovinskih predmetov iz različnih časovnih obdobj. ²⁴ Večina poznoantičnih predmetov bo predstavljena le na kratko. Natančneje pa bosta obravnavani dve najdbi, in sicer odlomek čelade in del zlatega okova, ki nam kažeta, da je bil v tem času na Zidanem gabru prisoten višji vojaški sloj.

Konec 5. stoletja (po letu 489) je jugovzhodno alpsko ozemlje prišlo pod oblast italskega vzhodnogotskega kraljestva s sedežem v Raveni. Vladavina kralja Teoderika Velikega je trajala skoraj štirideset let. Civilnim prebivalcem je ta čas pomenil obdobje miru in nadaljevanje antičnega načina življenja. Glede na primerjave bi lahko s prisotnostjo Vzhodnih Gotov povezovali ledvičast bronast okov pasne spone ²⁵ in odlomek zlatega okova. ²⁶ Slednji je, čeprav majhen, zanimiv. Razdeljen je v polja različnih geometričnih oblik z gladkimi in valovitimi pločevinastimi trakovi. V prazne prostore so bili vstavljeni brušeni granati, od katerih so štirje še ohranjeni. ²⁷ Ta način vstavljanja dragih ali poldragih kamnov v mrežo prostorov, izdelanih s tankimi trakovi, se imenuje cloisonné in se najpogosteje pojavlja kot okras na dragocenem orožju in nakitu. ²⁸ Kateri predmet je krasil okov z Zidanega gabra, ni jasno. Kot nam kaže uporaba podobnih okovov z različnih najdišč, bi lahko bil del okrasa nožnice meča ali prečnega dela meča, lahko bi bil okrasni okov pri razdelilcu za jermene pri uzdi oziroma konjski opremi ali pasu. Glede na primerjave ga datiramo v drugo polovico 5. stoletja in začetek 6. stoletja. V vzhodnogotski delavnici nekje na ozemlju današnje Italije pa je bila zanesljivo narejena pozlačena srebrna ločna fibula tipa Udine-Planis. ²⁹ Čeprav je tudi srebrna ločna fibula ³⁰ vzhodnogotska, je verjetnejša možnost, da izvira z gepidskega in ostrogotskega naselitvenega območja v Podonavju. ³¹ Nekoliko mlajše so druge vzhodnogotske ločne fibule z Zidanega gabra, ki so bile po vsej verjetnosti narejene v drugi tretjini 6. stoletja v Italiji. ³²

Leta 535 se je pričela dvajsetletna vojna med vzhodnogotskim kraljestvom in vzhodnorimskim cesarstvom. Že ob pričetku vojne so Bizantinci zavzeli provinco Savijo, kamor je sodil Zidani gaber, in Drugo Panonijo. ³³ Med predmete zgodnjebizantinskega izvora prištevamo bronast jermenski okov s pridržnikom, okrašen z motivom obraza. ³⁴ Kljub velikemu številu analogij prav takega okova nismo zasledili, vendar ga lahko navezujemo na pasne spono tipa Sucidava, ki so bile izdelek vzhodnorimskih delavnic. ³⁵ Tudi za ovalen medeninast okov pasne spono, okrašen z motivom ribjih lusk z rozeto v sredini, ³⁶ smo našli primerjave predvsem v vzhodnem Sredozemlju. Taki okovi so datirani v drugo polovico 5. in 6. stoletje. ³⁷ S

Prva fotografija nekaterih predmetov z Zidanega gabra, pasne spono pod zaporednimi števkami 16, 17, 18 ter 20 in glavnik pod številko 21 (iz: MÜLLNER 1900).

prisotnostjo vzhodnorimskih vojakov v 6. stoletju bi morda lahko povezovali tudi železno trirobo puščično ost³⁸ in čelado tipa Baldenheim. Del čelnega obroča čelade³⁹ je sestavljen iz dveh delov, vrhnje, bakrene pozlačene okrasne pločevine in spodnjega železnega traku. Polkrožni ščitnik za nos je odlomljen. Vmesno okrasno polje je zapolnjeno s prepletom vitic trte z grozdi, med katerimi se pojavljajo ptice. Veje, s katerih visi grozdje, so izdelane v obliki zalomljene valovnice, ki se seka z drugo valovnico. Glede na čelado je prizor obrnjen na glavo, v samem prizoru pa je na glavo obrnjena tudi ena izmed ptic. Le komaj viden del okrasa na nosnem ščitniku je obrnjen pravilno. Na spodnjem delu pod bisernim nizom je ena ptica postavljena samostojno nad vitice in ne zoblje grozdja. Na traku je bila izvedena analiza kovin, ki je pokazala, da je bil baker izredno čist, pozlata pa je še vedno debela okoli 0,5 mikrona in vsebuje precej živega srebra.⁴⁰

Iz Slovenije je znanih še nekaj predmetov, ki so pripisani temu tipu čelade. Na Rifniku pri Šentjurju je bil odkrit odlomek zgornjega dela pozlačenega bakrenega rebra. S Sv. Lamberta pri Pristavi nad Stično in z Ljubične nad Zbelovsko goro pa sta znana dva bakrena gumba z zelo slabo ohranjeno pozlato na površini, ki naj bila pritrjena na vrh čelade.⁴¹

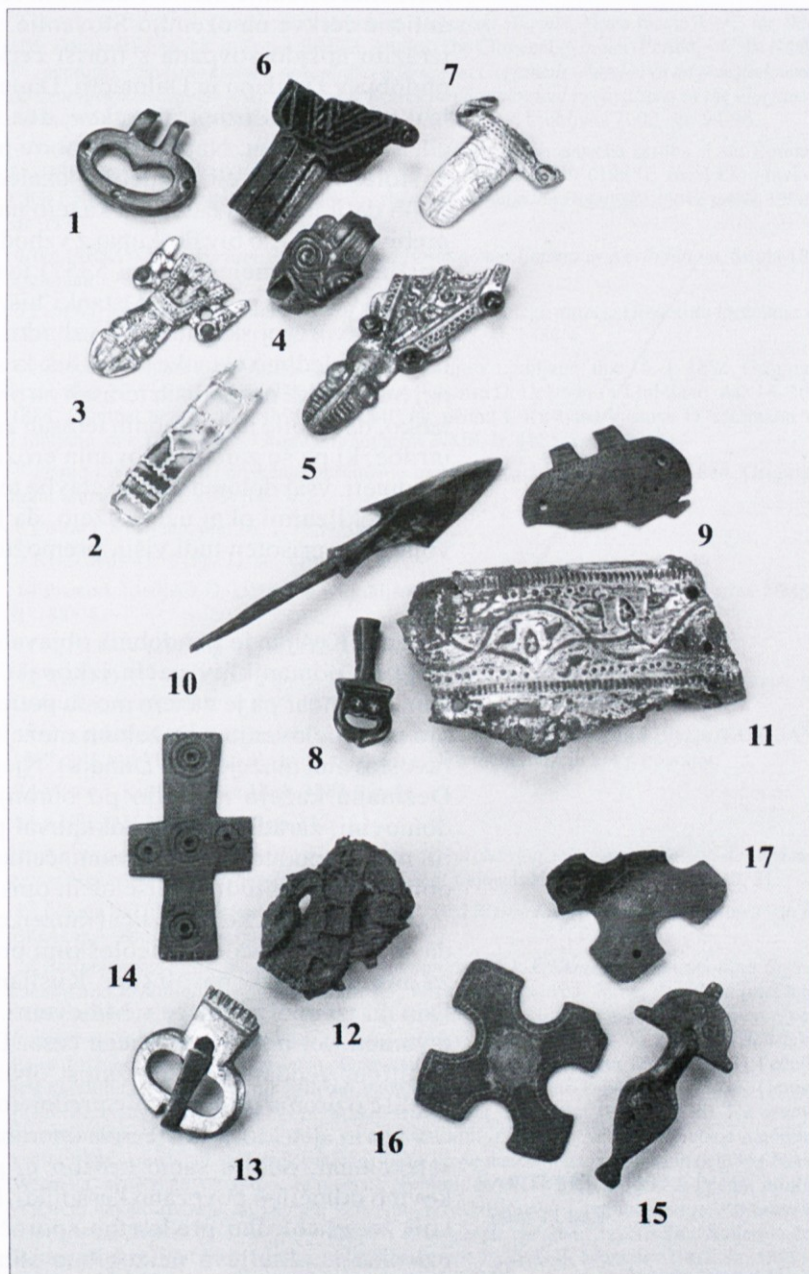
Baldenheim čelade so poimenovane po leta 1902 najdenem primerku na eponimnem najdišču v alzaškem Porenju v Franciji. Posebnost tega tipa čelad je predvsem njena značilna zgradba. Sestavljena je iz štirih ali šestih bakrenih, praviloma pozlačenih, reber in vmesnih železnih delov, ki so med seboj povezani z zakovicami. Danes je znanih 35 bolj ali manj v celoti ohranjenih čelad ali le njihovih prepoznavnih odlomkov. Razširjene so bile po skoraj vsej Evropi, en primerek pa je bil najden tudi v severni Afriki. Predvidevamo, da so osnovno obliko konstrukcije in okrasa izdelovalci prevzeli od sasanijskih čelad 5. in 6. stoletja, posebnosti, kot so nosna, lična in zatilna zaščita ter določena okrasna oblika čelnih obročev pa so prevzeli od rimskih gardnih čelad.⁴² Čelade tega tipa so bile del obrambne opreme višjega vojaškega sloja različnih ljudstev, Alamanov, Bizantincev, Vzhodnih Gotov, Burgundcev, Frankov, v pozni antiki.⁴³ To nam dokazujejo tako upodobitve čelad, kot tudi njihova prisotnost v t. i. knežjih grobovih. Predvidevamo, da so jih izdelovali na ozemlju vzhodnogotskega kraljestva v Italiji, morda na ozemlju bizantinskega cesarstva, obstaja pa tudi velika verjetnost renske delavnice.⁴⁴ Nastajale so na začetku 6. stoletja, v uporabi pa so bile še vse 6. stoletje.

Na stike Langobardov s prebivalci naselbine na Zidanem gabru nam kaže srebrna S-fibula tipa Schwechat-Pallersdorf,⁴⁵ ki pa je polizdelek. Par takšnih fibul je bil del langobardske ženske noše. Danes poznamo več kot trideset S-fibul tipa Schwechat-Pallersdorf. Najdene so bile predvsem na naslednjih dveh območjih: v zahodni Panonski nižini, kjer so v prvi polovici in sredini 6. stoletja bivali Langobardi, ter južni Nemčiji (pokrajini Bavarska in Baden-Württemberg).⁴⁶ S-fibule so se v Sloveniji pojavile skupaj z Langobardi,⁴⁷ po njihovi selitvi v bizantinsko Italijo (okoli leta 568) pa so ostale še nekaj časa v uporabi, kar nam kaže primer z Bleda.⁴⁸ Za enodelno bronasto pasno spono tipa Castel Trosino⁴⁹ in bronasto križno fibulo s krajšima stranskima krakoma so najboljše primerjave znane iz langobardske Italije.⁵⁰

Vseskozi pa so na Zidanem gabru prebivali tudi romanski sta-

roselci, o čemer nam pričajo nekatere fibule s tega najdišča. Njihov izdelek je nedvomno bronasta ločna fibula tipa Breitenfurt,⁵¹ čeprav kaže na vzhodnogotski oblikovni vpliv. Datiramo jo v 6. stoletje.⁵² Tudi ploščate križne fibule, datirane v drugo polovico 6. stoletja, so bile priljubljene predvsem pri staroselskem prebivalstvu.⁵³ Na Zidanem gabru so bile najdene kar tri. Razvojno starejša fibula je izdelana iz bronu, pri kateri so v osnovo fibule, kvadrat, na štirih straneh vrezani manjši krogi.⁵⁴ Na sredini je s tolčenjem izdelana polkroglasta izboklina. Razvojno mlajši medeninasti fibuli imata prav tako kvadratno osnovo, iz katere pa so na štirih straneh izrezani polkrožni izseki.⁵⁵ Pri obeh je vidna sled ležišča za okrogel okrasni kamen. Primerjave najdemo predvsem na ozemlju nekdanje Jugoslavije.

Izbor poznoantičnih kovinskih predmetov, ki kažejo na pomembnost Zidanega gabra v 6. stoletju. (Foto: Tomaž Lauko)

Sklep

V arheološki literaturi se za celoten greben uporablja ime Zidani gaber, vendar bi ga lahko imenovali tudi Grobišče ali Grabišče.⁵⁶ Južni del utrdbe, kjer so stavbe s cerkvijo, označujemo z imenom Zidani gaber, medtem ko za severni del utrdbe, kjer Laška pot preseka obzidje, uporabljamo ime Vratolom. Najstarejše najdbe s tega najdišča sodijo v starejšo železno dobo. Ali so ti predmeti znak poselitve ali so sem prispeli slučajno, ni jasno. Zagotovo pa je bil v tem času poseljen bližnji Gradec.⁵⁷ Po nekaterih najdbah sodeč so se ljudje na tem delu Gorjancev vsaj začasno zadrževali tudi v rimski dobi. Utrdba na Zidanem gabru naj bi bila zgrajena konec 5. ali v prvi polovici 6. stoletja. V prvi polovici 6. stoletja naj bi bila zgrajena tudi cerkev. Zavzema osrednje mesto v utrdbi in sodi med največje znane poznoantične cerkve na ozemlju Slovenije. Rekonstruirani tloris cerkve z izrazito apsidno sovpada s tlorisi cerkva v kastelih justinijanskega obdobja v Đerdapu in Dalmaciji. Danes lahko z gotovostjo govorimo le o treh pokopih znotraj cerkve, dva sta bila v zidanih grobnicah in eden v sarkofagu. Najdbe iz grobov pa potrjujejo datacijo cerkve v 6. stoletje. Predmeti, najdeni z iskalcem kovin na pobočju grebena, ki jih datiramo v ta čas, nam kažejo na prisotnost civilnih romanskih prebivalcev, ki so bivali skupaj z vzhodnogotskimi vojaki in njihovimi družinami. Pozneje (po letu 535?) je slednje nadomestila vzhodnorimska vojaška posadka. Ostanke hiš, v katerih so živeli prebivalci utrdbe so precej skromni. Na vzhodni strani Zidanega gabra lahko v reliefu zasledimo ostanke šestih hiš, ki so imele zidane temelje. Stavbe naj bi bile tudi na manjših terasah na predelu Vratoloma. Domnevamo lahko, da so bile na podobnih terasah zgrajene hiše tudi drugje znotraj utrdbe, ki pa se zaradi delovanja erozije niso ohranile. Obravnavani predmeti, vsaj deloma zidane stavbe ter cerkev s poslikanimi stenami in zastekljenimi okni nam kažejo, da je bil na Zidanem gabru poleg vojaškega prisoten tudi višji, premožnejši sloj.

Ignac Kušljan je v sodobnih objavah velikokrat označen kot oseba, ki je na pomanjkljiv način izkopala grobišče Na hribcu v Mihovem.⁵⁸ Vendar pa je na tem mestu potrebno poudariti Kušljanovo težnjo po sodelovanju z Deželnim muzejem v Ljubljani (pozneje z Naravoslovnim muzejem na Dunaju). Njegova zgodnja pisma Dragotinu Dežmanu kažejo na željo po ohranjanju arheološke dediščine v domovini, zaradi česar je odkupoval predmete od posameznikov in jih najprej ponudil v odkup domačemu muzeju. Skupaj s predmeti je običajno poslal tudi okoliščine in opis najdišča.

To so bili časi, ko so različni muzeji celo spodbujali t. i. starinokope, da so jih oskrbovali z arheološkimi predmeti, nemalokrat pa so le-ti za muzej tudi izkopavali (npr. Kušljan je za Naravoslovni muzej na Dunaju izkopal grobišče v Mihovem). Seveda moramo to dogajanje razumeti kot odsev takratnega časa. Danes je tako vedenje nesprejemljivo, vendar pa je na žalost opazen porast na črno izkopanih najdišč oziroma pridobivanje predmetov, ki ga olajšuje uporaba iskalcev kovin, detektorjev. Njegova uporaba je škodljiva, saj je neizprosen selekcionar, odbira samo kovino in prepušča osamljeno, včasih s kovino odločilno povezano keramiko, kost, kamen, les ... ali kakršno koli že arheološko predmetno sporočilo. Zraven sodi še iskalčeva oziroma najditeljeva neizogibno subjektivna presoja o vrednosti

najdenega, kar še poveča odbranost in s tem povednost tako nabranega arheološkega gradiva.⁵⁹ Ko je predmet enkrat na nestrokoven način iztrgan iz svojega avtohtonega okolja, izgubi arheološka stroka in s tem tudi mi, prebivalci Slovenije, nešteto informacij in vedenj o naši skupni zgodovini.

OPOMBE:

1 Kot piše Ignac Kušljan, naj bi najdišče dobilo ime po črnem gabru, ki "... raste tu v nekem obzidju pa tudi okoli"; Ignac KUŠLJAN, Spomini. – V: I. Pirkovič, *Crucium. Rimska poštna postaja med Emono in Neviodunom*, Situla 10, Ljubljana 1968, str. 112.

2 Danilo BREŠČAK, Gradec nad Mihovim, *Dolenjski zbornik*, Novo mesto 1997, str. 99-105; Danilo BREŠČAK in Zoran GREGL Antika. The Classical (Roman) Period. – V: Breščak D. (in drugi), *Oživiljene kulture, arheološka odkritja na Gorjancih / Žumberku od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka. Revived Cultures, archaeological excavations in the Gorjanci / Žumberak hills from prehistory to the early Middle Ages*, Ljubljana 2002, str. 94-96.

3 Slavko CIGLENEČKI, Zidani gaber nad Mihovim. Poznoantična utrdba. Late Roman Fortified Settlement, *Arheološki pregled* 28, Ljubljana 1989 (1987), str. 143; Slavko CIGLENEČKI, Zidani gaber, Novo mesto, *Arheološka najdišča Dolenjske*, Novo mesto 1990, str. 113.

4 Ivo PIRKOVIČ, *Crucium. Rimska poštna postaja med Emono in Neviodunom*, Situla 10, Ljubljana 1968, str. 93.

5 Pismo I. Kušljana tedanjemu kustosu Kranjskega deželnege muzeja Dragotinu Dežmanu v Ljubljano, dne 18. 1. 1884. Original hrani arhiv NMS, št. 1884/4.

6 Pismo I. Kušljana Kranjskemu deželnemu muzeju v Ljubljano, dne 16. 1. 1884. Original hrani arhiv NMS, št. 1884/5; pismo I. Kušljana kustosu D. Dežmanu v Ljubljano, dne 14. 10. 1884. Original hrani arhiv NMS, št. 1884/124; pismo I. Kušljana kustosu D. Dežmanu v Ljubljano, dne 18. 1. 1885. Original hrani arhiv NMS, št. 1885/5.

7 Pismo I. Kušljana Kranjskemu deželnemu muzeju v Ljubljano, dne 7. 3. 1884. Original hrani arhiv NMS, št. 1884/18.

8 Pismo I. Kušljana, dne 16. 1. 1884 (op. 6).

9 KUŠLJAN 1968 (op. 1), str. 110, 111.

10 Pismo I. Kušljana D. Dežmanu v Ljubljano, dne 13. 1. 1885. Original hrani arhiv NMS, št. 1885/4.

11 KUŠLJAN 1968 (op. 1), str. 112.

12 Karel DESCHMANN, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach*, Laibach 1888, str. 116, 117.

13 V svojih *Spominih* Kušljan piše, da je Ferdinand Schulz kopal na ledini v Brezju (KUŠLJAN 1968 op. 1, str. 113). F. Schulz je bil zaposlen v Deželnem muzeju kot preparator.

14 Pismo I. Kušljana, dne 18. 1. 1885 (op. 6).

15 KUŠLJAN 1968 (op. 1), str. 112.

16 Alfons MÜLLNER, *Typische Formen aus den archäologischen Sammlungen des krainischen Landesmuseums „Rudolfinum“ in Laibach*, Laibach 1900, Taf. 57: 16-18, 20, 21.

17 Polona BITENC, Gorjanci (kat. št. 242). – V: *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti* (ur. P. Bitenc in T. Knific), Ljubljana 2001, str. 74.

18 Bartholomäus PEČNIK, 57. Notizen, *Mitteilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 23, Wien 1897, str. 104. Jernej Pečnik je imel leta 1890 predavanje, na katerem je govoril tudi o najdišču na Zidanem gabru. V časopisu *Ljubljanski zvon* je bil kasneje objavljen povzetek predavanja (LJUBLJANSKI ZVON 6/10, Ljubljana, 1. rženi cvet 1890, Pečnikovo predavanje dne 3. velikega travna, str. 381–383). Pečnik je o naselbini pisal ob različnih prilikah, zadnjič leta 1912, v delu *Vojvodina Kranjska* (Jernej PEČNIK, *Vojvodina Kranjska v predzgodovinski dobi*, Ljubljana 1912, str. 26). Na osnovi njegovih dognanj domnevamo, da je na najdišču tudi izkopaval. Vendar za večino najdb ne vemo, v kateri muzej jih je Pečnik poslal oziroma kje so danes. V monografskem delu Joachim Wernerja, nemškega arheologa, je mogoče prebrati, da naj bi bil leta 1899 J. Pečnik prodal nekatere najdbe muzeju na Dunaju (Joachim WERNER, *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Abhandlungen N. F. 55 A–B, München 1962, str. 159).

19 *Crucium*, verjetno vas Groblje pri Prekopi, rimska poštna postaja med Emono in Siscio (Ivo PIRKOVIČ, *Crucium. Rimska poštna postaja med Emono in Neviodunom*, Situla 10, Ljubljana 1968).

20 Pregled literature: Peter PETRU in Sonja PETRU, Mihovo. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975, str. 222–224.

21 CIGLENEČKI 1989 (op. 3), str. 143; CIGLENEČKI 1990 (op. 3), str. 113.

22 Slavko CIGLENEČKI, Archaeological Investigations of the Decline of Antiquity in Slovenia. – V: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo, Začetki slovenske etnogeneze, Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und Karolingischer epoche, Anfänge der slowenischen Ethnogenese* (ur. R. Bratož), Situla 39 in *Razprave 1. razreda SAZU* 18, Ljubljana 2000, str. 124.

23 Danilo BREŠČAK, Zidani gaber v pozni antiki in okoliščine odkritja sarkofaga. – V: D. Breščak, M. Lovenjak, T. Verbič in P. Leben-Seljak, *Nov poznoantični grob z Zidanega gabra na Gorjancih*, *Arheološki vestnik* 53, Ljubljana 2002, str. 226; BREŠČAK, GREGLJ 2002 (op. 2), 94–96.

24 Vsi predmeti, predstavljeni v tem delu, so bili odkriti nelegalno z iskalcem kovin. Predvsem v devetdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo razširjeno pridobivanje arheoloških predmetov na tak način. Veliko predmetov je bilo pozneje predanih Dolenjskemu muzeju in Narodnemu muzeju Slovenije. O problematiki uporabe iskalca kovin glej: Drago SVOLJŠAK in ostali, *Novo gradivo v Arheološkem oddelku Narodnega muzeja v Ljubljani* (pridobljeno v letih od 1987 do 1993), *Varstvo spomenikov* 36 (1994-95), Ljubljana 1997, str. 224–232. Rada bi samo opozorila na dejstvo, da sam način pridobitve precej zmanjša izpovedno vrednost najdbe, saj je bil predmet iztrgan iz najdiščnega konteksta.

25 Marijan SLABE, Kulturna sled iz obdobja preseljevanja ljudstev v Ljubljani, *Arheološki vestnik* 29, Ljubljana 1978, str. 430; prim. Zdenko VINSKI, *Ovrednotenje grobnih pridatkov*. – V: V. Stare, *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Katalogi in monografije 18, Ljubljana 1980, str. 20. Inv. št. A 2822, Dolenjski muzej v Novem mestu. Okov je verjetno imel v oboju spono steklen vložek, ki ga je na spodnji strani pridrževala sedaj manjkajoča kovinska ploščica. Pritrjena je bila s tremi zakovicami, od katerih je ena še ohranjena.

26 Inv. št. S 2649, Narodni muzej Slovenije v Ljubljani.

27 Kamne je določil dr. Miha Jeršek (Prirodoslovni muzej, Ljubljana).

28 Birgit ARRHENIUS, Cloisonné – Technik, *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 5 (ur. H. Beck in drugi), Berlin, New York 1984, str. 33.

29 Joachim WERNER, Ostgotische Bügelfibeln aus bajuwarischen Reihengräbern, *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 26/1, München 1961, str. 73; Volker BIERBRAUER, *Die ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien*, Biblioteca degli "Studi Medievali" 7, Spoleto 1975, str. 113. Inv. št. A 2773, Dolenjski muzej v Novem mestu. Na Zidanem gabru je bilo skupno najdenih kar pet odlomkov ločnih fibul, ki pripadajo različnim tipom. Po obliki in okrasu fibul ter načinu njihove nošnje lahko razlikujemo med različnimi pripadnicami germanskih plemen. Odlomke starih pozlačenih srebrnih fibul, ki imajo vstavljene polkroglasto brušene granate, uvrščamo v skupino vzhodnogotskih ločnih fibul. Par takih fibul so Vzhodne Gotinje praviloma uporabljale za spenjanje ogrinjala na ramenih in so bile skupaj s pasno spono del njihove noše. Glej: Volker BIERBRAUER, *Archäologie und Geschichte der Goten vom I.–7. Jahrhundert, Frühmittelalterliche Studien* 28, Berlin 1994, str. 144.

30 Inv. št. A 2811, Dolenjski muzej v Novem mestu. Odlomka srebrne ločne fibule sta bila zvita v "kepico". Roglji fibule so bili zviti navzven in v ta prostor je bila vstavljena noga fibule.

31 Rok KLASINC, *Gradec pri Veliki Strmici v obdobju preseljevanja ljudstev*, neobjavljeno diplomsko delo hrani Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1999, str. 32–35.

32 BIERBRAUER 1975 (op. 29), str. 85–114. Inv. št. A 2815 ter A 2757 Dolenjski muzej v Novem mestu in S 2650, Narodni muzej Slovenije v Ljubljani.

33 Tedaj naj bi Bizantinci obnovili važnejše trdnjave ob robu Panonije, poleg Velikih Malenc in Korinjskega hriba tudi Zidani gaber (Slavko CIGLENEČKI, *Pólis Nórikon. Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami*, Podsrreda 1992, str. 10).

34 Inv. št. S 3131, Narodni muzej Slovenije v Ljubljani. Na okovu ščitaste oblike, ki se zaključuje z grbico, je v predrti tehniki izdelan motiv obraza. Okov ima dolgo trakasto zanko.

35 Dezso CSALLÁNY, Byzantinische Schnallen und Gürtelbeschläge mit Maskenmuster, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 10, Budapest 1962, str. 55–77. Naš okov z okovi in pasnimi sponami tipa Sucidava (taka pasna spona je bila najdena na grobišču Lajh v Kranju, glej Vida STARE, *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Katalogi in monografije 18, Ljubljana 1980, T. 115: 3) poleg značilnega motiva povezuje tudi enaka tehnika izdelave.

36 Inv. št. A 2808, Dolenjski muzej v Novem mestu. Okov ima na daljši stranici dve objemki, s katerima je bil pritrjen na obroč pasne sponse.

37 Michel KAZANSKI, Les plaques-boucles méditerranéennes des Ve – VIe siècles, *Archéologie Médiévale* 24, Paris 1994, str. 159-161.

38 Timotej KNIFIC, Vojščaki iz mesta Karnija, *Kranjski zbornik*, Kranj 1995, str. 38. Inv. št. S 2488, Narodni muzej Slovenije v Ljubljani.

39 Inv. št. A 2733, Dolenjski muzej v Novem mestu.

40 Miran PFLAUM, *Kopistika in muzejske rekonstrukcije na primeru nekaterih arheoloških predmetov iz zgodnjega srednjega veka*, neobjavljeno magistrsko delo hrani Akademija za likovno umetnost, Ljubljana 2003, str. 95.

41 PFLAUM 2003 (op. 40), str. 42, 43, sl. 22, 24; prim. Polona BITENC, Rifnik pri Šentjurju (kat. št. 237). – V: *Od Rimljanov do Slovanov, Predmeti* (ur. P. Bitenc in T. Knific), Ljubljana 2001, str. 73, 74; Polona BITENC, Sv. Lambert pri Pristavi nad Stično (kat. št. 230). – V: *Od Rimljanov do Slovanov, Predmeti* (ur. P. Bitenc in T. Knific), Ljubljana 2001, str. 72, 73.

42 Kurt BÖHNER, Die Frühmittelalterlichen Spangenhelme und die Nordischen Helme der Vendelzeit, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 41/2 (1994), Mainz 1996, str. 509.

43 BÖHNER 1996 (op. 42), str. 531.

44 BÖHNER 1996 (op. 42), str. 527–532; PFLAUM 2003 (op. 40), str. 111–115.

45 Inv. št. A 2817, Dolenjski muzej v Novem mestu. Poznamo več tipov S-fibul, njihovi skupni značilnosti sta: S oblika in zaključka, ki imata obliko glave ptice ujede z ukrivljenim kljunom. Fibule imajo običajno vstavljene okrasne kamne. Značilnost tipa Schwechat-Pallersdorf pa je okras vzdolžnih brazd, osrednji kvadratni almadin in zaključka v obliki ukrivljenega kljuna ter okrasna okrogla kamna, ki ponazarjata oči ptice ujede.

46 Povzeto po Ursula KOCH, Mediterranes und langobardisches Kulturgut in Gräbern der älteren Merowingerzeit zwischen Main, Neckar und Rhein, *Atti del 6° Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo Milano 1978*, Spoleto 1980, sl. 7.

47 Okoli leta 547 je bizantinski cesar Justinijan prepustil Langobardom noriško mesto in panonske utrdbe. Po vsej verjetnosti je to ozemlje obsegalo mestni področji Celeje in Petovionce ter utrjena mesta v Saviji. Glej: CIGLENEČKI 1992 (op. 33), str. 10.

48 Timotej KNIFIC, *Bled v zgodnjem srednjem veku. Arheološko preučevanje naselitve v mikroregiji*, doktorsko delo, tipkopis, hrani Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1983, str. 159.

49 Judita LUX, *Zidani gaber v luči nekaterih arheoloških poznoantičnih najdb*, neobjavljeno diplomsko delo hrani Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2004, str. 76–79. Inv. št. A 2781, Dolenjski muzej v Novem mestu. Pasna spona ima obroč ovalne oblike, ki se nadaljuje v trapezast okov. Daljša stranica okova je okrašena z več krajšimi vzdolžnimi vrezji in enim prečnim vrezom.

50 LUX 2004 (op. 49), str. 65–67. Inv. št. A 2770, Dolenjski muzej v Novem mestu. Križna fibula je okrašena s koncentričnimi krožci s piko na sredini, robovi krakov so drobno narezani.

51 Inv. št. A 2743, Dolenjski muzej v Novem mestu. Fibula ima polkrožno glavo s tremi roglji in nogo nepravilno rombaste oblike, ki ju povezuje kratek lok. Rob glave in noge je obrobjen z nizom vtisnjenih pik. Na osrednjem delu glave so trije vrezani krožci s piko na sredini. Enaka krožca sta vrezana na najširšem delu noge, tretji pa je na okroglem zaključku noge.

52 Volker BIERBRAUER, Zwei romanische Bügelfibeltypen des 6. und 7. Jahrhunderts im mittleren Alpenraum. Ein Beitrag zur Kontinuitäts- und Siedlungsgeschichte, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 8, Innsbruck 1992, str. 42–48; Slavko CIGLENEČKI Scavi nell'abitato tardo-antico di Tonovcov grad presso Caporetto (Kobarid) Slovenia. Rapporto preliminare, *Aquileia Nostra* 65, Aquileia 1994, str. 202.

53 Zdenko VINSKI, Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. s. 3, Zagreb 1968, str. 137–151.

54 Slavko CIGLENEČKI, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien, *Arheološki vestnik* 45, Ljubljana 1994, Taf. 12: 2.

55 Inv. št. A 2756 in A 2802, Dolenjski muzej v Novem mestu.

56 Greben je s tem imenom označil že Ignac Kušljan, enako pa je greben imenovan tudi v Atlasu Slovenije in na državni topografski karti in merilo 1:25000.

57 BREŠČAK 1997 (op. 2), str. 101, 102.

58 Dragan, BOŽIČ, Mihovo, *Enciklopedija Slovenije* 7, Ljubljana, 1993, str. 132.

59 SVOLJŠAK in ostali 1997 (op. 24), str. 229.

¹ P. Felicijan Pevec: Novomeški frančiškan med Indijanci, v: Dolenjski list, št. 17, leto LV, 29. april 2004.

² Felicijan Pevec: P. Oton (Karel Nikolaj) Škola, v: Rast, letnik XVI, okt. 2005, št. 5, str. 476.

³ Janko Jarc: Novo mesto med 1800 in 1850, v: Jarčev zbornik, razprave in portreti, Novo mesto 1993, str. 35.

⁴ Milček Komelj: Franc Ksaver Skola, zapuščinski portret bidermajerskega slikarja, v: Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta, XIV–XV, 1978–1979, str. 143.

⁵ Zgodovinski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju ZAL), Mestna občina Novo mesto, NME 5, a.e.1, št. 128. Ohranjena je tudi pobotnica iz leta 1807, ki jo je Jožef Skola sam napisal in podpisal, kar je bila tedaj velika redkost za mestne obrtnike.

Novomeški frančiškanski samostan hrani osem pisem, ki jih je Oton Skola med letoma 1840 in 1873 pisal svojim domačim v Novo mesto. Pisem je moralo biti več, vendar so se do danes, ko jih ob dvestoletnici Otonovega rojstva lahko predstavimo javnosti, že vsa ostala izgubila. Pater Felicijan Pevec, ki je pisal o Otonovem življenju že leta 2004¹ in ponovno ob 200-letnici rojstva leta 2005², je kopije izjemno dragocenih in povednih pisem prinesel v Zgodovinski arhiv z željo, da o njih napišemo kaj več. Osmim Skolovim pismom so v samostanu priložili še tri pisma misijonarja Franca Pirca, ki dodatno osvetljujejo delo slovenskih misijonarjev med Indijanci v Ameriki.

Osebna pisma najbližjim so za razumevanje Otonovih dejanj, nagibov in prizadevanj izredno pomembna, kakor to velja za vsa pisma, kjer ljudje ne skrivamo svojih najglobljih misli ne težav ne radosti. Ker so bili domači radovedni, kako mu v daljni deželi gre in kakšna je ta dežela, so v pismih tudi zanimivi drobci opisov pokrajine, misijona, kjer je deloval, in življenja Indijancev. Otonova pisava (gotica) je zelo čitljiva, lepa in pravilna, vendar izredno drobna. Verjetno tu ni igral vloge samo njegov občutek za lično in miniaturno, kar lahko prepoznamo tudi v njegovem znanem akvarelu Novega mesta iz leta 1836, temveč tudi varčnost, saj je bilo pošiljanje pisem v Evropo drago. Bil je tudi mojster jezika, ki je tekoč, skoraj liričen, z bogatim izrazjem. V vseh pismih se Oton kaže kot globoko veren človek, premišljuje o tuzemskem življenju in verujoč v onostranstvo, hkrati pa vedno pripravljen poslušati druge in jih tolažiti z dobrimi besedami.

Otonovo poreklo in sorodstvo je bilo doslej le zelo površno raziskano. J. Jarc je pred leti zapisal: »Jožef a je kot popotni krojač prišel v Novo mesto okoli l. 1785. Bil je po rodu Čeh in doma na Moravskem. V Novem mestu je spoznal dekleta Francko Freljih in se z njo 18. junija 1787 poročil. Ženin je imel 25 let, nevesta pa 19. V družini je bilo sedem otrok, zadnji je bil Karel Nikolaj, rojen 4. novembra 1805.«³ Nekaj več o Otonovem očetju je zapisal M. Komelj, ko je preučeval slikarsko udejstvovanje Otonovega brata Franca Ksaverja: »Uganko njegovega izvora nam razjasnjuje slikarjev napis na hrbtni strani miniaturnega medaljonskega oljnega portreta, kjer beremo naslednje podatke o upodobljencu: Jos. Skola von Neustadt gestorben 1821. geboren zu Znoim (Mähren) am 3. März 1763. gestorben zu Neustadt 31. 8^{ber} 1821.«⁴ Edino ohranjeno pričevanje v arhivskih virih o tem je v zapisniku zaslišanja pred mestnim svetom z dne 26. oktobra 1792. Jožef Skola je tedaj sam o sebi povedal, da je star trideset let, katoličan, poročen, da ima dva otroka, da je bil rojen na Moravskem v kraju Ser in živi v Novem mestu kot meščanski krojač. Pod svojo izpoved se je tudi lastnoročno podpisal – Joseph Skula.⁵

S priimkom se je prav tako ukvarjal M. Komelj v članku o Francu Ksaverju Skoli, kjer je zapisal, da je oblika Skula samo dialektično dolenska oblika, pri danes splošno uveljavljeni obliki Škola gre po njegovem za asimilacijske fonetične spremembe, oblika Skolla pa naj bi bila pravopisna analogija. V virih najdemo še druge oblike – Schkolla, Skulla ali Skulla, ki so gotovo tudi pravopisnega značaja.

⁶ Arhiv Republike Slovenije (v nadaljevanju ARS), Gr.a. Dol, fasc. 127, F.A. Breckerfeld: Neustädtl – Rudolphswerth, 1790, 24. april, Versuch und Beitrag zu einer Land kraïnerschen Topographie von F.A v B.

⁷ France Baraga: Kapiteljski arhiv Novo mesto, str. 232, št. 519.

⁸ Vsi podatki o lastništvih hiš so iz starih zemljiških knjig, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana v fondu Okrajno sodišče Novo mesto, NME 17.

⁹ ZAL, NME 5, a.e. 1, št. 89.

¹⁰ Kapiteljski arhiv Novo mesto, P/5.

¹¹ isto, R/25.

¹² isto, P/4.

¹³ ARS, Vicedomski arhiv, sk. 256, Lit. R, II–2, 1745.

Sam Oton se je v vseh ohranjenih pismih brez izjeme podpisal Skolla. Očetov lastnoročni podpis – Skula bi bilo mogoče pojasniti tako, da je leta 1792 preteklo že šest let, odkar je prišel v Novo mesto, in je sam želel prilagoditi svoj priimek dolenjskemu dialektu. Seveda pa tega ni mogoče z gotovostjo trditi, dokler ne bodo raziskani arhivski viri na Moravskem. Leta 1792 tudi ni bil star trideset let, če je bil rojen 3. marca 1763, temveč je bil šele v tridesetem letu. Brez dvoma pa drži njegova navedba, da je bil krojač, ki jo razen v Breckerfeldovem rokopisu⁶ najdemo še v množici drugih virov.

Da Jožef Skola ni bil mlad in reven popotni krojač, ki bi ga ob iskanju boljših priložnosti usoda zanesla v Novo mesto, dokazuje nakup hiše št. 223 (danes stavba Zavoda za zdravstveno varstvo, Mej vrti 5) leta 1786. Hiša je bila do leta 1764 v lasti nemškega viteškega reda, tedaj pa jo je red prodal kapitlju.⁷ Ni mogoče ugotoviti, ali jo je Skola kupil neposredno od kapitlja ali je že pred tem menjala lastnika, toda leta 1786 je postal njen lastnik.⁸ Hiša ni bila ena dragih in za dolenjsko prestolnico razkošnih hiš, kakršne so stale na Trgu, vendar tudi ne bajtica na Bregu za nekaj deset goldinarjev. Triindvajsetletni krojač je moral imeti prihranjenih kar nekaj sto goldinarjev za nakup in ni čakal na priložnost, kakor se je v tistih časih tako pogosto dogajalo, da bi s poroko z vdovo ali hčerjo obrtnika prišel do lastništva hiše in kasneje do meščanskih pravic. Drugi mestni krojači, združeni v krojaškem cehu, so bili sprva proti sprejemu Skole v ceh, morda je bil boljši krojač in tako prehud tekmeč, in šele po posredovanju okrožnega urada oziroma njegovega glavarja grofa Blagaja, ki je zagrozil, da mu bo okrožni urad sam podelil mojstrsko pravico⁹, je bil Skola sprejet.

Naslednje leto, 18. junija 1787, se je Jožef Skola poročil. V matični knjigi je bilo nevestino ime zapisano kot Francisca Frelihin,¹⁰ v kasnejših virih Frellichin in tudi Francisca Romana Frölichin. Končnico –in so v tem času dodajali priimkom žensk, ki so izhajale iz višjih družbenih slojev in so bile večinoma tudi neslovenskih staršev. Tako zveni nekam navadno in prisiljeno, če Frančiško Frölich poslovenimo kar v neko »dekle Francko Frelihovo«, kakor je to storil J. Jarc.

Otonova mati Frančiška je bila rojena 24. oktobra 1767 staršema Georgu in Agnes Frölich oziroma Frelih.¹¹ Starša sta se poročila že leta 1758 in v matični knjigi je župnik za ženina zapisal takole: »Joannes Georgius Froelich cives et arculariae artis Magistrum viduum«, torej meščan, mizarski mojster in vdovec. Za nevesto pa: »Agnete Joannis Homon civis artis ferrariae Magistri legitima filia«, Agnes, hči meščana in kovaškega mojstra.¹² Frančiškin oče oz. Otonov ded po materini strani je bil torej mizar, kar z današnjimi očmi gledano ne pomeni nič posebnega, tedaj pa je bila to cenjena obrt, morda na meji umetnosti, vsekakor pa umetelna. Dar za risanje in slikanje, ki sta ga imela kar dva Frančiškina sinova, Oton in starejši Franc Ksaver, je morda izviral prav od tu. Frelih je bil tudi lastnik velike hiše št. 218 (danes etnološka zbirka Dolenjskega muzeja), h kateri je kasneje dokupil še sosedno hišo št. 217. Otonovo babico po materi Agnes ali Nežo v drugih virih zaman iščemo pod priimkom Homon, najdemo pa lahko kovača Amona leta 1745 v eni izmed kovačnic v kasnejši Kovaški ulici.¹³

Lastnik Frölichove hiše je bil leta 1792 že Georg Vollmann, doma iz Ogrske in prav tako mizar. Po vsej verjetnosti se je vdova Agnes Frelih med letoma 1770 in 1792 drugič poročila, kajti leta 1800 je

¹⁴ ZAL, NME 5, 1800, št. 120.

¹⁵ Majda Smole: Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana, 1982, str. 710.

Portret Jožefa in Frančiške Skola. (Iz zapuščine Franca Ksaverja Skole, ki jo hrani Knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu.)

¹⁶ kot op. 4.

¹⁷ Kapiteljski arhiv Novo mesto, R/28.

kot lastnica hiše navedena že Vollmannova vdova Agnes.¹⁴ To nakazuje tudi pomota v matični knjigi, ko je ob poroki Otonovega brata Joachima leta 1830 ob očetu Jožefu Skoli zapisana Francisca Vollmann kot mati. Njegova mati je bila vsekakor rojena Frölich in Vollmann bi bil tako priimek njenega očima.

Vollmannova sta imela dva otroka, Franca Ksaverja in Ano. Franc Ksaver se je dobro poročil, njegova žena, tudi Ana, je leta 1827 postala lastnica gospostva Pred malim mostkom (gradič, kjer je kasneje živelja Primičeva Julija). Po njenem primoženem priimku je bil gradič tedaj imenovan tudi Vollmannov grad. M. Smole pa omenja v isti vrsti s slovenskim poimenovanjem gosposčine Neuhof – Pred malim mostkom celo – Na Školu.¹⁵

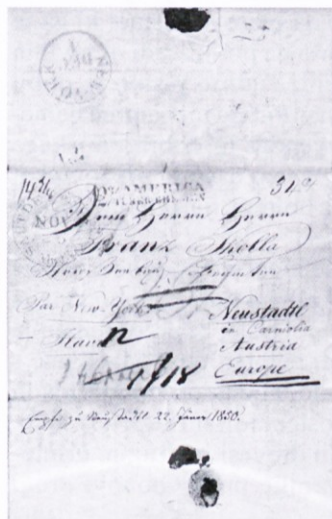
Ana Vollmann, sestra Franca Ksaverja, polsestra Otonove matere, je vse življenje ostala »gospodična« in prav ona je bila Otonova draga teta, ki se je je v pismih vedno spominjal. Nany, kateri je namenjal pozdrave skupaj s pozdravi teti, je bila verjetno njena nečakinja, hči njenega brata Franca Ksaverja. Skolovi so bili v sorodu tudi s Pisiki (Pissick, Pissik), ki jih je Oton prav tako pozdravljal, omenjal je teto Terezijo Pisik, ki je bila verjetno sestra njegove matere, in bratranca Janeza Nepomuka.

Zdaj pa k najbližjim Otonovim sorodnikom, bratom in sestram. V zakonu se je Jožefu in Frančiški Skola rodilo dvanajst otrok in ne samo sedem, kolikor jih je preštel J. Jarc. Že maja 1788 se jima je rodila hčerka Joanna Nepomucena, ki je verjetno kmalu umrla, kajti naslednja hči, rojena leta 1789, je prav tako dobila ime Nepomucena. Čez leto dni je bila rojena Antonija in 22. oktobra 1791 Franc Ksaver, ki je bil kasneje, tako se zdi, Otonov najljubši brat, povezovala pa ju je tudi slikarska strast. Franc Ksaver je bil cestni asistent in je služboval v drugih krajih, v Krškem, Radečah in Litiji.¹⁶ V letih, ki jih je na Dolenjskem preživljal Josef Ressel, je prijateljeval tudi z njim.

Leta 1792 je Jožef Skola sam izpovedal, da ima dva otroka in tako lahko domnevamo, da je pred tem letom umrla tudi Antonija, kajti sestro Nepomuceno je Oton kasneje pozdravljal v pismih. Leta 1794 se je rodil Jožef, čez dve leti Joahim, ki je bil krščen na ime Joannes Joachymus, spet čez dve leti Jožefa in leta 1800 Frančiška, ki je dobila krstno ime pravzaprav po materi – Marija Frančiška Romana. Leta 1801 je sledil Feliks (Mauritius Felix), leta 1803 Franc Serafin in 4. novembra 1805 Karl Niklas ali Nikolaj, kasnejši pater Oton. Zadnja je bila leta 1808 Marija Antonija. Botri in botre pri krstih otrok so bili ugledni meščani in njihove žene. Kar devetim je bil boter Veit Margraff, ranocelnik in Bavarec po rodu, Otonu pa irhar Braunseis, ki tudi ni bil siromašen meščan. Soseda Marija Seel iz hiše nasproti Skolovi je bila botra petim otrokom, drugim žena poštnega mojstra Hartla, žena lekarnarja Schrotta, gostilničarka Kutjaro, Otonu pa usnjarka Terezija Papež, same premožne in pomembne gospe.¹⁷

V času, iz katerega izvirajo prva Otonova pisma, je bilo razen Otona živih le še šest otrok: Nepomucena, Franc Ksaver, Joahim, Jožefa, Frančiška in Feliks. To je bil že čas, ko so bili bratje in sestre poročeni in so že imeli svoje otroke. Mati Frančiška in sestra Frančiška sta umrli leta 1844 in vest o njuni smrti je Otona dohitela že v Ameriki. Smrti v družini so se množile in v času zadnjih pisem v začetku sedemdesetih let sta bila živa le še Oton in njegova nečakinja Celestina, hči njegovega brata Franca Ksaverja, ki jo je Oton v pismih imenoval Tina, v naslovih na pismih pa Klementina. Nekoč tako številna družina

¹⁸ Marjan Drnovšek: Usodna privlačnost Amerike, Ljubljana 1998, str. 157 sl.

Naslovni del enega od pisem, ki je potovalo iz New Yorka v Novo mesto, tedaj imenovano Neustadt. (Hrani Frančiškanski samostan v Novem mestu.)

je v obdobju enega rodu v Novem mestu izumrla in danes na pomembno družino in njene znamenite člane oziroma boljše, enega samega – misijonarja Otona, spominja le ime odročne Školove ulice na Grmu.

Šestim Otonovim pismom so dodana tudi tri pisma misijonarja Franca Pirca, dve, naslovljeni na Otona in eno Frideriku Baragi, na katera je potrebno tu samo opozoriti. Gorenjec Franc Pirc je v misijone odšel že leta 1835.¹⁸ Pismo Baragi je pisal še leta 1834 v župnišču v Srednji vasi pri Naklem, kjer je bil vikar, in v njem ga je prosil, naj ga sprejme v svoje misijone. Pismi Otonu sta iz leta 1852 oziroma 1856, prvo naslovljeno še v Lapointe in drugo v Kesheno v Visconsinu, kamor je bil Oton prestavljen. V prvem se Otonu zahvaljuje za poslano sliko Marije, ki da jo je namestil v oltar, za knjižice in več manjših sličic ter medaljon. V drugem mu sporoča, da do prejema njegovega pisma ni vedel, kam je Oton odšel iz Lapointa. Ponavlja mu tudi, kar mu je svetoval že v pismu, ki se je izgubilo, naj se obrne s prošnjo za denarno podporo za vzdrževanje svojega misijona na centralno direkcijo združenja Ludvikovih misijonov v Münchnu, namesto da trpi pomanjkanje. V prošnji naj kar najbolj natančno opiše svoj misijon in obljubi, da bo pogosto poročal o njem.

Po času prvo ohranjeno Otonovo pismo je pismo bratu z dne 30. novembra 1840, napisano še s Trsata nad Reko. Ker je pod datumom prejemnikova opomba, da je pismo dobil 20. decembra in nanj odgovoril 26. decembra 1840 iz Krškega, vemo, da je bilo naslovljeno na brata Franca Ksaverja.

Oton najprej omenja družinske zadeve, bolezen sestre Fani (Frančiške), žalostna pisma brata Joahima, ki je po smrti žene s svojo družino živel pri materi. O sebi pove, da je bil pravkar iz Nazarij premešččen na Trsat, kjer se pripravlja za ameriške misijone. Že 25. oktobra je dobil razveseljiv in spodbuden odgovor od kardinala in dunajskega nadškofa, ki mu je tudi sporočil, da želi njegovo lepo in spretno pismo takoj poslati v Rim (an die Propaganda nach Rom). Čez približno tri mesece naj bi odpotoval v Ljubljano, nato v Trst in od tam »durch die weite Welt per mare«. Napisal je še, da pred odhodom ne bo imel več priložnosti za obiske niti ne za pisanje pisem. Na koncu je naročil še pozdrave za svakinjo Julijo in celo družino ter za dekana, vikarja in kapucinskega gvardijana. V pripisu je omenil še uro, ki mu jo je bil podaril Franc Ksaver, in malo rdečo knjižico o risanju perspektive ter dodal, da se ta čas ukvarja z risanjem, da bi s slikami lahko obdaroval svoje dobrotnike. Pravkar slika samostan na Trsatu.

Naslednje pismo sicer ni datirano, Franc Ksaver pa je označil, da ga je prejel v Krškem 13. februarja 1845. Ker so pisma iz Amerike potovala nekaj mesecev, predvidevamo, da ga je Oton napisal vsaj že novembra 1844. Ni bilo njegovo prvo pismo iz Novega sveta, kajti v uvodu omenja bratovo pismo z dne 10. decembra 1842, ki ga je prejel 8. marca 1843. Takoj nato že pojasnjuje, da se Michilmackinac imenuje cerkev, Mackinac pa sam kraj. Sledi lapidaren opis: »III. okno zakristije, IV. dve okni prve sobe mojega stanovanja, V. soba, v kateri shranjujem barve in olje in običajno soba gospoda Pirca, VI. hiša gospe Laframbois, pridne in poštene vdove iz Mackinaca, stare sedemdeset let, ki je moja prevajalka pri spovedih Indijancev, nad tem lep peščen grič.« Iz tega je mogoče razbrati, da je pred časom bratu poslal risbo kraja svojega bivanja, zdaj pa mu jo še dodatno pojasnjuje.

Franco Ksaver ga je pred tem verjetno spraševal, kakšen naslov naj

¹⁹ Otok Mackinac na jezeru Michigan, danes večinoma nacionalni park.

napiše na ovojnico. Oton pravi, da ga lahko napiše v kateremkoli jeziku, le njegovo ime mora napisati z latinskimi črkami. Nato naj napiše: »Wien in Österreich – Havre – New York – Isle Mackinac – Mackinac«.¹⁹

V tem pismu Oton omenja tudi njemu drage predmete, ki jih je prinesel od doma – relikviarij brata Joahima, ki je spremenjen v monštranco in je shranjen v Lapointu ter s katerim ob nedeljah blagoslavlja vernike po večernicah, sliko Matere božje iz materine hiše, ob kateri pomisli, kako jo je kot otrok neštetokrat gledal, zdaj pa jo gleda tu, med divjimi ljudstvi, in točno žepno uro, ki je boljša od ameriških, ter Feliksov žepni nož.

Tretje pismo bratu Francu Ksaverju je datirano 17. julija 1845 in napisano v Mackinacu. Oton pravi, da bo na bratovo pismo, ki ga je prejel 1. julija, takoj odgovoril, ker je vedno na poti zaradi opravil in skrbi s cerkvami in misijonskimi občinami. Tudi to pismo je dobil šele po vrnitvi iz kraja Abrecreche. Misijonar Pirc je bil namreč namenjen, da odpotuje v svoj misijon, pravi, vendar ni dobil ladijskega prevoza in je po nekaj dneh prišel nazaj. V tem času je prišlo nekaj Indijancev iz Abrecrecha in z njimi je k bolnim tja odpotoval kar Oton in ostal ves teden.

Otona veseli, da je bil Franc Ksaver vesel poslane podobe oziroma skice cerkve v Mackinacu. Rad bi mu bil poslal tudi podobo celega naselja z veličastno utrdbo, ker pa obsega pol pole, bi preobremenila pošiljko in stroške zanjo. Na njej je videti celoten otok Mackinac s cerkvijo in z župniščem, ki sta nekoliko oddaljena od drugih hiš in bivališč Indijancev, od katerih nekateri ostanejo tam tudi vse leto. Na otoku je grič iz peščenjaka s cedrovimi drevesi in drugim grmičjem. V daljavi čez jezero je videti pas zemlje proti Otonovi drugi župni cerkvi, Lapointe S. Ignace.

Oton je napisal, da je indijanske običaje in njihove razmere že v prejšnjih pismih dovolj opisal. Brat ga je verjetno v pismu spraševal o rastlinstvu na otoku in Oton odgovarja, da je zemlja zelo peščena, da pa na griču rastejo nizka drevesa. Na otoku je tudi neverjetna pečina, ki je videti kot naravni slavolok. Na obrežju jezera Michigan je najti različne marmorne kamne, od črnih, belih, rdečih do rumenih.

Oton dvomi, da bi bilo na Kranjskem veliko Kanadčanov, kakor je Ksaver omenjal v svojem pismu, kajti Kanada je v Ameriki, na Kranjskem pa je prav gotovo veliko Italijanov, Furlanov, Maltežanov in drugih narodov. Podnebje v Macinacu ni zelo drugačno kot na Kranjskem, vendar vseeno je razlika, zlasti v tem, da je jezero Michigan vsako leto pokrito z ledom, tako da ga januarja, februarja in do polovice marca lahko prečkajo tudi z lesom težko naloženi vozovi.

Oton piše, da je že pred prejemom bratovega pisma izvedel za materino smrt, o smrti sestre Frančiške pa šele iz njegovega pisma. Tolaži ga misel, da je cilj vseh, da некоč pridejo v nebesa.

Franc Ksaver je spodaj pripisal, da je na pismo odgovoril 13. januarja 1849 in ga naslovil na Otona, misijonarja v S. Josephu ob Zgornjem jezeru. Oddal ga je Mateju Premuti, rojenemu v Semiču, ki živi pri S. Louisu v Ameriki.²⁰

Naslednje pismo je naslovljeno na sorodnike. Napisal ga je kasneje kot zgornjega, ker v njem omenja pismo brata Joahima z novico o smrti matere in sestre. V tem prosi brata Franca Ksaverja, da v njegovem imenu pozdravi vse, njemu tako drage sorodnike in jih tudi našteva.

²⁰ O Premuti glej: M. Drnovšek: Usodna..., str. 93 sl.

Na posebnem, večjem in zelo prozornem listu je napisal bratu, da mu pošilja pogled na Lapointe na Zgornjem jezeru, ki je videti prav tak kot na risbi (risbo hrani frančiškanski samostan v Novem mestu in je bila objavljena v reviji Rast, okt. 2005, št. 5, str. 477). Zdelo pa se mu je odveč, da bi mu poslal opis Lapointa, ker je očrt vseh indijanskih misijonov s priloženimi pojasnili poslal svojemu redu v Ljubljano, kjer jih z dovoljenjem predstojnikov Franc Ksaver lahko preiše in kopira. Tu mu pošilja le povzetek pisanja nekega Američana o razliki med katoliškimi in protestantskimi misijoni. Avgusta 1847 je bil namreč v Lapointu starejši protestant s spremljevalcem, da bi si ogledal indijanska območja. Oton mu je razkazal tudi cerkev in obiskovalec si je zelo pozorno vse ogledal, tudi vse slike. Po povratku v New York je popisal vse znamenitosti divjine in misijonov ter opis objavil v časniku 18. oktobra 1847. Povzetek v nemščini je Oton poslal bratu:

»Lapointe na Zgornjem jezeru je prijeten otok z obsegom približno 12 milj in ima preko sto hiš in približno tristo prebivalcev. Tu so tri lepa podjetja, med njimi krznarska družba Mr Crooks, tu sta dve cerkvi, ena katoliška in druga protestantska. Katoliška cerkev stoji na nekoliko dvignjenem zemljišču in od tu je lep pogled na jezero. Notranjščina cerkve je grajena kot so cerkve običajno, v njej je lep oltar in veliko nabožnih oljnih slik, morda dvajset vsenaokoli. Zdi se, da imajo katoliški misijonarji večji uspeh tako pri številu spreobrnjenecv in tudi pri opravljanju pobožnosti kakor pa misijonarji drugih religij. Toda protestanti uspejo svoje privrženecv bolje izobraziti. Zelo lahko je odkriti razlog za večji uspeh katoličanov. Večje je število katoličanov, ki so se oženili z Indijankami in posledica takih zakonov je večje zaupanje. Je pa še drugi razlog, to je vtis pristnejše pobožnosti, nenehnega dela za druge, neustrašenosti tudi na račun ogrožanja lastnega zdravja, prizadevanje za bolne in umirajoče in njihove pripravljenosti na pomanjkanje. Katoliški misijonar je samski, nima ne žene in ne otrok, če mora prenočiti v indijanski koči, je, kar tam dobi in ne sprašuje po boljšem. Spi na slamnjači in se zahvaljuje svojemu odrešeniku, da je tako dobro preskrbljen. S preprostim samozrtvovanjem si ni težko pridobiti srca divjakov in jih tako pripeljati v naročje katoliške cerkve. Ljudje preprostih nravi razumejo in sprejmejo učenje v prisposodobah bolj in prej kot etična pojasnila. Prejšnjo nedeljo je bila njihova cerkev polna in pri oltarju je gorelo veliko luči, medtem ko je bila protestantska cerkev le skromno obiskana. Razlika med verniki teh dveh občin je opazna. Protestantska cerkev se zdi naprednejša v smislu izobrazbe in omike in si močno prizadeva za intelektualno kulturo, toda kljub temu ni bilo niti enega pravega Indijanca med mašo v njihovi cerkvi, v katoliški pa množica.«

K temu je Oton pripisal: »Ko je časnik prišel v roke tukajšnjemu prezbiterijanskemu duhovniku Mr Hallu, je zdrvel v vse trgovine in spraševal, kdo časnik izdaja, toda ničesar ni izvedel, ker se izdajatelj ni podpisal.«

Oton dodaja še pojasnila k poslanemu pogledu na Lapointe. Pravi, da je cerkev prej imela dva stolpa, toda ker ni zelo močno grajena, se je pri močnejšem vetru tresla stavba in z njo tudi stolpa in zato so ju prejšnje leto podrli in postavili enega samega nižjega, kakršen je tudi na risbi, in dodali majhen pokrit predprostor. Obe manjši stavbi z ograjenim vrtom je dal postaviti sam. Hiša in ograja sta lepo pobeljeni. Vrt je letos rodil poleg druge zelenjave tudi najlepši gladek krompir,

kakršnega Oton v Evropi ni nikoli ne videl ne jedel. Večja hiša ima tri lepe sobice z železno pečjo. Manjša hiša, ki še ni čisto končana, služi za spravljanje lesa, kasneje pa jo bo lahko uporabil za vrtno hišico. Pokopališče pred cerkvijo je majhno in na močvirni legi in zato katoličani, ki pa imajo še nekaj poganskih predstav, tudi to, da morajo mrtvi na drugi svet po izjemno ozki brvi, ne želijo, da bi ti bili pokopani v zamočvirjeno zemljo. Zato izdelajo majhne, črno pobarvane žare v obliki hišic, ki jih je že toliko na pokopališču, da je komaj mogoče mimo njih. V grob najprej nanosijo pesek, nanj še veliko brezove skorje, kamor položijo krsto in na vrh še črno žaro.

Zadnje Otonovo pismo bratu Francu Ksaverju je datirano 9. novembra 1849 iz Lapointa ob Zgornjem jezeru in je najdaljše od vseh.

Oton pravi, da že zelo dolgo domači nimajo nobenih vesti o njem, zato pošilja to malo poročilo o sebi, o svojem zdravju in poklicnih zadevah. Pravi, da se je bratovega pisma z dne 13. januarja 1849, ki ga je dobil 28. junija, zelo razveselil, hkrati pa mu je vzbudilo otožno sočustvovanje zaradi vznemirljivih in tudi žalostnih novic. Srčno obžaluje, pravi, stisko Evrope in svojih ljubljenih rojakov in se boji grenkih posledic vrtoglavega in fanatičnega prevrata, v katerega je vpleten ta del doslej revnega sveta, ki je dal toliko svetnikov. O tem je že veliko bral v angleških časnikih, ki jih dobi od časa od časa, še več pa je izvedel iz bratovega pisma. Boji se tudi zanj in za druge sorodnike, vendar naj zaupajo v boga, ki svojih ne zapusti. Predvideva, da bo brat njegovo pismo dobil še v času »barbarskih zmešnjav«.

Oton poroča bratu, da je na otoku Lapointe, v misijonu svojega predhodnika in ustanovitelja tega misijona Friderika Barage, ki ga je škof dieceze Milwaukie v Visconsinu pooblastil kot superintendanta tega otoka in ostalih tukajšnjih misijonskih postaj, zelo zadovoljen. Tu se počuti kot v puščavi, sredi goščavja, proč od čvekanja in posvetnega vrveža, brez nečimrnosti, žalostnih novic in norosti, vznemirljivosti in pritiskov, stran od uporov narodov in uživa svoj pičli vsakdanji kruh v miru in hvaležnosti bogu. Veseli se svojega zdravja sredi svoje duhovne črede, ki se z božjo pomočjo postopoma množi.

Nato Oton razloži bratu, kako namerava nadaljevati z misijonskim delom. Od leta 1835, ko je Baraga začel z misijonarstvom, je bilo krščenih 980 otrok in odraslih, odkar je sam prišel v Lapointe, od 4. oktobra 1845, jih je bilo že 227. Pravi, da je zanj veliko veselje, kadar naenkrat krsti dva ali več divjakov, toda še bolj ga veseli, ko se pobožno približa nekrščeni in sam želi krst.

Dokler ostanejo divjaki v kraju, ni nevarnosti, ker pogosto slišijo božjo besedo. Povsem drugače je, ko odidejo na deželo, kjer več let nimajo niti najmanjše duhovne pomoči. Trgovci večkrat zaposlijo mešance, ki razen indijanskega jezika razumejo tudi nekaj francoščine, da jim delajo za dnevno mezdo, trgovci jim dobavljajo blago, ki ga morajo ti prodati. Tako gredo s svojimi družinami naokrog med pogane, trgujejo, pri tem pa se pogosto naučijo odušstva, lakomnosti, goljufij, plesa, iger, uživanja in pijančevanja. Nekateri odhajajo kot dobri kristjani, ko pa se po dveh ali štirih letih vrnejo, ostane v njih komajda iskrica pobožnosti in vere. Tisti, ki so bili prej vsak mesec pri spovedi, pridejo kasneje komaj enkrat na leto. Grabežljivost, nasladnost in indijanska ošabnost jim je skupna, ker se smejo imenovati posredniki (Unterhändler, tj. Traiteur). Tu v Lapointu so ljudje boljši kot v divjini, zelo redko je pijančevanje. Tu so tudi indijanski kristjani,

ki živijo v skladu s krščansko vero in se resno držijo načel, ki jim jih ponuja katoliška cerkev.

Oton je zapisal, da mora poročati še o obisku treh duhovnikov leta 1847. V Lapointe so prišli Baraga, Pirc in P. Choné, jezuit iz Metza v Franciji, in ostali skoraj mesec dni. Leto zatem sta prišla Baraga in P. Choné in ostala več kot poldrug mesec. Zelo je bil vesel njihovih obiskov. Postregel jim je po svojih močeh, jedli so v njegovi majhni hiši, jedi pa so jim prinašali iz druge hiše. Vsi so se zelo lepo vključili v cerkvene svečanosti. Oton je prinesel svoje najlepše mašno oblačilo in na srečo je imel še nekaj starih vijoličastih oblek (Leviten – Kleider) in je asistiral Baragi pri maši.

To leto je 9. junija prišel jezuitski predstojnik oziroma generalni vizitator vseh jezuitov, doma iz Francije, ki je po treh dneh odplul k P. Chonéju, da si ogleda njegov misijon, od tam pa naprej do Princess Baya, kjer je veliko skalovja, ki vsebuje drago kamenje različnih barv, tudi prozorno, ki ga je narava tako lepo obrusila, da bi tega ne znal noben umetnik. To kamenje je zelo trdo in reže steklo prav kot diamant. Jezuitski predstojnik P. Clemens Boulanger se je 8. avgusta vrnil v Lapointe, kjer je ostal štirinajst dni, česar je bil Oton zelo vesel. To je bil mož šestdesetih let, duhovnik je postal leta 1813, mož izjemne ponižnosti, mirnosti in prijaznosti, vreden vsega spoštovanja. Srečal se je s škofom na koncilu v Baltimoru meseca maja in je Otonu povedal veliko novic, tudi o novih nadškofijah v St. Louisu, Cincinnatiju, New Yorku in New Orleansu, o ustanovitvi več novih škofij in o imenovanju nekaterih škofov za indijanske misijone.

Za konec, pravi Oton, želi povedati še zgodbo o zdravilstvu tukajšnjih revnih poganov, ki ji je bil sam priča. Indijanci poznajo zdravilstvo kot druga ljudstva, vsa zdravila pa naberejo v gozdu, večinoma rastline, drevesno skorjo in les, s katerimi imajo večkrat uspeh pri zdravljenju. Pogani zdravijo ob plesu, petju, bobnanju in različnih obredih. Smešno je videti, pravi, kako svečano stopa pet poganov z modro, zeleno, črno ali rdeče poslikanimi obrazi, z glavami, ovitimi z rdečimi rutami kot turban, s kačami ali krznom vodnih podgan v rokah in z očmi, uprtimi k tlom po štirideset čevljev dolgi slamnati kočji, sredi katere je njihov malik, lesena sova, pritrjena na kol. Blizu vhoda so po kosu blaga raztresena zelišča. Kričijo, vriskajo in nekdo ves čas bobna. Taka slovesnost zaključuje indijanski obed (wikondiwin), ki ga navadno sestavljajo krompir, kruh in slanina. Včasih se tega držijo tudi dva meseca zaporedoma vse poganske družine.

Ko pogan zboli, pride k njemu poganski zdravilec, navadno tudi dva, ki se usedeta v njegovi kočji na tla. Eden neprestano bobna in se nikoli ne utruji, drugi ima v rokah ogledalo in z največjo naglico mrmra nerazumljive indijanske uroke in izvaja gibe z ogledalom. Tako začenja zdravljenje. Če je bolezen zelo nevarna, tako zelo, da dvomijo v okrevanje, preidejo k zadnjemu učinkovitemu zdravilu, in to je: poganski zdravnik potopi v vodo osem kosti, velikih kot kazalec. Medtem po taktu bobna priteče drugi s posodo, napolnjeno s peskom. Zdravilec vzame eno izmed osmih kosti in jo pogoltne ter nadaljuje z obredom z ogledalom, nato pogoltne drugo za drugo še preostale kosti. Nato hlini bolezen, kakor da je nase vzel bolnikove težave, in se brez zavesti zgrudi. Čez kratek čas se mu med ihtenjem in kimanjem prikaže kost iz ust in tako po vrsti izpljune vse do zadnje. Zdaj se zdravilec naredi zelo veselega in okrepljenega, ker je preživel bolezen, ki jo je prevzel nase, in tako ozdravil bolnika. Ni dolgo tega,

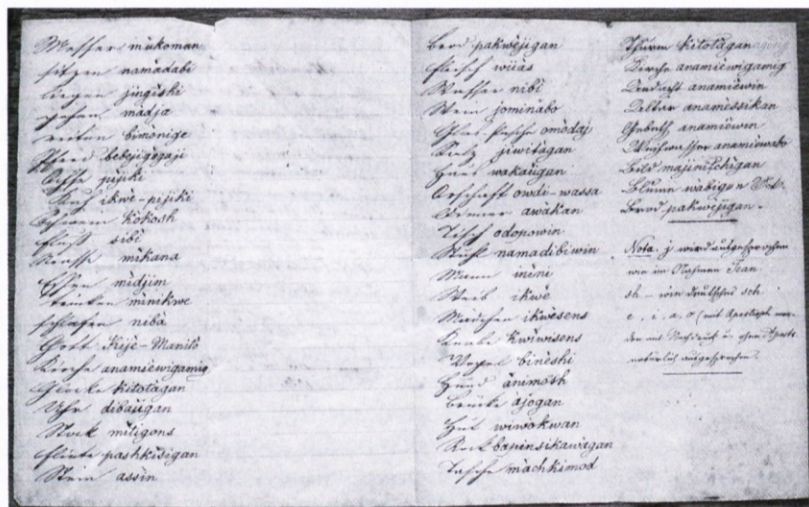
da si je mož iz Lapointa hudo poškodoval peto, ko je bos tekel po gozdu. Nek pogan, ki je bil z njim, mu je hotel globoko v meso zadržati trsko izvleči z nožem. Ko se je mož upiral, se je pogan spomnil, da ima pri sebi zdravilno kost, ki jo je porinil v rano, ne da bi ranjeni mož karkoli čutil, in je izvlekel trsko. Vse se je v resnici tako zgodilo, kot je opisano ... Pogani naredijo tudi zelo dolgo in močno kočo iz brezovega lubja, ki je s koli zelo močno pritrdjena v zemljo, da ne bi nihče pomislil, da jo premika človeška roka. Le en sam ostane v koči, kjer dela uroke in čarovne gibe, drugi so zunaj pred kočo. Tedaj se začne koča sama premikati in močno tresti in nihče drug kot notri sedeči pogan ne bi mogel tega storiti. Toda ta sedi mirno in se niti malo ne dotika koče. To je prav tako ena izmed slepilnih iger severnoameriških Indijancev. Kdor to vidi, ga pograbi groza.

Naslednje ohranjeno pismo je šele iz leta 1870. Brat Franc Ksaver je že pred tem letom umrl.²¹ Naslovljeno je na nečaka Jeana, Klementininega brata, in napisano 7. julija na Trsatu. Otonova življenjska pot se je počasi zaključevala. Njegovo prvo ohranjeno pismo je s Trsata, pismo, polno pričakovanj in načrtov, in tu sledijo štiri zadnja spet s Trsata.

Jeanu pošilja nekaj indijanskih besed s prevodom, kakor mu je bil obljubil. Upa tudi, da bo Jean živel najdlje izmed vsega njihovega malega sorodstva in se bo tako tudi Otona najdlje spominjal. Slovarček jezika, ki ga je mnogo let uporabljal pri spreobračanju poganov, mu pošilja kot poseben spomin.

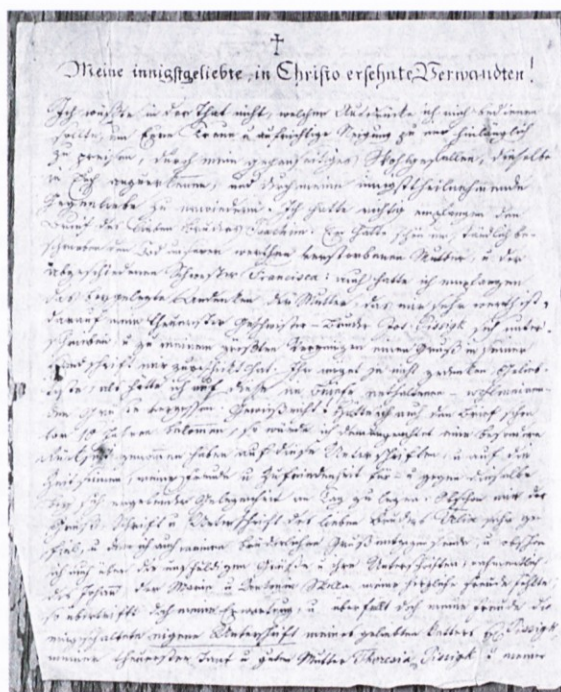
²¹ glej M. Komelj, Franc Ksaver Skola...

Del Skolovega pisma nečaku Jeanu, v katerem je zapisal nekaj besed v nemščini in v indijanskem jeziku. (Hrani Frančiškanski samostan v Novem mestu.)

Ostala tri pisma je Oton pisal neporočeni nečakinji Klementini, ki je sama živela v Otonovi rojstni hiši pod kapiteljsko cerkvijo. Klementina ali Celestina je bila hči Otonovega brata Franca Ksaverja in rojena leta 1823 v Stični.²² Prvo pismo je datirano 6. aprila 1872 in napisano prav tako na Trsatu. Klementino imenuje drago Tino in tako jo naslavlja tudi v naslednjih pismih. Klementina je Otona že obvestila o Joahimovi smrti in smrti svojega brata Jeana. Oton z obžalovanjem pravi, da sta zdaj od krvnih sorodnikov živa le še onadva in si nikoli ni mislil, da bo Jean umrl tako kmalu. Že v naslednjem stavku pa omenja najstarejšega Klementininega brata Maksa, od katerega že dolgo ni dobil nobene vesti. Otonova tolažba izvira iz njegove globoke

²² Kapiteljski arhiv Novo mesto, St/6.

Otonovo pismo sorodnikom. (Hrani Frančiškanski samostan v Novem mestu.)

vere, da pač ne živimo za posvetni minljivi čas, temveč za večnost in bolj ko trpimo na tem svetu, bolj sijajno bo bivanje v nebeškem veličastju.

Naslednje pismo je iz leta 1873 in ni datirano. Oton je v tem kratkem pismu zapisal, da Klementina verjetno misli, da je že na drugem svetu, vendar kljub svojim 67 letom še živi in je še precej svež in zdrav. Že čez dva meseca je Klementina prejela njegovo zadnje pismo, v katerem pravi, da je njeno pismo dobil 16. aprila in do tega trenutka zaradi duhovnih obveznosti ni imel časa odgovoriti, krivo pa je tudi njegovo slabo počutje zaradi starosti in drugih težav. Veseli ga, da Klementina živi v hiši njegovega očeta. Pravi tudi, da je bilo marca, aprila in v začetku maja na Trsatu tako mraz zaradi neprestanih viharjev, da je prste komaj premikal. Čuti se še precej zdravega, vendar je že oslavljen zaradi bolezni in starosti. Čeprav ga Klementina vabi, naj pride na obisk v Novo mesto, mu je to nemogoče. Pravi tudi, da je hiša njena in naj z njo naredi, kakor želi, sam ne more biti dedič, ker je redovni duhovnik. Če pa bi se odločila, da hoče še naprej v njej živeti, ji svetuje, naj vzame pod streho kakšno pridno in pošteno, ponižno in pobožno žensko.

Celestina ni imela lepe starosti. Leta 1892 je prosila za podporo, v kateri je zapisala, da je hči leta 1870 umrlega upokojenega cestnega asistenta Franca Skole in stara že 68 let.²³ Petnajst goldinarjev podpore je sicer dobila,²⁴ vendar je še istega leta umrla.²⁵

Pismo Klementini iz leta 1873 je Otonovo zadnje ohranjeno pismo. Kar neverjetno se zdi, da Oton svoji nečakinji do svoje smrti leta 1879²⁶ ne bi več pisal. Tako je bolj zanesljivo, da je umrl leta 1874,²⁷ saj je z roko pisani številki 4 in 9 kaj hitro mogoče zamenjati.

Iz pisem se nam Oton kaže kot izjemen človek, globoko veren, delaven, ves predan skrbi za druge, hkrati pa neverjetno pogumen in skromen, kot človek, ki bi si tudi v mislih današnjih ljudi zaslužil globlji spomin nase.

²³ ZAL, NME 5, 1892, št. 661.

²⁴ ZAL, NME 5, 1892, št. 700.

²⁵ Kapiteljski arhiv Novo mesto, repertorij umrlih.

²⁶ glej op. 1 in 2.

²⁷ Karel Bačer: Gradivo za dolenski biografski leksikon, Novo mesto, 2004, str. 240; tudi SBL III, str. 333.

SLOVENSKI ČETNIKI NA GORJANCIH 1942

Odlomek iz knjige **PLAVA GARDA – TAJNO POROČILO
POVELJNIKA**

Karl I. Novak (1905, Pulj – 1975, Atene), četniški vojvoda in generalštabni polkovnik, je bil v letih 1941–1943 poveljnik slovenskih četnikov oziroma Kraljeve jugoslovanske vojske v domovini (Sloveniji). Uradno je šlo za dva dela te vojske: Jugoslovansko vojsko v domovini (četniki, pripadniki ravnogorskega gibanja) in Jugoslovansko vojsko izven domovine (pripadniki vojske Kraljevine Jugoslavije, ki so se umaknili v Egipt in Palestino, obveščevalci, diverzanti in radiotelegrafisti).

Slobodan Kljakić, raziskovalni novinar beograjske Politike, mi je pred časom poslal originalno besedilo zaupnega poročila polkovnika Karla Novaka, ki ga je ta decembra 1946 iz Rima poslal svojemu zncancu in podpolkovniku Živanu Kneževiću, pribočniku kralja Petra II. To poročilo z naslovom *Ravnogorsko gibanje v Sloveniji 1941–1945* je Kneževićev sorodnik ponudil omenjenemu novinarju, ta pa ga je poslal meni. Menil je, da bo to doslej neznano zaupno poročilo poveljnika slovenskih četnikov najbolj zanimalo slovensko strokovno javnost in del starejše generacije, ki se še spominja raznih pripovedi o beli pa tudi o plavi gardi. Bralci bodo tako iz prve roke zvedeli celotno zgodbo o političnih razmerah nastanka in razvoja slovenskega četništva oziroma plave garde.

Ker doslej še celotno poročilo polkovnika Novaka ni bilo objavljeno, sva se s Slobodanom Kljakićem dogovorila, da ga skupaj najprej objaviva v Sloveniji, nato pa še v Srbiji, kjer so nedavno, po uradni rehabilitaciji četništva pod poveljstvom generala Draže Mihailovića, začeli sistematično objavljati zgodovino četniškega gibanja nasploh. Slovenski del naj bi prišel na vrsto prihodnje leto, osnova pa bo verjetno, poleg arhivskega gradiva, tudi omenjeno poročilo polkovnika Novaka, ki sva ga obljubila založbi Pogledi v Kragujevcu.

Nasledniki ravnogorskega gibanja Draže Mihailovića so se pred leti združili v organizaciji z imenom *Ravnogorsko gibanje čiča Draže*. Član predsedstva in koordinator za Slovenijo je kapetan srbskih četnikov Uroš Šušterič iz Ljubljane, sodelavec generala Draže Mihailovića in pisec knjige *Od Ljubljane do Ravne gore*. Tudi on se zavzema za rehabilitacijo četništva v Sloveniji.

Za bralce revije *Rast* predstavljam del svojega uvoda, zatem pa prevod odlomka iz zaupnega poročila polkovnika Karla Novaka, poveljnika slovenskih četnikov. Gre za delovanje t. i. »Štajerskega bataljona« na Gorjancih, ki ga nekateri štejejo kot začetni del zamolčane slovenske ilegale. Pravo resnico nam sedaj odkriva prav to poročilo četniškega poveljnika. Uvodne in sprotne opombe samo pojasnjujejo posamezne dogodke, osebe ali vire.

Uvodne uredniške opombe

Aprila 1942 so zastopniki vseh treh strank, članic Narodnega sveta (formiral ga je ban Natlačen takoj po aprilskem napadu 1941), ustanovili vseslovensko politično organizacijo za boj proti okupatorju –

Slovensko zavezo. Dejanska pobudnika sta bila prof. Jakob Šolar (na poziv begunske vlade v Londonu z dne 26. aprila 1942, naj se vse demokratične sile v domovini podredijo generalu Draži Mihailoviću) in vztrajni major Karl Novak, legitimni poveljnik slovenskega četništva oziroma Jugoslovanske vojske v domovini – JvVD. Osnovni vprašanji sta bili: katero obliko odpora uporabiti proti partizanom oziroma »komunističnemu nasilju« in kako združiti ilegalna politična in polvojaška gibanja za boj proti okupatorju, ko bo prišel poziv iz Londona (vlade in vodstev političnih strank v izgnanstvu). Sprva je bila Slovenska zaveza do OF nenapadalna, ko pa so prevladali predstavniki SLS in JNS, se je ta odnos bistveno spremenil. Slovensko zavezo je vodil sedemčlanski plenum, nad njim pa je bil tričlanski izvršni odbor (Miloš Stare, Janko Mačkovšek in Celestin Jelenc).

Zanimiva je naslednja ocena predstavnika »nacionalne ilegale«: »Že prve dni po nastopu ilegale pa je večinska članica Slovenske zaveze, Slovenska legija, odtegnila vso pomoč nacionalni ilegali z nasvetom zaupnikom po deželi, naj fantje ne vstopajo v ilegalo, temveč »naj počakajo na povelje v ugodnem trenutku.

Vzrok odklona je bil nesporazum z majorjem Novakom ter nezanimanje desno usmerjenih častnikov za ilegalno dejavnost na terenu.«¹

Po kapitulaciji Italije je Slovenska zaveza dejansko razpadla, nasledil pa jo je 29. oktobra 1944 ustanovljeni Narodni odbor za Slovenijo (Slovenski ljudski blok – SLB in Napredna delovna skupnost – NDS). 3. maja 1945 je Slovenska zaveza ponovno zaživela, seveda nepoznno.

Slovensko zavezo so sestavljale ilegalne polvojaške organizacije, in sicer:

- **Slovenska legija** (6.000–7.000 pripadnikov leta 1942, pozneje celo več) – ilegalna organizacija Slovenske ljudske stranke (SLS), ustanovljena 29. maja 1941;²
- **Sokolska legija** (700 pripadnikov) – ilegalna organizacija Jugoslovanske napredne stranke (JNS), ustanovljena 2. avgusta 1941;
- **Narodna legija** (300 pripadnikov) – ilegalna organizacija Slovenskega narodnega gibanja (SNG);
- **častniška skupina** (okrog 400 častnikov in podčastnikov VKJ)
- **»Pobratim«** (500 članov) – ilegalna polvojaška organizacija.

Vse tri legije so bile deli (oddelki) Jugoslovanske (kraljeve) vojske v domovini (JVD) pod vodstvom generala Draže Mihailovića. Slovenski četniki so v začetku okupacije sodelovali s partizani (na Gorjancih) ali pa so se celo (šest tednov) predstavljali kot partizani (»Štajerski bataljon«). No, kmalu so pokazali, na čigavi strani so. Namreč, že 11. julija 1942 je prišlo do prvega medsebojnega vojaškega spopada pri Zajčjem Vrhu in na Dolžu, pa tako nekateri štejejo ta datum za začetek slovenske državljanske vojne med partizani in protikomunističnimi silami (četniki). Prvi spopad se je dejansko zgodil že prej, pri Kopolju (25. maja 1942), nato na Starem gradu, znana je tudi likvidacija partizanskega komisarja Frana Packa. Ljudje naj bi jih tudi klicali »beli partizani«, ker niso hoteli sodelovati pri likvidaciji župnikov in faranov.

O nastanku in delovanju »Štajerskega bataljona« obstaja neposredno pričevanje.³ Prvi odred nacionalne ilegale, ki je bil bolj znan kot lažni »Štajerski bataljon«, je bil ustanovljen 17. maja 1942 v

1 Korošec, Ivan, *Prva nacionalna ilegala »Štajerski bataljon«*, Ljubljana 1993, str. 10 in 65: Lažno so se predstavljali kot »Štajerski bataljon«, češ da so prišli na Dolenjsko iz Štajerske, in se tako nemoteno gibali na terenu, nikdar pa niso skupaj s partizani napadli Italijanov.

2 Pavle Borštnik, *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale*, Ljubljana 1998, str. 39.

3 Korošec, Ivan, *Prva nacionalna ilegala »Štajerski bataljon«*, Ljubljana 1993. Prvoborci so bili: kapetana Milan Kranjc in Josip Lesjak - Lampe, poročnik Dobrivoje Vasiljevič, rez. poročnik Drago Tomažič, Lojze Dežman - Črnigoj in Jaroslav Novak (podčastnika), Franc Mihelič, Gabrijel Capuder, Franc Kremžar, Štefan Kodelič, Dušan Memetovič, Joško Jakoš, Polde Selan, Ivan Korošec, Franc Grum, Franc Nedoh in Marjan Lavrič (vsi vojaki). Dva sta umrla v Argentini (Kodelič in Lavrič) in eden v ZDA (Grum), Korošec je živel v Argentini, sedaj pa menda živi v Ljubljani. Štirje so padli v borbah, ostali so bili ubiti.

Bizoviku in je štel 17 pripadnikov (3 častniki, 1 rezervni častnik, 2 podčastnika in 11 vojakov - rezervistov), ki so bili pripadniki Slovenske legije, Narodne legije, akademskega društva Straža in častniškega zbora (11 iz Ljubljane, ostali iz okoliških vasi). Pred odhodom sta pripadnike odreda nagovorila major Novak in kapetan Debeljak. Po načrtu naj bi šli na Gorjance, med potjo pa naj bi se jim pridružili številni prostovoljci. Do Žužemberka je odred spremljal kapetan Josip Lesjak. Poveljnik odreda je bil aktivni kapetan Milan Kranjc, pomočnik pa kapetan Dobrivoje Vasiljevič - Iztok. Med potjo so se jim pridružili le maloštevilni prostovoljci. V začetku naj bi odred deloval prikrito, v trojkah. Prvo bojno akcijo je izvedel 25. maja 1942 v okolici Kopolj, ko je zavrnil napad Dolenjskega partizanskega odreda, ki ga je vodil Janez Marn - Črtomir Mrak. Seveda pa se niso spopadali z okupatorjem.⁴

4 Stanko Kociper, *Kar sem živel*, Ljubljana 1996, str. 22-23.

Za zgodovino sta pomembni še dve podrobnosti o tej »prvi« enoti nacionalne ilegale. Dr. Stanko Kociper, osebni tajnik generala Leona Rupnika, v svojih spominih pravi: »Prav tako je nevzdržno opravičilo z vojno nujnostjo osvobodilnega boja. Pred Osvobodilno fronto je že obstajal legalni odpor proti okupatorju – četniški odredi generala Draže Mihailovića. Zakaj so komunisti onemogočili združenje svojih odredov s četniki, če jim je šlo zares le za osvobodilni boj? Vsaj takrat Draža Mihailović še ni sodeloval z okupatorjem, k temu so ga pozneje prisilile jasne ločitve ideoloških front, ki so jih na naši zemlji izzvali Titovi partizani v službi svetovnega komunizma.«⁵

5 Isto.

Prav dr. Stanko Kociper je moral svojega šefa, generala Rupnika, označiti kot kolaboracionista, saj je bilo očitno, da je tudi Rupnik hotel obvarovati narod pred okupatorskim nasiljem, vendar mu je idejna vzgoja narekovala tudi boj proti komunistom, boljševikom, revoluciji in podobno. Zato je potrebno kolaboracijo kot državljanski in pravni akt posameznika ali skupine vsestransko opredeliti: ali je šlo za prostovoljno ali prisilno kolaboracijo, za taktično-selektivno ali strateško-politično. Drugih vmesnih stopenj skorajda ni. Po mednarodnih normah je po podpisu vojne kapitulacije poraženec dolžan sodelovati z zmagovalcem pri določenih pravilih. Vsaka odločitev o tej stopnji »sodelovanja« pa daje tudi splošen pečat o kolaboraciji ali sodelovanju.

6 Dušan Željeznov, *Rupnikov proces*, Ljubljana 1980, str. 278-279.

In ko že govorimo o generalu Rupniku, je vredno omeniti njegovo razmišljanje o slovenskem četništvu.⁶ Tako navaja: »Nemcem je bilo sodelovanje Draže Mihailovića z zahodnimi zavezniki 1943. leta največji trn v peti. Tako se je nemški SD tudi pri nas najbolj bal sodelovanja naših ljudi z angleško Secret Service. Verjetno so zaradi tega aretirali tudi generalštabnega polkovnika Prezlja in generalštabnega majorja Novaka.« Nadalje general Rupnik navaja, da so pri polkovniku Prezlju našli precej tujega denarja in so ga Nemci kmalu izpustili. Ko pa je bil po odhodu majorja Novaka postavljen za novega poveljnika slovenskih četnikov, kot »general Andrej«, ga je osebno nekajkrat srečal pri generalu Rösenerju. Vedel pa je tudi, da so Nemci četnike (bilo jih je okrog 300, v treh odredih) na skrivaj podpirali. Morda so celo načrtovali, da bi jih skupaj z domobranci vključili v slovensko SS-divizijo. Tako general Rupnik!

7 Po nekaterih podatkih je to tudi t.i. »Dosje Mačkovšek«, ki ga je vodila Ozna Slovenije.

Osebno menim, da se v Jugoslaviji in tudi v Sloveniji ideološka kolaboracija ene in druge strani ni začela z aprilsko vojno 1941, temveč ima svojo predzgodovino, ki jo bomo lahko našli v arhivih Kominterne, britanske Soe, Vatikana in drugih dejavnikov.⁷ To velja

enako za partizane, četnike, domobrance, ustaše, baliste in vse druge, vpletene v bratomorno vojno na območju Jugoslavije v toku 1941–1945, ki ni bila končana še niti po letu 1995! Šlo je vendarle za genocidno nacionalistično, ideološko in versko vojno!

In kakšna je bila usoda prvih slovenskih četnikov – 17 pripadnikov »nacionalne ilegale«? Odgovor sem našel v drobni knjižici z naslovom *Urh*, kjer piše: »V prvi polovici maja 1942 so se začeli zbirati v urhovskih gozdovih sumljivi tujci ... Domači sin Joško Jakoš je poskrbel, da so ga (orožje in strelivo) dobili v roke prvi slovenski četniki, ki so se v urhovskih gozdovih pod vodstvom Mihailovičevih oficirjev pripravljali, da zahrbtno napadejo partizane na osvobojenem ozemlju ... Namenjeni so bili v Gorjance, kjer naj bi se sestali s številno četniško vojsko in udarili na osvobojeno ozemlje. Člani NZ (Narodne zaščite) so o njih obvestili partizane II. grupe odredov ... in 17. maja 1942 so ti polovili na Urhu pet četnikov ... Odpeljali so jih na Pugled, zaslišali in obsodili na smrt. Preostali četniki – sedemnajst po številu – so po zemljankah pobrali skrito orožje in strelivo in zbežali ... nadeli so si lažno ime partizanske enote – »kombinirana četa štajerskega bataljona« ... Nekateri člani belogardističnega štajerskega bataljona so se vrnili v kraje, od koder so prišli. V okolico Urha so se drug za drugim vrnili: Gabrijel Capuder, Marjan Lavrič, Andrej Mehle, Ivan Cankar, Alojzij Dežman, Polde Selan in še nekateri. Ker so že pred odhodom na Gorjance pri vojaških vajah na Urhu zvedeli za aktiviste OF v vaseh dobrunjske občine, so jih začeli loviti in pobijati. Dne 27. septembra 1942 so padle prve žrtve v Bizoviku. Zaradi izdaje belogardistov so fašisti ustrelili v vasi pet mož in fantov, več vaščanov pa odpeljali v zapore in internacijo ... Deset dni po umoru petih žrtev v Bizoviku so fašisti in belogardisti pod vodstvom Gabrijela Capudra ... pobili na Urhu prvih šest žrtev iz Dobrunj. Še to leto, v pozni jeseni 1942, je nastala belogardistična postojanka na Urhu.«⁸ Takšna je bila preobrazba »slovenske nacionalne ilegale« v belogardiste!

8 Spomeniki ..., 52. zvezek, *Urh*, Ljubljana 1986, str. 11 in 13.

Tako kot ostali četniški poveljniki na Hrvaškem in v Bosni je tudi major Novak zaprosil Italijane za orožje in skupen boj proti komunistom oziroma partizanom. Pri tem mu je pomagal novomeški kaplan Wolbank. Njegov »Štajerski bataljon« se je prelevil v Legijo smrti, Italijani pa so jih preimenovali v Mvac – Milizia volontaria anticomunista. Mnogi Slovenci so bili upravičeno razočarani, saj niso pričakovali, da se bodo slovenski četniki podredili italijanskemu okupatorju. Major Novak v svojem zaupnem poročilu zatrjuje, da ni odločal o sodelovanju z Italijani! Odločitev o preimenovanju naj bi sprejelo politično vodstvo v Ljubljani, seveda po dogovoru z Italijani. Borci – »legalisti« naj bi se razdelili!

Jeseni 1942 je imela Legija smrti že tri bataljone, vsak pa je štel okrog 250 četnikov. Prvi bataljon, ki mu je poveljeval kapetan Dobrivoje Vasiljevič, Srb, naj bi sestavljale vaške straže v Polhograjskih Dolomitih, drugi bataljon, ki mu je poveljeval kapetan Milan Kranjc, se je nastanil v Brezovici, tretji bataljon pa na Suhorju na Gorjancih. Bili so precej bojno uspešni, kasneje pa je začelo prihajati do notranjega nesoglasja med starešinami (častniki vojske Kraljevine Jugoslavije) in borci – domačini. Stanje v legiji se je izboljšalo, ko je prišlo vanjo pet kuratov. Oktobra 1942 je četniško-domobrantska Legija smrti štela skupaj 1.731 pripadnikov (1. bataljon – 665, 2. bataljon – 650 in 3. bataljon – 416 mož).

Kar zadeva vaške straže – ali so bile bolj četniške ali bolj domobranske – je potrebno povedati naslednje: Prva samoobrambna vaška straža je bila ustanovljena v Šentjoštu, druga v Polhograjskih dolomitih. Ustanovljeni sta bili na pobudo krajevnih članov Slovenske legije, pri njihovem ustanavljanju pa major Karel Novak ni sodeloval. Vendar je vojaško poveljstvo slovenskih četnikov odobravalo ustanovitev vaških straž, saj je vedelo, da so njihovi člani dejansko četniki, tj. pripadniki JVD. Pripadniki Slovenske legije so prvi stopili v te novoustanovljene enote in postali hrbtnica vaških straž. Dejansko pa Novakov štab ni podpiral vaških straž, saj ni šlo za prave četnike, temveč za pripadnike Slovenske legije, ki so bili večinoma člani raznih katoliških prosvetnih društev. Oktobra 1942 je bilo ustanovljenih že 47 postojank vaških straž, ki so štejele 1.768 pripadnikov. Tako so slovenski četniki oziroma enote Jugoslovanske vojske v domovini (Sloveniji) oktobra 1942 formalno štejele 3.499 mož, decembra pa že 5.544 pripadnikov!

Odlomek iz poročila polkovnika Karla Novaka, poveljnika slovenskih četnikov

Ker s pomočjo Slovenske zaveze nisem uspel izvršiti ukaza generala Draže Mihailovića, namreč, da iz precejšnje množice, ki je bila preko legij vključena v našo organizacijo, aktiviram potrebne sile za gverilske akcije proti okupatorju, v soglasju s politiko naše vlade, sem se odločil, da bom ravnal po svoji presoji.

Na teren sem poslal poročnika Milana Kranjca in kapetana Janka Debeljaka z nalogo, da začneta zbirati prostovoljce za prve odrede Kraljeve jugoslovanske vojske v domovini. Toda kmalu so v Slovensko zavezo z vseh strani začeli prihajati protesti proti »mobilizaciji«, pa je bilo storjeno vse, da bi se njihova naloga na terenu otežila in celo preprečila. Kljub vsemu smo sredi maja 1942 ustanovili nekaj manjših enot, ki so se z največjimi naporji in v bojih na več strani uspele zbrati na Gorjancih pri Novem mestu kot odred jakosti 100 borcev, oboroženih s puškami in bombami. Ta odred je sam, pa tudi v sodelovanju z bližnjimi partizanskimi enotami, izvršil več uspešnih akcij proti italijanskim posadkam in komunikacijam v okolici Novo mesto–Krško in tako prekinil zelo pomembno povezavo med nemško in italijansko okupacijsko cono. Tega mostu potem v toku vojne sploh niso mogli popraviti. Poleg tega so bile pomembne tudi akcije vznemirjanja italijanskih posadk v Stopčah, Ratežu, Pogancih itd.⁹

Konec maja 1942 sem odpotoval v Srbijo na sestanek z generalom Dražo Mihailovićem. Tja in nazaj sem potoval mesec dni, pri generalu pa sem ostal samo dva dni. Sestala sva se v Sandžaku, na planini nad vasjo Šehovići. Po poročilu o moji politični in vojaški akciji mi je general Draža Mihailović izročil novo pisno pooblastilo za imenovanje za poveljnika Slovenije in obenem tudi političnega delegata. Dobil sem pravico imenovanja vojaških in civilnih oseb na dolžnosti, ki so v interesu vojske v vojnem času. Dogovorila sva se tudi o vsem potrebnem za vzpostavljanje radijske zveze med vrhovnim poveljstvom in poveljstvom Slovenije ter določila ključne za šifre. Na poti skozi Zagreb v Srbijo sem se sestal z Rapotcem, ki je iz Kaira prispel s podmornico v posebni tajni misiji naše begunske vlade.¹⁰ Z Rapotcem smo se v Zagrebu na sestanku srečali s skupino jugoslovanskih nacionalistov¹¹ in z dr. Farfolijem, delegatom kmečke stranke dr. Mačka.

9 Sodelovanje četniškega odreda, znanega iz literature kot »Štajerski bataljon«, in partizanskih enot poleti 1942 je trajalo samo do 10. 7. 1942, ko so tudi v GŠ NOV Slovenije spoznali, da gre za lažne »Štajerce«, in je bil izdan ukaz, da je treba četnike takoj in z vsemi silami uničiti.

10 Major Živan Knežević je pripisal na Novakov tekst naslednje: »Rapotec je potoval po specialnih nalogah britanskega poveljstva na Bližnjem vzhodu, brez vednosti begunske vlade.«

11 Šlo je za pripadnike ilegalne organizacije Jurepo – Jugoslovanskega revolucionarnega pokreta (gibanja) v Zagrebu, sicer ustanovljenega v Splitu in na Sušaku.

12 Major Žarko Todorović je bil takrat poveljnik severnih pokrajin, tudi Slovenije, dr. Stanko Tončič pa je bil vodja ravnogorskega gibanja na Hrvaškem oziroma v Zagrebu.

13 Pavle Borštnik, *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale*, Ljubljana 1998, str. 117: Franc Glavač, duhovnik, radikalni pripadnik Katoliške akcije, urednik Slovenca in član predvojne SLS. Z Emmrom Fanušem je 1941 ustanovil Slovensko narodno gibanje, pozneje pa tudi Tajno obveščevalno službo – Tos. Izdajal je tudi legalni časopis *Razgledi*. Emigriral je v Argentino, kjer je tudi umrl.

14 Zbornik NOR, XIV-I, 1, str. 555: Spopadi v drugih delih Jugoslavije med partizani in četniki so se širili nezadržno in jih je vodil general Draža Mihailović. V mnogih depešah, ki jih je pošiljal majorju Novaku, je zahteval „čim hitrejšo uničenje komunistov“. Dne 8. avgusta 1942 mu je ukazal: „Zelo energično nadaljujte delo proti k(omu)nistom. Tukaj smo jih povsod očistili, razen na severu zahodne Bosne. Uporabite vse načine, da pridete do orožja, vendar pazite, da ne kompromitirate gibanja. Poročajte o vsem. Ukazal sem, da vam pošljejo pet milijonov lir neposredno Vam ali preko „Vlajka“ (polkovnik Vladimir Vauhnik – opomba), če niste v mestu. Ta denar prihaja od zunaj.“ Že 8. septembra 1942 pa je general Draža Mihailović ukazal vsem poveljnikom, tudi majorju Novaku, naj ustanovijo ilegalne „leteče enote“, ki bodo hitro in odločno uničile vse narodne izdajalce in sovražnike – ljotičevce, komuniste in pečančevce.

15 Postavlja se vprašanje, kdo je sprejel takšno odločitev – ali poveljnik odreda ali pa je veljal kakšen drug dogovor. Novak namreč trdi, da z odredom ni bil v zvezi in njegovo odločitev obžaluje, ker je bil tako ta odred dejansko izgubljen za ravnogorsko gibanje. Gre za Novakovo sprenevedanje, saj v nadaljevanju omenja, da je ponovno obiskal moštvo »Legije smrti«, da bi jih pregovoril za ravnogorsko gibanje. Poveljniki so namreč ostali isti. Odgovor je podan v knjigi: Pavle Borštnik, *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale*, Ljubljana 1998, str. 48: »Odločitev o preimenovanju je sprejelo politično vodstvo v Ljubljani, ki mu je tedaj italijansko poveljstvo že nudilo določene ugodnosti«. Torej je šlo za očitno kolaboracijo!

General Draža Mihailović, ki so mu ustaši in komunisti očitali protihrvaška stališča, kar je bila grda laž, je bil zelo vesel, ko je zvedel za moj stik s hrvaškimi predstavniki, in mi je celo dal pisno pooblastilo, da nadaljujem informativne pogovore o možnostih sodelovanja in združevanja akcije. Vendar nikakor nisem mogel prebiti hermetične pregrade, ki jo je ustaška policija postavila med dr. Mačkom in zunanjim svetom. Zaradi tega je to nalogo prevzela skupina majorja Žarka Todorovića in dr. Stanka Tončiča, toda tudi oni niso uspeli rešiti tega »hrvaškega vprašanja«, ker so bili kmalu zatem aretirani in poslani v nemško kazensko taborišče.¹²

V Ljubljano sem se po enomesečni odsotnosti vrnil konec junija 1942, poročal vodstvu Slovenske zaveze o svojem potovanju in rezultatih, izdal ukaz o vzpostavitvi radijske zveze z vrhovnim poveljstvom in odšel na Gorjance zaradi kontrole četniškega odreda. Zdaj smo že imeli odlično ekipo za izdelovanje lažnih dokumentov, ki jo je vodil energični in ambiciozni duhovnik Glavač, ki je v začetku naredil ravnogorskemu gibanju velike usluge, potem pa je iz neznanih razlogov zašel na pot izdajstva.¹³

Na Gorjancih sem obšel (»štajerski«) četniški odred, ki je zdaj štel že 120 pripadnikov, vendar neprimerno oboroženih. Ravno so se pripravljali za napad na italijanske bunkerje v Šmihelu pri Novem mestu, da bi zaplenili nekaj strojnic, ki jih odred ni imel. Odobril sem načrt napada in ga nameraval tudi osebno voditi, vendar so prav na dan mojega prihoda v četniški odred (9. julija 1942) partizani s premočnimi silami napadli odred in s tem praktično začeli vojno stanje med četniki in partizani v Sloveniji. Napad smo odločno zavrnilo, na naši strani smo imeli samo enega mrtvega.¹⁴

Da bi se nekako maščevali za poraz, so partizani začeli okrog Gorjancev zbirati močne sile, ki bi uničile naš četniški odred. Zato sem ukazal, naj četniški odred začasno zapusti to pomembno (zaradi zvez s Hrvaško) področje ter ga napotil na Notranjsko, kjer naj bi se mu priključili novi prostovoljci. Jaz pa sem odšel proti Ljubljani, da bi izdal ukaze za sprejem in okrepitve odreda na Notranjskem. Toda odred je zaradi poročil o partizanskih zasedah in pod vplivom lokalnih političnih faktorjev spremenil smer pohoda in se usmeril na nevarno območje med Krko in Mirno. Med potjo je imel več zelo uspešnih bojev proti Italijanom in partizanom.

Po enomesečnih bojih in dnevno-nočnih pohodih pa je odred padel v brezizhodno past: s fronte so ga obkolile premočne partizanske sile, iz zaledja pa italijanske, ki so ga tudi obstreljevale z močnim topniškim ognjem. Tako je bil ta odred, ki je nastal iz ljubezni do domovine in padlih žrtev, po številnih uspešnih bojih nazadnje likvidiran kot enota Kraljeve jugoslovanske vojske v domovini. Da bi se izognil popolnemu uničenju v neenaki borbi, je odred sprejel italijansko ponudbo o koncu sovražnosti, prenehal borbo proti okupatorju in poslej pod imenom »Legija smrti« nadaljeval neusmiljen boj proti partizanom.

O tem žalostnem preobratu sem zvedel šele v drugi polovici avgusta 1942, ker zaradi stalnih premikov nisem imel nobene zveze z odredom in tudi nisem mogel vplivati na njegovo delovanje. Preostalo mi je samo upanje, da ga bom lahko z osebnim vplivom v bližnji bodočnosti zopet pridobil za našo organizacijo. Na žalost, do tega, razen majhnih izjem, ni več prišlo, ker so moje načrte v tej smeri preprečili močnejši in neposrednejši vplivi.¹⁵

16 Major Novak na tem mestu prvič omenja četniško obveščevalno službo. Zato velja povedati, da so organi Vojs-a stalno spremljali delovanje četniške obveščevalne službe, ki naj bi jo v začetku neposredno vodil »plavogardistični major« Karel Novak oziroma njegova ljubica Jovanka Ribar Krištof, sicer osebna obveščevalka »Mira« generala Draža Mihailovića.

V Ljubljani sem od naše obveščevalne službe¹⁶ dobil podatek, da so italijanske okupacijske oblasti natisnile letake, v katerih so ponujale po 100.000 lir za Avšičevo in mojo glavo. Vseeno pa ni prišlo do javne objave teh podatkov (letakov), verjetno zaradi tega, ker Italijani niso bili točno seznanjeni z mojim delom in tudi ne o odnosih med Avšičem in menoj.

Končno pa je bila vzpostavljena radijska zveza med mojim štabom v Ljubljani in Vrhovnim poveljstvom JVD generala Draže Mihailovića. Ta zveza je zatem ves čas odlično delovala, seveda s krajšimi prekinitvami zaradi premikov štaba generala Mihailovića.

Potem se je zgodil primer okrog »Legije smrti«, ki je bil najvažnejši, pozneje pa so se vaše straže množile kot gobe po dežju. Do konca 1942 so bili komunisti popolnoma stisnjeni v kot. Ta neprijetni razvoj, ki so ga izzvali s svojim terorjem, so komunisti sicer skušali zaustaviti z vsemi silami, vendar neuspešno. Komunisti so na svojih povojnih procesih proti medvojnim nasprotnikom sicer trdili, da se je o organizaciji vaških straž razpravljalo že februarja 1942 pri škofu dr. Rožmanu med predstavniki italijanskih oblasti in klerikalno skupino »Straža«, vendar niso imeli prepričljivih dokazov za takšno trditev. Komunisti so tudi trdili, da so mladega Emmerja likvidirali samo zaradi tega, ker naj bi organiziral belo gardo. Mogoče je preprosto trditi naslednje: vaše straže so bile ustanovljene skoraj spontano, prav zaradi pritiska komunistov na nekomunistično kmečko prebivalstvo, vpliv Slovenske ljudske stranke pa se je pokazal šele takrat, ko so bili komunisti že precej razbiti.

Vaše straže je potrebno razumeti kot začasen samoobrambni ukrep, brez političnega ozadja, saj bodo morali na koncu pristopiti ali k partizanom ali Kraljevi jugoslovanski vojski in tako s svojo množičnostjo odločiti zmago. Toda vaškim stražam je bila sčasoma dodana politična barva in tako so postale oborožena sila določene politične struje, ki ni bila niti partizanska niti ravnogorska, s tem pa jim je bila namenjena popolnoma napačna vloga.

Torej vaše straže so se pojavile in se tudi obdržale, ne glede na to ali je komu prav ali ne. Število njihovih pripadnikov je bilo zares izredno veliko, pa bi na koncu prav to moralo odločiti, kdo bo zmagal v Sloveniji: partizani ali Kraljeva jugoslovanska vojska. Partizani so bili, brez obzira na njihovo številčno nesorazmerje, vendarle edini nasprotniki vojaškega dogajanja v Jugoslaviji, s tem pa tudi v Sloveniji.

Začela se je torej vztrajna borba za vaše straže, v kateri nismo dosegli nobenih rezultatov za slovensko četništvo. Komunisti so poleg oboroženih napadov na vaše straže poskušali izpeljati tudi vdor na petokolonaški način. Poleg posameznikov, ki so jih »posejali« v skoraj vse vaše straže zaradi vohunstva in razbijanja morale, jim je uspelo obvladati najmočnejšo vaško stražo v Trebnjem (okrog 300 pripadnikov). To so naredili preko komisarja Bana,¹⁷ ki je bil italijanski in partizanski simpatizer in je imel z njimi tesne stike. Bano je – drugače kot druge straže – svojo enoto organiziral na italijanski način in uvedel tudi fašistični pozdrav. Torej, komunisti so šli v svoji temeljitosti v okupatorske vode tudi tako daleč, če jim je to ustrezalo.

Komunisti so Italijanom, da bi jih prestrašili, sporočili, da so vaše straže dejansko tajna Mihailovićevo četniška vojska pod mojim poveljstvom, kar je bilo seveda zelo daleč od resnice. Vseeno pa je

17 Dr. Milan Bano, jurist, emigriral v Argentino. (M. F. K.)

18 Novakove ocene glede vaških straž so samo delno točne, ker so preprosti ljudje podlegli demagoškim parolam duhovščine in predstavnikov Slovenske ljudske stranke, da bodo italijanske represalije prenehale po ustanovitvi vaških straž, kot nekakšni zaščiti pred »oboroženimi napadi« raznih tolp. Če je major Novak smatral, da so vaške straže nekakšna „rezerva“ JVD, ki bodo odločilno vplivale na razvoj vojaškega stanja ob osvoboditvi, potem se je seveda motil – kolaboranti ne morejo biti osvoboditelji!

to povzročilo, da so Italijani poostri kontrolno nad vaškimi stražami, v katere so začeli pošiljati svoje častnike in oddelke za zveze in kontrolno. Poleg tega so Italijani vse bolj zavirali samostojne akcije vaških straž proti partizanom in so jim celo jemali orožje, ki so ga le-ti zaplenili v bojih s partizani. Nazadnje so vaške straže iz samostojnih obrambnih enot postale uniformirana in s strani italijanske vojske plačana organizacija Mvac, ki celo ni mogla več opravljati svoje osnovne funkcije: zaščita pred komunisti.¹⁸

Medtem ko sem nastop »Legije smrti« sprejel z globokim razočaranjem, ker je tako naše slovensko četništvo z enim udarcem izgubilo še edino aktivno bojno enoto, sem ustanavljanje vaških straž sprejel kot začasno in nujno zlo, ki se ni moglo preprečiti, upoštevajoč žalostno stanje kmečkega prebivalstva, ki bi ostalo brez vsake zaščite.

Takoj sem se domislil, da bi skušal pridobiti vaške straže za slovensko četništvo in jih ločil od Italijanov. V gozdovih bi jih sprejeli naši pripadniki. Na ta način bi lahko ustanovili številne enote naše vojske, ki ne bi samo varovale kmečkega prebivalstva pred komunističnim nasiljem, temveč bi lahko tudi izvajale uspešne akcije proti okupatorju. Sedaj sem namreč računal, da bi lažje pridobil politične voditelje za odločnejšo vojaško-politično smer, ker je pač odpadel eden od elementov njihovega nedoločnega stališča – strah pred partizanskim maščevanjem. Ostal je samo še strah pred okupatorjem, ki pa bi se lahko z razvojem dogodkov vendarle zmanjšal.

Da bi svoj načrt lahko realiziral, je bilo treba prej opraviti številne naloge, in sicer: za takšno »revolucijo« pridobiti na svojo stran politične kroge iz Slovenske zaveze, predvsem iz Slovenske ljudske stranke, katere člani so bili v glavnem pripadniki vaških straž; pridobiti za akcijo duhovščino, ki je bilo v neposrednem stiku z vaškimi stražami; preprečiti vse tesnejše stike med vaškimi stražami in okupatorjem in preprečiti zlorabo vaških straž za povsem okupatorske namene; preprečiti komunistično delovanje med pripadniki vaških straž in vpliv protijugoslovansko usmerjenih političnih krogov na splošno; vriniti naše starešine in propagandiste med vaške stražarje; moralno pripraviti ljudi za vstajo proti okupatorju in istočasno zaščito pred partizani; preprečiti razmah strankarskih strasti med ljudmi in začeti z nacionalno in versko vzgojo; predvsem pa v tajnosti ohraniti vse naše priprave! Predvideval sem, da bi se lahko vse te priprave opravile v zimi 1942–1943, zgodaj poleti 1943 pa bi začeli z obsežno akcijo.

Vse te ideje sem, ob hkratni predstavitvi taktičnih zamisli, razložil predstavnikom Slovenske, Sokolske in Narodne legije, ki so bili obenem tudi člani organizacijskega dela našega četniškega štaba. Predvsem sem poudarjal, da se morajo na vsa častniška mesta v vaških stražah tajno postaviti preverjeni ljudje, ki jim lahko slovensko četništvo brezpogojno zaupa. Poudaril sem tudi, da je treba z vsemi silami preprečiti, da na ta mesta ne bi prišli simpatizerji Italijanov, partizanov in separatisti. V tem smislu smo postopoma uspeli in na večino starešinskih (poveljniških) položajev v vaških stražah so bili postavljeni člani ali pa simpatizerji legij, predvsem Slovenske legije, ki si je tako zagotovila odločujoči vpliv na pripadnike vaških straž.

Samo manjši del vaških straž je prišel pod poveljstvo nam sovražnih častnikov. Torej, če bi Slovenska legija ostala zvesta slovenskemu četništvu, bi vedno obstajala možnost za relativno nebolečo ločitev

vaških straž od Italijanov, tudi brez neposrednega sodelovanja političnih strank. Na žalost pa je Slovenska legija pripadala predvsem in najprej Slovenski ljudski stranki, šele če je stranka to želela, pa tudi slovenskemu četništvu. Vendar pa v tem času še ni bilo razlogov, da bi posumili v lojalnost Slovenske legije, medtem ko glede Sokolske in Narodne legije o tem ni bilo nobenega dvoma.

V tem času se je iz italijanske internacije nenadoma vrnil generalštabni podpolkovnik Ernest Peterlin, poveljnik Slovenske legije in na splošno zaupanja vreden član Slovenske ljudske stranke. Njegova vrnitev se je zgodila v okviru humanitarne akcije, ki jo je vodil ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman. Na sestanek k meni je Peterlina pripeljal dr. Miloš Stare, eden vodilnih politikov Slovenske zaveze. Bil je že seznanjen z razmerami v Sloveniji, in kar me je najbolj začudilo, poveljstvo italijanske vojske ga je že postavilo za šefa Protikomunistične legije. Hkrati pa je moral tudi organizirati protikomunistično policijo v Ljubljani. Kako je do tega prišlo, pa mi ni znano.¹⁹

Podpolkovnik Ernest Peterlin ni nikdar pripadal slovenskemu četništvu niti ni bil član njegovega vodstva. Nekaj dni pred njegovim prihodom v Ljubljano sem celo iz vrhovnega poveljstva JVD dobil resno opozorilo glede njega.²⁰ Predstavil se mi je kot vodja protikomunističnega boja. Ker pa je bil pripadnik oziroma poveljnik Slovenske legije, ki je pripadala slovenskemu četništvu (kar je zagotavljala Slovenska ljudska stranka, ki je takrat še lojalno sodelovala z nami), in ker je dal besedo, da bo po svojih močeh pomagal pri razvoju Kraljeve jugoslovanske vojske v Sloveniji, ne glede na odvisnost od italijanskih oblasti, tedaj pač nisem imel razlogov, da bi ga zavrnil.

To je bila ena od mojih napak! Razložil sem mu svojo namero glede ponovnega aktiviranja četniških enot z ločitvijo vaških straž od Italijanov. Zahteval sem, naj zbere in v vaških stražah skrije vse ilegalce in prostovoljce kot prve ilegalne kadre četniške vojske, kakor tudi orožje, strelivo in hrano. Ker je sprejel vse moje zahteve, sem mu dal tudi denarno nagrado, ki jo je zahteval za svoje usluge. Toda podpolkovnik Peterlin ni nikoli ničesar storil za slovensko četništvo; po lastni vesti ali pod vplivom drugih pa je za svoje namene celo zlorabil ime generala Draže Mihailovića in tudi moje, saj je bil nazadnje tudi tehnični izvajalec sabotaže proti četniški vojski.²¹

Kot neposredne izvajalce mojih načrtov glede vaških straž sem poslal v Novo mesto (v »Legijo smrti«) rezervnega kapetana Janka Debeljaka, v okolico Šentjošt - Rovte kapetana Pavla Vošnjarja - Vidmarja, v okolici Ljubljane pa naj bi deloval moj namestnik aktivni kapetan Josip Lesjak. Konec avgusta 1942 so Italijani aretirali nekaj članov našega štaba in slovenskega četništva (dr. Antona Krošlja - Benka, Alfreda Kralja, ing. Emmera Fanuša, Petroviča), policija pa samo po srečnem naključju ni odkrila mojega skrivališča, kjer sem imel veliko propagandnega materiala, mobilizacijskih načrtov in podobnega. Šlo je seveda za komunistično izdajo! Bil je povsem jasno, da moram začasno zapustiti Ljubljano in oditi na teren. Ker takrat nisem imel nobene svoje enote, sem sklenil, da se podam v Novo mesto v »Legijo smrti«. Obenem sem želel osebno vplivati na častnike in vojake in jih prepričati, da se vrnejo v vrste slovenskega četništva. Sredi septembra 1942 sem odšel iz Ljubljane in s pomočjo Janka Debeljaka srečno prišel mimo italijanskih blokov in kontrol.

V tem obdobju so bile vaše straže že popolnoma razvite, partizanske enote pa v pravem razsulu. Tako slovenski partizani niso

19 Ernest Peterlin, generalštabni podpolkovnik VKJ, sicer tudi vodja Slovenske legije, najmočnejše polvojaške formacije, se je iz italijanske internacije vrnil na zahtevo Slovenske zaveze in po intervenciji škofa dr. Gregorija Rožmana. S tem mu je bila dana tudi določena naloga, ki jo je moral opraviti. Pozneje je bil načelnik organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva. Sodeloval je tudi s polkovnikom Vauhnikom, pa so ga Nemci zaprli in poslali v Dachau. Po osvoboditvi je bil decembra 1945 pred sodiščem v Ljubljani obsojen na smrt.

20 Šlo je verjetno za obveščevalno opozorilo, saj je imel general Draža Mihailović v Sloveniji nekaj obveščevalnih točk, preko katerih je bil seznanjen s posameznimi ukrepi Italijanov in Nemcev (major Domazetovič, vojvoda Jevdevič in drugi).

21 Gre za Novakovo zapoznelo »ocene« o sabotaži proti slovenskemu četništvu, saj je dobro vedel, da je podpolkovnik Ernest Peterlin italijanski kolaborant.

več predstavljali resnega nasprotnika, saj je njihovo število padlo na okrog 2.000 razbitih in demoraliziranih borcev, zato je moralo partizansko vodstvo popolnoma reorganizirati svojo vojsko.

To partizansko krizo sem nameraval izkoristiti, da bi še pred prihajajočo zimo vsaj nekaj manjših delov vaških straž ilegalno privedel v vrste slovenskega četništva. Vendar se je Slovenska ljudska stranka, preko nje pa tudi Slovenska zaveza, najprej tajno, potem pa tudi javno uprla mojim nameram.

Ko je Slovenska ljudska stranka videla, da partizani ne predstavljajo več neposredne nevarnosti, je začela preko duhovščine in Slovenske legije vse odločnejše vplivati na vaše straže. Ni dovolila, da bi prišli pod moj vpliv, še manj pa, da bi prenehali sodelovati z Italijani in bi prešli v Kraljevo jugoslovansko vojsko v domovini, kjer pa stranka ne bi več mogla vplivati na njih. Začela se je zakulisna akcija, da bi se odstranili vsi tisti, na katere sem jaz še lahko računal, pri tem pa se niso ustrašili niti izdajstev, groženj in likvidacij!

Skoraj tri mesece sem se skrival pri neki vaški straži kot pisar, navaden vojak in prijatelj lokalnega duhovnika predvsem pred Italijani, katerim so komunisti najavili moj prihod in namere. Potoval sem od enega do drugega starešine, jih hrabil, odpravljaj medsebojne intrige in vzpodbujal k odločnosti. Dokazoval sem nepotrebno in škodljivost sodelovanja z Italijani (ki niso bili iskreni in so celo sabotirali boj proti partizanom) in organiziral majhne enote, primerne za hitro ločevanje od Italijanov in odhod v gozdove. Moje delo je postajalo vse težje in vse bolj nevarno, sčasoma pa tudi neuspešno, ker so negativni vplivi postajali močnejši.

Sredi decembra 1942 mi je navkljub vsemu uspelo, da sem iz vaških straž prikrito določil nekaj častnikov in okrog 50 najboljših vojakov, ki so bili odlično oboroženi. Bil sem prepričan, da bo ta majhna enota pozneje kot magnet pritegnila tudi vse druge, ki se še niso odločili. Toda vpliv lokalnih političnih faktorjev na starešine vaških straž je preprečil ta začetni uspeh. Obstajala je celo nevarnost, da bi me same vaše straže aretirale in predale Italijanom! Zato sem moral zbežati, s seboj pa sem vzel samo podporočnika Marjana Pavliča, enega od prvih četniških starešin v Sloveniji. Z menoj so hoteli iti še mnogi drugi, ampak se tedaj tega ni dalo urediti. Vendar sem računal na njih v bodočnosti. Razočaran sem se vrnil v svoj štab v Ljubljano. Tako so politični voditelji še drugič preprečili pričakovani uspeh slovenskih četnikov. Toda, medtem ko se je poleti 1942 obnašanje politikov Slovenske zaveze še lahko razlagalo kot strah pred posledicami, potem se je jeseni 1942 njihovo nasprotovanje mojim načrtom lahko razumelo kot rezultat nekakšnih skritih namer, ki se bodo razkrile naslednje leto.

Kakor koli je že bilo, samo nesposobna politika je omogočila partizanom, da so s pomočjo in sodelovanjem partizanov iz Hrvaške znova zbrali svoje razkropljene sile in jih reorganizirali v štiri brigade (Tomšičevo, Šercerjevo, Cankarjevo in Gubčevo) in nekaj stalnih terenskih skupin, pa so spet začeli napadati vaše straže! To ponovno oživljanje partizanskih enot se je najbolj jasno pokazalo z uničenjem vaških straž na Suhorju in Ajdovcu decembra 1942, kar je pomenilo novo obdobje njihovega delovanja v Sloveniji, v tesnem sodelovanju s Hrvaško.

Akcija kapetana Josipa Lesjaka v okolici Ljubljane se je končala še bolj tragično. Namreč, kapetana Lesjaka so 3. novembra 1942

22 Umor četniškega kapetana Josipa Lesjaka, sicer obveščevalnega častnika in namestnika majorja Plhaka, načelnika ljubljanskega vojaškega obveščevalnega centra VKJ, je sledil, ko so vaški stražarji zvedeli, da je kapetan Lesjak menda nameraval stopiti v stik s partizani. Verjetna je še inačica, da je podobna usoda čakala tudi majorja Novaka.

zverinsko ubile vaške straže v vasi Bizovik, nato so morilci izropali še njegovo stanovanje v Ljubljani in poleg ostalega odnesli tudi ves denar četniškega štaba, ki je bil pri njem shranjen. V tem umoru so aktivno sodelovali člani klerikalne separatistične skupine »Straža« in člani skupine duhovnika in izdajalca Franca Glavača, ki je bil do tedaj član četniškega štaba.²²

Pod vplivom Lesjakove tragedije je potem tudi kapetan Pavle Vošnjak odstopil od namere, da bi realiziral naš načrt v okolici Šentjošta – Rovt.

Na dan moje vrnitve v Ljubljano sem se, ne vedoč za to, izognil aretaciji. Namreč, na božični večer je podpolkovnik Peterlin v sodelovanju z dr. Šmajdom in italijanskim stotnikom Tornarijem izvedel že znane množične aretacije v Ljubljani, pri katerih so poleg njegove policije sodelovale tudi mešane patrulje Italijanov in pripadnikov vaških straž, ki so jih prav v ta namen pripeljali v Ljubljano. Aretiranih in v ljubljanske zapore odpeljanih je bilo okrog 1.000 Slovencev, nekaj komunistov in partizanskih simpatizerjev, največ pa navadnih meščanov. Te predbožične aretacije so bile ne samo nečloveške, temveč tudi nepravične, politično pa popolnoma zgrešene, poleg tega pa tudi neuspešne, saj so potem Italijani za denar in druge usluge spuščali zaprte na svobodo, večino siromašnih pa so odpeljali v internacijo skupaj z nekaj pravimi krivci. Med drugimi je bil po nekaj dneh izpuščen tudi ing. Dušan Sernec, za katerega so vsi vedeli, da je član vodstva Osvobodilne fronte! Izpustili so ga za denar, javnost pa je zvedela, da je dal častno besedo, da ne pripada OF in da se tudi v bodoče ne bo ukvarjal s politiko! Po vojni je podpolkovnik Peterlin na sodnem procesu v Ljubljani skušal odgovornost za to umazano akcijo zvaliti na slovensko četništvo. Mene takrat niso niti obvestili, da bi zapustil Ljubljano. Naslednjega dne sem od naše obveščevalne službe zvedel, da samo slučajno ni bil opravljen pregled stanovanja družine Krištof, pri kateri sem se skrival. Vsem komunistom je bilo znano, da družina Krištof ne pripada komunističnim simpatizerjem. Torej, brez vsakršne krivde bi lahko prišel v roke italijanske policije.

Leto 1942 se je za slovensko četništvo končalo neuspešno, jaz pa sem bil globoko razočaran. Bilo je preveč neiskrenosti in še več nepoštenosti pri tistih, ki bi lahko odločilno vplivali na razvoj slovenskega četništva in enot Kraljeve jugoslovanske vojske v Sloveniji. Izgubljeno je bilo dragoceno leto, ko bi lahko postavili dobre temelje, na katerih bi naslednje leto lahko gradili tudi našo zmago. Toda, po neuspehu in izgubljenih dveh lepih priložnostih, je bilo naslednje leto potrebno vse začeti znova.

Darja
Peperko Golob

O BOGU KOMELJU IN KNJIŽNICI

Ob šestdesetletnici Knjižnice Mirana Jarca Novo mesto (1946 – 2006)

Boga Komelja osebno nisem poznala. Moral je biti resnična veličina duha, kajti o njem se v knjižnici in v mestu še vedno govori. Seveda se ga spominjajo zlasti starejši, mladi zanj ne vedo več. To pa je škoda, in sicer niti ne samo zaradi tega, ker je bil več kot trideset let upravnik Študijske knjižnice v Novem mestu (1946–1978), urednik, publicist, Trdinov nagrajenec, prejemnik Čopove diplome itd., temveč je bil (po pričevanju mnogih), kako naj rečem, poseben človek, ki bi ga tudi jaz želela poznati. Kadar pa nekoga nisi poznal in o njem potem samo prebereš, da je bil dober, pošten, skromen, sposoben, zagnan, zaljubljen v življenje ..., to skoraj vedno izzveni malo patetično. Vendar, ko sem se pogovarjala z ljudmi, ki so Boga Komelja poznali, delali skupaj z njim, sem takoj zaznala, da je imel ta človek res posebno karizmo, ki jo je usmeril tako v ustvarjanje novega in velikega kot v iskanje drobnih, vsakdanjih, prijetnih malenkosti, ki pravzaprav sestavljajo mozaik vsega novega in velikega. Predstavljam si ga kot nekoga, ki je bil po svojih videnjih, idealih, zanimanjih visoko nad tlemi, hkrati pa trdno vraščen v vse danosti časa in prostora.

In prav ta dvojnost mu daje svojstven pečat izjemnosti. Samozavestna drža široko razgledanega človeka na (relativno) pomembnem družbenem položaju, ki se je bil sposoben povzpeti nad duha časa, v katerem je živel, znal poslušati tudi druge, ne samo sebe, se rokovati z "nepomembnimi ljudmi z ulice" ... takšen (nenavaden) lik pač mora narediti dolgotrajen vtis na marsikoga.

Tako imenovanih okroglih obletnic ne pojmem (samo) kot nekih umetnih mejnikov v zgodovini človeštva, ko se pogosto na silo in v pretirani obliki privleče na plano vse najboljše, kar smo ustvarili. Ne, okrogli datumi so tudi in predvsem prilika, da se nekoga spominimo in ga skušamo predstaviti vsem, za katere menimo, da bi bilo dobro, če bi vedeli zanj in za njegovo pot. Morda jim bo kaj prav prišlo. Iz roda v rod duh išče pot ...

Tako smo torej v Knjižnici Mirana Jarca Novo mesto lani, ob devetdesetletnici rojstva Boga Komelja (25. 5. 1915–18. 9. 1981), prvega upravnika nekdanje Študijske knjižnice v Novem mestu, pripravili razstavo in spominski album, s katerima želimo ljudem predstaviti tega (za tisti čas, za danes pa morda še bolj) izjemnega moža kulture na Dolenjskem. V publikaciji smo popisali vse, kar je Komelj (so)ustvaril v Novem mestu in na Dolenjskem v razgibanih povojnih petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, seveda s poudarkom na razvoju knjižnice, vse to »dogajanje« pa popestrili z bogatim izborom fotografij.

Letos, v začetku pomladi, pa praznuje šestdesetletnico obstoja Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto, Komeljev drugi dom. 1. januarja 1946 je bil Komelj z dekretom postavljen za upravnika novomeške Študijske knjižnice. Dekret mu je bil izročen, še preden je bila poleg drugih knjižnic z odlokom ministrstva za prosveto z dne 1. marca 1946 pravno ustanovljena tudi novomeška. Sam je kasneje te čase takole označil: »Ko sem dobil dekret, ni bilo razen dekreta pravzaprav

ničesar: ne knjig, ne prostora, ne ljudi. Treba je bilo začeti iz nič.«

Področje ustvarjanja in delovanja Boga Komelja je široko. Za nas knjižničarje, ki se prav sedaj (zopet) spopadamo z vsemi velikimi in manj velikimi spremembami v knjižničarstvu, predvsem pa z odnosom javnosti in oblasti do stroke, pa je Bogo Komelj pomemben zlasti kot nestor dolenskega knjižničarstva. Kot eden tistih, ki so slovenski javnosti razkrili veliko skrivnost, da (celo) knjižničar ne more biti čisto vsak, skratka, upal si je trditi in z lastnim zgledom mu je uspelo dokazati, da je lahko oziroma mora biti knjižničar strokovnjak, ki ne hodi v službo brat časopise, temveč počne vse kaj drugega. Vsi, ki smo prišli v knjižnico kasneje, smo imeli posredno v njem dobrega učitelja. Iz njegove pionirske šole so izšle generacije novih strokovnjakov, ki so bili (tudi preko trnja) sposobni Knjižnico Mirana Jarca fantastično umestiti v novi, moderni čas zahtevne informacijske družbe, hkrati pa ves čas ohraniti spoštljiv in odgovoren odnos do kulturnega izročila, ki je Komelju predstavljalo temeljno ogledalo vsega, kar so skozi stoletja ustvarili (in tudi uničili) ljudje. In prav sedaj, po vstopu Slovenije v širši evropski kulturni, gospodarski in politični prostor, je postalo prepoznavanje narodove identitete skozi ostaline naših prednikov toliko bolj pomembno.

Pa še marsikaj bi se dalo danes naučiti od »tovariša« Komelja (in mnogih, ki so trdo delali in ustvarjali tudi v tistih, danes malce pejorativno obravnavanih svinčenih časih): morda malo več strpnosti, spoštljivosti in posluha za želje drugih, ali pa kaj o tem, da je težko biti zadovoljen, če hodiš v službo samo zaradi plače, in obratno, če ti služba zamenjuje dom. Prav bi nam prišlo tudi kaj malega o njegovih komunikacijskih vrlinah in govorniških spretnostih, jezikovni in vsakršni kulturi, poslovni iznajdljivosti in še kaj. Seveda ne kaže vsega idealizirati, ni bilo vse boljše kot danes. Predvsem pa je bilo drugače. Vendarle pa, in to je gotovo, od ljudi, kakršen je bil Bogo Komelj, bi se dalo v sodobni čas prenesti tudi kakšen drobec iz tankočutnega poznavanja človeške duše in ga s pridom uporabiti v zagonetnem labirintu današnje bitke proti razčlovečenju.

Zaradi vsega tega v knjižnici nismo pripravili tega strokovne jubilejne monografije, kar bi bilo glede na ustvarjalnost Boga Komelja tudi povsem umestno, ampak smo se odločili za nekoliko bolj intimen pristop: poleg izseka iz diplomske naloge višje knjižničarske referentke Slavke Kristan o Bogu Komelju – knjižničarju in publicistu, vključno z bibliografijo njegovih del, smo dali besedo Komeljevim nekdanjim sodelavcem, sorodnikom, prijateljem, ki so s svojimi spomini nanj, prigodami in anekdotami iz preteklih dni predstavili Boga Komelja kot strokovnjaka, bibliotekarja in kulturnika, pa tudi kot človeka, ki ima družino, prijatelje, vsakdanjik z vsemi velikimi in majhnimi dogodki, dobrimi in slabimi trenutki ... Hkrati s podobo knjižničarja, sodelavca, Novomeščana, moža in očeta Boga Komelja pa se z njihovimi pripovedmi odpre pred nami živopisen družbeni in kulturni kalejdoskop nekega obdobja iz naše polpretekle zgodovine.

Bibliofil Bogo Komelj je bil eden tistih, ki jih z veseljem vprašaš, kaj jih zanima, kaj počnejo, načrtujejo in o čem sanjajo. V njegovem življenju je bilo veliko poti, vse pa so vodile – h knjigi in knjižnici!

Ko sem se pred desetimi leti zaposlila v Knjižnici Mirana Jarca, sem tam takoj začutila pieteto do Boga Komelja. Knjižnica je bila tedaj, verjetno drugič, odkar obstaja (prvič po drugi vojni, preden se je preselila iz osnovne šole v objekt na Vratih), v katastrofalnem stanju

glede hranjenja in izposoje gradiva. To je bil tudi čas po uvedbi ključnih novosti v stroko – prehod na računalniški knjižnično-informacijski sistem, kar je terjalo nov način dela, organizacijo, prostore ... Čakajoč na preselitev v novi prizidek, na robu obupa boreč se s prostorsko stisko, mrazom, vlago in nevarno streho nad glavo so starejše knjižničarke velikokrat omenjale »Komeljeve čase«, ko je bilo tudi pogosto hudo – češ, če smo zmogli tolikokrat poprej, bomo pa še sedaj.

V novomeški knjižnici je že skoraj ves čas njenega obstoja tudi "posvečeni prostor" – Posebne zbirke Boga Komelja. To je mala zakladnica slovenske (pa tudi tuje) pisne, slikovne in druge kulturne dediščine. Ob vsem svojem upraviteljskem delu je Komelj s posebnim žarom in zavzetostjo zbiral rokopise slovenskih književnikov, celotne literarne in osebne zapuščine, dragocene in redke knjige, ekslibrise, knjižne ilustracije, fotografije Novega mesta in dolenskih krajev, gradov, cerkva ter ljudi, razglednice, podobice, zemljevide, notno gradivo, spominske predmete, tisk NOB, drobni tisk ... Tako so nastale vzorno urejene Posebne zbirke, ki so po njem dobile tudi ime. Ta mali muzej raznovrstnega gradiva je lahko ustvaril le človek, ki je pač znal prepoznati zgodovinsko vrednost vseh teh enkratnih stvari, ki so v nemalo slučajih ležale zavržene po podstrešjih propadajočih hiš, ter jih mnogokrat rešil pred uničenjem, pa naj je šlo na primer za pomemben prvotisk ali za plakat o gasilski veselici s tombolo v kateri od dolenskih vasi. To so velike in majhne reči, katerih prava vrednost se velikokrat pokaže šele kasneje. Tako je razmišljal Bogo Komelj, ko je z njemu lastno ljubeznijo do knjige in vsega slovenskega kulturnega izročila ter mnogim težavam in preprekam navkljub "spravljaj vkup" vse to posebno gradivo. Bil je pravi človek ob pravem času na pravem mestu. Gotovo bi bil ponosen na to, da danes v knjižnici posvečamo "njegovim zbirkam" veliko pozornosti tako glede njihovega ohranjanja kot popularizacije. No, nedvomno bi bil tudi žalosten, ker (še vedno) nimamo prostorov, ki si jih takšne zbirke in knjižnica v celoti zaslužijo. Ampak kot knjižničar je bil verjetno tudi sam precej potrpežljiv. Kakor koli že, najbolj žalostno je pravzaprav to, da si na koncu lahko samo – žalosten.

Danes mnogi porečejo: "Oh, zdaj so drugi časi. Knjižnice niso več to, kar so nekoč bile! V knjižnicah ni več miru, tišine. Iz knjižnic mečejo ven knjige. Sploh pa, čemu so še knjižničarji sploh tam, če si moramo sami iskati knjige?" To so kratki odlomki iz knjige pritožb, a tudi pohval: "Uf, zdaj so res novi časi. Knjižnice so danes super! V njih dobiš nove knjige, glasbo, filme. Brskaš po internetu. Prijetno je in živahno. Ni me strah, da me bo kdo grdo pogledal, če se bom premaknil in mi bo pod nogami zaškripal parket. Sam se sprehajam med policami knjig in si izberem, kar hočem."

Dvoje svetov, dvoje pogledov. Nekoč in danes. Tako pač je in vedno bo. Kot marsikaj drugega se je tudi pojmovanje knjižnic nasploh zlasti v zadnjem desetletju v mnogočem (ne pa v vsem!) spremenilo. In v tem primeru je treba reči tudi, da ni vse slabo, kar je drugače, kot je bilo prej.

Prepričana sem, da bi Bogo Komelj, vodilno ime dolenskega knjižničarstva sredi 20. stoletja in človek, ki se ni z dobrim razlogom obračal le v preteklost, temveč videl tudi daleč naprej v prihodnost, vse to zelo dobro razumel. In dejal bi, da je po šestdesetih letih obstoja novomeška knjižnica na pravi poti.

Milček Komelj: AVTOPORTRET, akvarel

Ivan Gregorčič

“UMETNOST JE HRANA SAMO DOJEMLJIVIM IN HUMANIM”

Pogovor z umetnostnim zgodovinarjem dr. Milčkom Komeljem

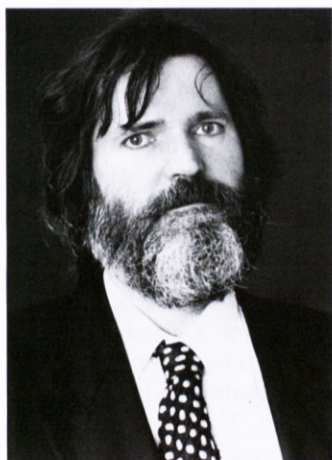

Foto: Tihomir Pintar

Milček Komelj

Dr. Milček Komelj predstavlja vodilne slovenske slikarje v svoji stalni rubriki v Novi reviji, predstavil pa jih je tudi v številnih katalogih, študijah in monografijah (Slovensko ekspresionistično slikarstvo in grafika, Božidar Jakac in Dolenjska, Pot k vrtincem molčanja – Vladimir Lamut, Berni-koval romanje za človekom, Jože Tišnikar - Ecce homo, Poteze. Slovensko slikarstvo XX. stoletja, Obrazi. Slovensko slikarstvo XIX. stoletja, Mihe-ličev Kurent idr.). Letos izideta še dve monografiji: o izjemnem grafiku Mar-šanu Pogačniku in zadnji del trilogije Poteze. Obrazi. Svetniki. Svoje likov- no zrenje je odtisnil tudi v pesmih, zbranih v zbirki Oznanjenje pogle- da. Pripravil je vrsto pomembnih raz- stav, sodeloval kot konzultant s šte- vilnimi galerijami, kot urednik in predsednik žirij pri osrednjih sloven- skih likovnih prireditvah, bil je zunanji urednik za likovno umetnost pri En- ciklopediji Slovenije, sodeloval pri Slovenski kroniki XX. stoletja, je član več strokovnih združenj.

Dr. Milček Komelj v svojih interpretacijah likovnih del sledi pre- pričanju, da se srčki umetnine dá približati le po poti, po kakršni je nastajala – po poti navdiha in intuicije. S fino brušeno umetniško intuicijo zaznava duhovne energije, ki žarijo in sevajo (i)z umetnin, in jih z lahkoto pretaka v besedni jezik, kot da bi postal njihov medij. (In nas jih uči uživati kot hrano.) Ta sposobnost nam postane nekako domače samoumevna, ko spoznamo njegovo popolno potopljenost v fiktivne svetove umetnosti, v katerih se počuti, kot pravi sam, najbolj doma in najbolj srečen, in ki ima, zdi se, svoj odraz tudi v njegovi zunanji podobi, ki jo zaznamuje nekakšna nebogljena negotovost ali izgubljenost sredi stvarnosti, izražena tudi v značilnem pogledu, ki kot da je iz sanj prižgan v neke druge sanje.

Skozi pričujoči pogovor je z odkritosrčnostjo, s pronicljivostjo, z natančnim spominom in tudi z duhovito samoironijo izrisal avtopor- tret, ki živo gleda sredi množice znanih obrazov, predvsem umetnikov, ki jim je podaril svoj pogled, dušo in besedo.

- Študijska knjižnica Mirana Jarca je lani ob 90-letnici rojstva vašega očeta Boga Komelja, prvega upravnika te ustanove, izdala spominski album, v katerem se z veliko toplino in hvaležnostjo spo- minjate svojega očeta: »Oče mi je v življenju največ pomenil, ker je bil tako poln ljubezni in ker sva imela sorodna nagnjenja ...« Zdi se, da ste odraščali skoraj v idealnih razmerah za razvijanje senzibilnosti za umetnost, ki vam je bila položena že v zibko, kot se reče.

Nad izdajo knjižnega albuma o očetu sem bil zelo presenečen in sem vsem v knjižnici, ki so prišli na to misel in pripomogli k lepi knjigi, zelo hvaležen. Spominski utrinek mi je tudi samemu pokazal, kako sta se mi oče in knjižnica v spominu že kar samoumevno spojila v eno, in bi ga lahko seveda v nedogled razširjal. Oče je bil docela predan knjigam in njegove ljubezni do njih sem se najbrž navzel tudi sam, zato sem vse od otroštva čutil največje spoštovanje prav do pe- snikov in pisateljev. Njihova dela sem zavzeto bral, največ iz domače knjižnice, in lahko si mislite, kako sem bil navdušen, ko sem potem marsikaterega pisatelja že v otroštvu spoznal v živo. Ob tem sem rad bral tudi literarnozgodovinske knjige in srkal podatke o umetnikih, vendar je bilo tako zanimanje vsaj toliko kot estetsko usmerjeno najbrž tudi kulturnozgodovinsko, saj sem imel vse te tako češčene može v zavesti kot utemeljitelje in ohranjevalce naroda in z njim usodno po- vezanega slovenskega jezika, sodobnike pa za njihove nadaljevalce. Rad pa sem gledal tudi umetnostne monografije, ki jih je moj oče posebej ljubil. Doma smo imeli tudi precej slik, zlasti novomeških

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

Rojen je bil 16. 11. 1948 v Novem mestu, kjer je obiskoval osnovno šolo in gimnazijo. V Ljubljani je študiral umetnostno zgodovino in slovenski jezik s književnostjo. Za diplomsko nalogo je dobil Prešernovo nagrado. Doktoriral je leta 1984 z disertacijo o mladostni umetnosti Božidarja Jakca. V letih 1982-1984 je bil kot kustos Dolenjskega muzeja sodelavec Božidarja Jakca, od leta 1985 je zaposlen na oddelku za umetnostno zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani, od leta 1989 kot izredni profesor. Leta 1999 je bil nagrajen s plaketo mesta Ljubljane.

Dveletni Milček

umetnikov, in eno Spacalovo, ter nekaj baročnega pohištva. Na vse to sem se zelo navezal in me vsaj v duhu še vedno obdaja, tako da tudi sam vidim, kar so mi nekoč govorili starejši od mene, zlasti Jakac, Mihelič in Marjan Pogačnik, da je človeku vse v življenju začrtano že v mladosti in njeni zibki.

- Potopljenost v svet, ujet med platnice knjig, je ena od konstant vašega rodu, poznana že pri vaši stari mami po očetovi strani, in se nadaljuje pri vašem sinu Miklavžu ...

Moja stara mama je bila nenehna bralka in sijajna pripovedovalka pravljic in je najbrž ona »okužila« tudi mojega očeta in strica Ivana oziroma Draga, umetnostnega zgodovinarja, ki je bil strasten zbiralec knjig in stalen obiskovalec antikvariatov. Malo pred smrtjo si je pridobil celo Dalmatinsko Biblijo, na katero je pri lastniku dolgo čakal, in si prizadeval, da bi izpopolnil tudi manjkajoče številke v zbirki revij. Vsako stvar je tudi prebral ali jo vsaj nameraval prebrati, in tako je sodil med tiste ljudi, ki jih imenujejo živi leksikon, Matjaž Kmecl pa ga je (kot tedanji kulturni minister) ob smrti imenoval našega umetnostnozgodovinskega Matija Čopa. V takem po svoje morda res idealnem okolju sem bil tudi sam v varnosti, da se odmaknem od življenja in naselim med omamnimi platnicami, kar je bilo morda tudi v skladu s pasivnostjo mojega značaja, saj me je moral za vsako dejanje ali idejo, ki sem jo nosil v sebi, vedno kdo spodbuditi, in še danes vidim največjo srečo v samoti s knjigo. V bistvu mi je bilo branje predvsem v užitek. V njem sem dojel način, kako se vsaj za hip naseliti v imaginarnem, nenevarnem in svobodnem svetu in se prepustiti pripovedovanju, ki omogoča, kot preberemo v Hauffovih pravljicah, vstop v »nov, popolnoma neznan svet«, »deželo duhov in vil, posejano z najčudovitejšimi rastlinami, z bogatimi palačami iz smaragdov in rubinov«, v katerem poslušalci živijo, »kakor živimo ponoči v sanjah«. (Take arabske pravljničarje je nekoč v Afriki doživel in naslikal tudi Božidar Jakac.) Kakšno veselje nam lahko pomeni nakup knjige, pa najbolje veste sami, če pomislim na Vašo pesem Kupovanje pesniške zbirke, v kateri nesete z novo knjigo v preplašeno zimo zrelo poletje. Zaljubljenost v knjige se je zares nemudoma razkrila tudi v mojem sinu, saj je še kot otrok kazal edino zanimanje samo zanje in prirejal doma knjižne razstave, še kot deček pa stalno hodil v antikvariate in potem sem dobival pisma, v katerih me je kak že dolgo pokojni pisatelj iz nebes prosil, naj sinu pomagam, da si bo kupil to in ono njegovo knjigo. Ta njegova pisma – najbolj duhovito je bilo ganljivo Meškovo – pa so vselej osupljivo natančno posnemala dikcijo tistih pisateljev in so nam bila v posebno zabavo, kar kaže, kako so ga stari pisci navdihovali; včasih pa so bila napisana tudi v metelčici, ki jo je Miklavž gladko bral. Kadar nas je obiskal kak slavist ali pisatelj, se je temu zelo čudil, in vedno, kadar se pogovarjava, mi o njem in njegovem poznavanju Koseskega pripoveduje Matjaž Kmecl in še kdo, ki ga je takrat spoznal. Potem ko mi je umrl oče, se z vprašanji po podatku o kaki knjigi obrnem kar na sina, in očitno je, da je to zanimanje podedoval po mojem očetu, četudi je bilo nekaj javno pišočių ljudi tudi iz drugih vej sorodstva.

NAŠ GOST
Rast I / 2006

- Katere knjige so se vas najbolj dotaknile v otroštvu in v mladosti in katere so vam pozneje odpirale nove prostore v razumevanju sebe, življenja, sveta in umetnosti?

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

V najzgodnejšem otroštvu mi je bral oče otroške pesmi in ljudske legende ter balade, posebej Župančiča in Ketteja, rad sem prebiral Ostržka, pa neštete pravljice, med njimi posebej tiste iz Tisoč in ene noči. Oče me je nagovarjal, naj berem Karla Maya ali Julesa Verna, ki sta nekoč pritegovala njega, vendar me taka odkrivanja sveta niso vznemirjala in mi je bila vse bliže poezija, ki je segla v človeško notranjost; sicer pa sem prebiral vse navzkriž, na primer revijo Modra ptica z besedili Schopenhauerja, in spominjam se, kako je bilo očetu všeč, ko je videl, da me pritegne še kaj drugega kot samo napeta zgodba. Doma sem prebiral vse slovenske klasike v zbranih delih in častil Prešerna, Cankarja, Gradnika, Župančiča in Machov Maj; imeli smo knjižne izdaje domače in prevodne beletristike iz tridesetih let, ko je pri nas prišlo do knjižnega razmaha, pa tudi večino po vojni izdanih knjig, in vse to sem, kolikor sem mogel, hlastno prebiral. Kot nekaj povsem novega pa sem dojel Daneta Zajca, ko sem njegovo Požgano travo naglas bral doma in me je uročil, ne da bi ga povsem razumel. Ko sem bil nekoč v bolnišnici, sem prebral Zločin in kazen, Čarobno goro pa potem, ko sem v reviji Knjiga zasledil spraševanja

Milček Komelj: MOJA MAMA, 1964

Milček Komelj: STARA MAMA
FRANČIŠKA KOMELJ, akvarel,
1964

Milček iz otroških let

Ob reki Krki leta 1953.

in utemeljevanja o njeni težki razumljivosti. Vrsto knjig sem utegnil samo prelistati ali pa sem jih potegnil s police, da bi me opozarjale nase, in še danes sem nesrečen, ko vem, česa vsega ne bom prebral. Pri tem se vedno spominjam očeta in tudi Jožeta Kastelca, ki je vzdihoval, le koliko knjig bo še neprebranih, ker je življenje prekratko. Vrzeli sem nadomeščal pri vojaki, kamor mi je oče pošiljal debele knjige; na Bjelašnici, kjer smo kopali jarke, sem v fantastičnem okolju ponoči in ob prostem času prebral celega Don Kihota, ki mi je morda najljubši. Najhuje je, ker bi človek rad samo bral, pa bi potem sam nič ne napisal, in v tem razcepu živim vse življenje; še danes pa raje kot strokovne knjige berem beletristične in ugotavljam, da celo bolj pripomorejo k poznavanju sveta, vsaj kar se tiče umetnosti. K temu, kaj naj preberem, pa me včasih usmeri tudi prijateljski razgovor, ko pesniki poveličujejo to ali ono knjigo, in pogosto debatirajo o najboljših v vsej človeški zgodovini; tako sem šele pred leti prebral knjigo Dostojevskega Zapiski iz podpodja, ker jih je kot najboljšo oznanjal Niko Grafenauer. Tudi če nimam časa, vsaj pred spanjem nekaj strani vedno preberem, ker čutim, da mi šele to osmisli dan tudi za nazaj, sicer se mi zdi malone izgubljen. Knjige pa so me po svoje očitno

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeľem

tudi deformirale, saj se mi dogaja, da z veseljem o čem prebiram, če se mi to ponuja v resničnosti, pa se mi zdi nezanimivo in nevznemirljivo, kot bi me očarala samo fikcija oziroma moč jezika in bi bilo življenje samo gradivo zanjo. (Pritegne me na primer umetniški opis sprehoda po drevoredu, misel na resničen sprehod pa mi, nasprotno, že skorajda zbuja grozo.)

- Med vrstniki ste verjetno veljali za posebnega, saj so mladi večinoma bolj ujeti v živost lastnih življenj, medtem ko zase pravite, da ste se v otroštvu in mladosti zblížali predvsem s starejšimi ljudmi, »ki so veliko vedeli in imeli kaj povedati ...«

S sošolci sem se vedno dobro razumel, res pa nisem veliko hodil z njimi naokrog, razen v osnovni šoli, ko smo se fantje med seboj obiskovali. Pri tabornikih, h katerim so me vrstniki hoteli pridružiti, pa sem zdržal le uvodno uro. Za najpametnejšo deklico v razredu je veljala Jelka Pirkovič, ki me je nekoč, ko še nisem dobro vedel, kaj je kubizem, ko sem med odmorom risal po tabli, vprašala, če sem kubist; izmed mojih sošolk pa je pozneje postala pisateljica Barica Smole. Moja mladost ni bila več čas novomeške pomladi, ko so se vsi posvečali literaturi ali iskali resnico o življenju, ampak so bili usmerjeni v bolj vsakdanja sprotna veselja in šport, za katerega sem bil največji antitalent, vseeno pa sem s prijatelji ob nedeljah hodil gledat na Loko tedaj priljubljeno odbojko, atraktivno zaradi originalnih igralcev, ki so bili sicer ugledni meščani, vsaj med igro pa so lahko s tribune vsi nanje kolegialno vpili ali jih spodbujali. Včasih sem šel s kom skupaj risat, sicer pa sem z največjim zanimanjem poslušal starejše, ki so prihajali v knjižnico, se pogovarjal z markantnim Jankom Jarcem, ki mi je bil vedno nadvse naklonjen, in potem sem se čutil do njih skorajda odgovornega, ko so me zaradi izpričane pridnosti jemali kot zglednega. To ne pomeni, da sem tičal samo med starejšimi, res pa je, da sem si najbolj zapomnil to, kar me je zanimalo, in tako so mi besede in obrazi teh modrih in duhovitih ljudi še danes dobesedno zvenijo v ušesih in jih imam v zavesti, cele planjave vsakdanjosti pa so mi izginile iz spomina kot čas brez posebnosti. Najbolj pa se spominjam kakih pripetljajev in anekdot o starih meščanih, ki sem jih poznal,

Z mamo in bratom Janezom, 1956.

V 5. razredu osnovne šole.

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

Milček Komelj: JANKO JARC, 1981

med njimi tega, kako sem na velikem plakatu, ki sem ga narisal za praznik ob dnevu borca, v oznanilu, da bodo na Grmu pekli jarca, nehote napisal prvo črko v besedi malo večjo; ko so zaradi tega objavili v časopisu poziv, naj novomeški Jarci zbežijo v Gorjance, pa je privihral Janko Jarc in obtožil mojega očeta, da mi je to on naročil. Da bi med vrstniki veljal za kakega posebnega, niti ne vem, kolikor seveda ne velja, da smo vsi Dolenjci posebneži, kot pogosto slišim, kajti moje posebnosti so bile moje normalnosti. Za posebnega bi me lahko imeli kvečjemu zaradi česa drugega, zlasti zato, ker sem bil stalen in največji problem pri šolski telovadbi. Seveda sem bil čudaški, ker sem se bal zdravnikov, in me je prijatelj zalotil, ko sem vztrajno iskal izgubljeno plombo po Glavnem trgu, da bi si jo prilepil nazaj; obenem pa so me kot otroka zaradi kake nadrobnosti imeli, kot sem videl ob kakih priložnostih, tudi za posebnega v dobrem smislu, saj mi je včasih kak starejši gimnazijec za zabavo v družbi naročil, naj jim povem na pamet npr. Gradnikove pesmi, včasih pa sem komu kakšno literarnozgodovinsko nalogo, nekoč tudi maturitetno, kar narekoval, seveda bolj iz spomina na prebrana besedila kakor iz svoje invencije. Kolikor se spominjam ali vsaj domnevam, sem veljal hkrati za pametnega in neumnega, matere nekaterih sošolcev, ki so se raje potepali ali se niso radi učili, pogosto pa tudi učiteljice, pa so me vedno znova dajale za vzor, ker sem bil pretirano priden; potem pa – če gledam iz perspektive njihovih napovedi in pričakovanj, da bom slaven umetnik – ni bilo nič iz mene. (Od ene med njimi, zlatarjeve žene, sem moral na vsak način zaradi svojih oči in za pridnost sprejeti celo zlato verižico, ki mi jo je v šolo prinesel njen sin Janez.) Zgodilo se mi je celo, da so celo mnogo pozneje kake gospe, ki so bile nekoč učiteljice, v meni nekako zaslutile nekdanjega pridnega učenca, in zato do mene začutile človeško afiniteto ali celo »strahospoštovanje«, nekdanja profesorica z ljubljanske Šubičeve gimnazije, ki je učila vrsto poznejših pesnikov in piscev, pa mi je resno zagotavljala, da sem hodil v njen razred, četudi sem bil vedno šolar v Novem mestu. Očetove prijatelje pa sem celo že kot predšolski otrok že skorajda moral sprejeti za »svoje«, saj sem tedaj in še pozneje očeta največkrat spremljal na popoldanskih sprehodih po novomeškem Glavnem trgu, po katerem se je z vedno istimi meščani med debatiranjem o kulturi

Pred odhodom na ekskurzijo v Belo krajino (3. razred osnovne šole).

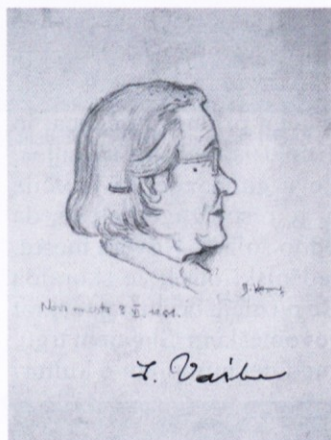

NAŠ GOST
Rast 1 / 2006

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

S portretom Bogdana Borčiča, 1957.

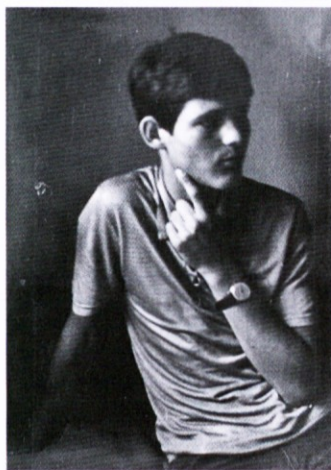
Milček Komelj: ILKA VAŠTE, 1961

in politiki tako redno sprehajal gor in dol, da so nekoč objavili v Pavlihi, da si lahko Novomeščani po njih naravnajo uro. Zgodilo se je tudi, da se je komu zazdela moja pridnost samo videz, kajti očeta je, ko sem bil že gimnazijec, prišel neki prijatelj z vsem prepričanjem obvestiti, da sem skrivni šef bande Teksas, ki se zbira pri Windischerju, in da sem v resnici tiha voda; oče, ki mi je zaupal, pa se je samo smejal. (Sam pa bi o čem takem, če bi me že zanimalo, kvečjemu poskusil napisati zgodbo in jo nato še ilustrirati.)

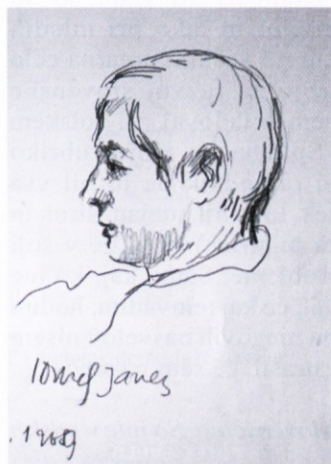
- Ste pa svoj risarski talent sproščali v portretiranju znanih osebnosti ...

Od nekdaj sem najraje risal in poseben status, da sem lahko samo risal, mi je učiteljica dopustila že v vrtcu; zgodnje risbe pa mi je sproti ob obiskih odnašal stric in jih danes nimam več niti jih ni nikjer najti, razen slike nekajletnega brata med igračkami, ki so jo dali v okvir. Nenehno sem risal obraze, pa tudi Novo mesto, seveda z Jakčeve lokacije. Ko sem spoznal v knjižnici Lamuta, me je poslal slikat s tušem v naravo; večkrat sem med slikanjem gledal in tudi risal Jakca, obiskoval sem Borčiča, ki me je leta 1957 portretiral, in tisto sliko so pohvalili vsi novomeški kulturniki, med njimi pesnik Severin Šali, češ da je skrajno moderna, a da sem si kljub temu povsem podoben. Ker sem Borčiča zaradi tega portreta obiskoval zelo dolgo, sem živo spremljal tudi drugo njegovo delo in nekako doživljal njegov prehod; spominjam se, kako mi je sam pojasnjeval, kako vse na slikah postopoma reducira. Ko je leta 1961 obiskala knjižnico Ilka Vaštevova, mi je oče namignil, naj jo narišem, in potlej sem dobil nove vrste veselje, ki pa je temeljilo na dokumentarističnem vzgibu. Tako sem narisal gotovo več kot sto ustvarjalcev, januarja 1962, ko sem bil v Ljubljani na počitnicah, pa me je mož moje tete vodil po Ljubljani, kjer sem ljudi, katerih domove sva poiskala po telefonskem imeniku, kar obiskoval ter jih poprosil, če jih lahko narišem. Tako sem bil pri Gradniku, Gaspariju, Jušu Kozaku in Kocbeku ali Bartolu, isto leto pa sem narisal tudi Iva Andrića, ki mi je dejal, da televizije in fotografov ne mara, zelo rad pa ima risarje, pod risbo pa je napisal: »I to sam ja.«. Že malo pozneje bi me živ krst ne pripravil do tega, da bi nepovabljen nadlegoval tuje ljudi, tedaj pa sem bil očitno prežarjen od zvedavosti in spoštovanja. (Ker me ni nihče napodil in so se z mano ljubeznivo pogovarjali, mi je oče izrecno spet dejal, da so veliki ljudje zelo skromni; odslovil me je le slikar Debenjak, češ da on ni slikar, ampak nekdo drug, vendar sem ga jasno prepoznal, Milan Vidmar je v času mojega prihoda spal, violinista Karla Rupla ni bilo doma, k Finžgarju pa sem »prodril« zaradi njegove bolezni šele pri drugem poskusu.) Ponovno sem nekaj pisateljev narisal leta 1965 v času svetovnega blejskega kongresa PEN in tedaj je Miguel Angel Asturias želel, da ga še enkrat narišem posebej zanj; nekaj teh risb je objavljenih v Slovenski kroniki 20. stoletja. Ko sem nekoč tako risal v prvi vrsti novomeškega kulturnega doma med petjem Slovenski oktet, je to z odra opazil Bogdan Pogačnik in oznanil, da bodo naslednjo pesem zapeli posebej zame, zato ker tako pridno rišem, ter je potem o mojem risanju tudi napisal članek. Mnogo pozneje sem mimogrede, če me je zarsbela roka, koga skiciral na kaki seji Nove revije, težnja k portretiranju pa se mi je morda uresničila v pisanju o likovnih umetnikih, kjer me je bolj kot »umeščanje« zanimala njihova individualnost. To je opazil pisatelj Andrej Hieng in mi stalno govoril, naj se posvetim pisanju književnih

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

Milček leta 1965.

Milček Komelj: BRAT JANEZ, 1969

portretov, ter celo vztrajal, da se morava samo zato posebej dobiti, češ da sem po bistvu portretist. (Tudi njega sem že desetletja poprej portretiral med literarnim večerom v Novem mestu.) Sicer ne vem, koliko so pripovedovanja o tem smiselna, ko pa pozneje nisem postal slikar, gotovo pa mi je »risarski« pogled pomagal dojemati tudi likovna dela drugih in me s tem pripravil za pisanje o likovnih umetnikih bolj kakor vsaka šola.

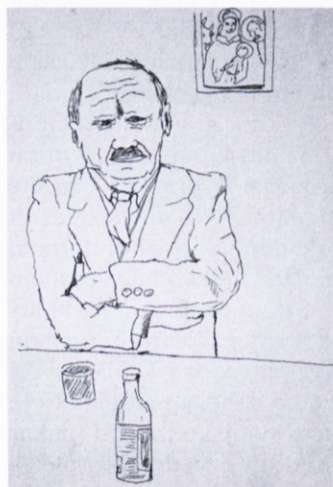
- Kako ste spričo svoje velike razgledanosti, ki ste jo prinesli od doma, doživljali šolo, tako osnovno kot srednjo?

Nikakor ne mislim, da sem bil zelo razgledan, imel sem le razmerno dober spomin, ki so ga pretirano označevali za fotografskega, in sem že kaj prebral, kar je presegalo meje učnega programa, vendar le na humanističnih področjih. Zato sem razne podatke vedel kar na pamet, in včasih so mi prišli nepredvideno prav, kar v šoli ni ostalo neopazno. (Nekoč sem se odrezal, ker sem na nekem radijskem medmestnem kvizu, kjer so tekmovalcem na odru lahko pomagali ljudje iz občinstva, iz dvorane posredoval podatek, katerega leta so nastale freske v Hrastovljah.) Iz prvih šolskih let se najbolj spominjam, kako sem v prvem razredu risal k nalogam cele strani okraskov in mi je učiteljica zaman dopovedovala, da zadošča ena vrsta. Največje težave v drugem razredu pa sem imel, ker sem po zvezkih nenehno risal Miklavža in hudiče, tako da je učiteljica Zamljenova očeta nenehno že vsa nervozna opozarjala, naj mi to prepreči. (Tega motiva sem se priučil na počitnicah v Martinji vasi pri Mokronogu, kjer ga je obvladoval tamkajšnji sosedov sin, ne zaradi domače vzgoje.) V osnovni šoli sem najraje pisal spise, kjer se mi je sproščala fantazija. Ko sem nekoč popisoval izlet v Tamar, sem si zaradi boljšega konca izmislil, da smo naslednji dan prišli vsi prehlajeni v šolo, in učiteljica Godnikova, ki je s svojim možem izlet vodila, je naslednjo uro takoj ob prihodu v razred zahtevala, naj vstane, kdor se je prehladil, in me postavila na laž. Enako sem ga še nekajkrat polomil, ko sem si izmislil zgodbo o nekem sošolcu, tako da šola moje domišljije ni podpirala, bila pa je sicer prijetna; najbolj pa se spominjam, kako sem z veseljem moral stalno risati v zvezke tudi sošolcem. Strogi profesorici srbohrvaškega jezika Vidi Arandelović, ki je med branjem šolarjev nenehno vpila »ákcenat«, sem se nehote prikupil, ker sem sestavil spis o svoji teti, ki se je nenehno spraševala, čemu je tako debela, medtem ko je po obilnem kosilu pomakala kruh v pekač s svinjsko mastjo (nakar se je, ko je stopila na voz, pod njo zlomilo oje); vedno, ko me je pogledala, se je pričela smejati z mislijo na ta spis in me je pobožala po laseh in nikoli več izpraševala. Bolj zamorjena se mi je zdela srednja šola, ker me marsikaj ni zanimalo. Le zaradi očeta (nekoč, ko sem dobil oceno samo prav dobro, mi je sicer v šali dejal, da bodo odslej za njim na cesti kazali s prstom) sem se potem intenzivno učil zlasti naravoslovne predmete, za katere nisem imel ne smisla ne zanimanja, medtem ko je bil moj oče tudi izvrsten matematik in je bil z veseljem pripravljen z menoj reševati matematične probleme, tako da sem ostal odličnjak; spominjam pa se, kako je take probleme mimgrede reševal moj mlajši brat Janez. Vendar se mi je zdelo, da je šla (z vidika tega, kar sem v življenju potreboval) večina časa v nič, kajti pri predmetih, ki so me zares zanimali, se mi skoraj ni bilo treba učiti, pa me je profesor Sever še vseeno samo hvalil. Seveda, če se ne bi učil, potem bi najbrž zaradi slabih ocen imel težave in bi se

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

Milček Komelj: RAZREDNIK PROF.
MARJAN DOBOVŠEK, 1964

Milček Komelj: STARI OČE HINKO
ŠAŠELJ, 1958

moral še bolj potruditi. Predvsem pa sem se počutil, kot da je že tedaj veljalo, da se pametni dijaki usmerjajo v fiziko, kjer je bila potrebna morda ustvarjalnost povsem druge vrste, moji izkušnji nedostopna. (Temu sem zgolj v afektu celo sam neusmiljeno nasedel. Ko smo se morali nemudoma odločiti za predmet specializacije, nekakšnih izbranih dopolnilnih šolskih ur, je profesor dejal, da se bodo vsi pametni odločili za fiziko, pa sem nepremišljeno še sam dvignil roko in se potem brez zanimanja potil med sošolci, kakršna sta bila Tomaž Šolmajer ali Janez Usenik. Ko nas je nekoč obiskal znani profesor Franjo Dominko, pa se je ustavil prav pri meni in pregledoval moje reševanje nalog, ki je bilo brezupno.) Pri takih predmetih sem predvsem pogrešal, da se tudi stvari iz matematike ali kemije vsaj vzporedno ne razlagajo z besedo, da bi vsaj vedel povedati, kaj delam, tako pa sem rutinsko manipuliral s samimi številkami ali enačbami, ne da bi v resnici globlje razumel, kaj s tem počnem. Moja jezika sta bila in ostala samo pisanje in risanje. (Kemijsko formulo sem se pozneje naučil pri profesorju restavradorstva slikarju Mirku Šubicu le še eno, o procesu, kako se v zid vpije freska, številke pa so me pozneje obsedale le še v obliki letnic, ki jih je že preveč nesmiselno zahteval od študentov zbiratelj podatkov o umetnosti Luc Menaše). Zato pa tudi razumem, da prav predstavniki takih znanosti nimajo odnosa do slovenščine, in mislim, da so prav ti v bistvu povzročili današnje docela neprimerno pojmovanje, saj so dosegli, da so po njihovih vzorcih pričeli usmerjati tudi druge znanosti ali vede, ki so razvrednotile odnos do objav v slovenščini in tako pri mladih razvrednotile odnos do samih sebe. (O tem mi večkrat potarna celo geolog, profesor Buser, s posebno skrbjo za razvoj slovenske terminologije.) Toliko bolj zavzeto pa sem sodeloval pri šolskem glasilu Stezice, ki ga je urejal Slavko Splichal in mojo rubriko žargonsko imenoval »komeljišče«. Moj razrednik pa je bil vsa gimnazijska leta profesor Marjan Dobovšek, ki je bil human, širok in plemenit človek (učil je že mojega očeta in strica) in je že v šoli napovedal današnje svetovne ekološke probleme. Samo kaj, ko me je tudi še pozneje vedno predvsem spraševal, če kaj telovadim, hodim v naravo in skrbim za telesno kondicijo, pa njegovih nasvetov nisem nikoli upošteval in sem se zato skoraj prestrašil, če sem ga srečal.

- Študirali ste umetnostno zgodovino in slovenščino. So bile v mislih še kakšne druge študijske variante?

Sprva sem mislil, da bom slikar, potem pa sem to željo opustil. Ne le, ker so me od mladega od tega spočetka precej odvrčali že doma, ker me niso želeli videti nepreskrbljenega, ampak tudi zato, ker me je vneto zanimalo vse preveč stvari. Če sem ta svoj namen komu omenil, so se sošolci in vrstniki iz soseščine iz mene vselej močno norčevali, da bom moral slikati gole ženske, in tega me je bilo potem tako sram, da si česa takega že nisem mogel dopustiti. To se morda danes zdi nenavadno, vendar je bilo enačenje študija slikarstva z nečim nemoralnim, kot vem iz različnih spominov in zapisov, še dolgo živo, tako kot so še danes živa tudi vprašanja, kako naj bo sploh usmerjena likovna akademija. Kakorkoli že, očitno moj klic ni bil tako intenziven, da bi mu prisluhnil, in je najbrž zato prav. Sem pa vsaj eden redkih ljubiteljev risanja, ki ni nikoli padel na sprejemnem izpitu za akademijo in se šele zato preusmeril drugam. Pozneje so mi sicer nekdanji profesorji likovne akademije (Jakac, Mihelič, Bernik), pa

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeļem

Milček Komeļ: PROF. JOŽE SEVER,
1965

tudi Maleš, ki sem jih spoznal v drugačnih, bolj sproščenih okoliščinah kot na izpitu, vsi govorili, da bi moral biti slikar, ali pa so me celo ogovarjali kot slikarja, Bernik pa mi je celo dejal, da je narobe, ker se ne prepuščam talentom, in da naj se sezujem in hodim bos po travi ter samo pesnim in slikam; toda hkrati so nekateri drugi slikarji pogosto že v isti sapi dodali: »Toda le kdo bo potem o nas pisal?«

Ko nisem imel več prave življenjske želje ali upanja, sem misel na ustvarjalnost opustil in sem vdano sprejel dejstvo, da bom užival v branju in gledanju, v estetiki in vedenju, in da zato niti ni bistveno, kaj študiram. Tako sem se prijavil na slovenščino in zaradi očarljivosti ruske literature na ruski jezik, za katerega me je v šoli navdušil blagi profesor Jože Sever. Nekega večera takoj zatem pa nas je doma obiskal Peter Breščak, ki je pisal o likovni umetnosti kot novinar, ter mi zavzeto dopovedoval, da sem povsem nor, če ne vpišem namesto ruščine umetnostne zgodovine, ki mi bo lahko edina nadomestila slikarstvo. Sam nanjo izrecno nisem nikoli pomislil, ker sem nekatere dejavne umetnostne zgodovinarje poznal, posebej svojega strica (ki mi je zaupal v jezikovni pregled sestavke o srednjeveški umetnosti in sem se nehote že pri tem kaj naučil). Umetnostni zgodovinarji so v mojih očeh predvsem ohranjali stare spomenike in večino energije posvečali organizacijskemu prizadevanju in terenskim obiskom, meni pa se je zdelo edino naravno, da človek, pa četudi oprt na ljubljeno tradicijo, vendar ustvari nekaj novega in lepega predvsem iz sebe. Zato niti še po diplomi nisem imel prav nobene želje, postati dejaven v umetnostni zgodovini, četudi mi je Janko Jarc na svojo željo ob Lamutovi razstavi objavil diplomsko nalogo o Lamutu, potem ko jo je dal oceniti prijateljema Marijanu Mušiču in Emilijanu Cevcu. Pisanja kakih kritik ali razmišljanj sem se lotil šele bolj iz stiske, več let pozneje, da bi v prvi službi v Arhivu Slovenije povsem ne zamrl za umetnost, in še to na izrecno prigovarjanje Petra Krečiča, ki je napisal diplomsko nalogo o zgodovini likovne kritike in je zato očitno čutil poslanstvo, da kolege spodbuja. Breščak pa je očitno imel prav, saj sem se pozneje lahko posvetil slikarstvu na drug način, s pomočjo besede, a tudi lastnih likovnih izkušenj oziroma vpogledov. Sicer nisem o tem, kaj bi bilo,

Po diplomi; desno Jože Kastelic.

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

Milček Komelj: FRANC JURČIČ,
PISATELJEV NEČAK, 1966

Milček Komelj: NADA ŠUMI, 1973

če bi izbral kako drugo študijsko smer, nikoli razmišljal, spominjam pa se izpovedi nekaterih, ki se jim je, če so svojo ljubezen spremenili v poklic, nekdanja ljubezen spremenila v tlako, in tolažilne misli Primoža Simonitija, da je dobro, če človekova največja ljubezen ostane nepoklicna in zasebna (zanj je ostalo tako dirigentstvo).

- Kakšno spremembo je pomenil prihod v Ljubljano (v bližino galerij, gledališč ipd.)? Česa se iz študijskih let najbolj in najraje spominjate?

Ker sem največ tičal v knjigah in bil nepraktičen in zaradi plahosti nekomunikativen, je očeta in mamo (oba sta se, ko sem odhajal v Ljubljano, od mene poslovila malone s solznimi očmi) skrbelo celo to, če bom stopil na pravi avtobus, ko bom šel sam tja in ko se bom vračal. (Moj oče je znal včasih kako skrb ali željo skriti v duhovito pretirano formulacijo, da niti nisem povsem vedel, kje se srečujeta resničen strah in morebitna ljubezniva ironija.) V najbrž zmotnem prepričanju, da se ne bom znašel in ne bom znal poskrbeti zase, so starši moj želodec zaupali teti, h kateri sem moral vsak dan hoditi na kosilo, zvečer pa me je druga teta obiskovala še z orjaškimi sendviči. Teta je skušala s posebno zavzetostjo pokazati, da dobro skrbi zame, in tako se mi je zgodilo, ko sem se po prvem letniku študija poleti vrnil v Novo mesto, da me sošolci na Loki sprva niso spoznali, tako neznansko sem se zredil. Najznačilneje pa je, da tega sploh nisem opazil (ko sem potem zaradi domnevne kožne bolezni le šel k zdravniku, pa sem izvedel, da mi je pričela pokati koža); doma so najbrž mislili, da je vseeno bolje tako, kot da bi shiral, tako kot so nekoč za tuberkulozo slovenski pesniki, in me zato na spreminjanje niso opozorili, najbrž v skrbeh, da bom potem morda za vedno nehal jesti. Imam namreč lastnost, da lahko pogosto vsako stvar počnem nezmerno ali pa je sploh ne počnem. To je bil gotovo moj daleč najmočnejši spomin na prvo leto študija, četudi je groteskno banalen in ni vreden omembe niti ga nimam najraje; vendar me je dobesedno šokiralo, ko sem se, ne da bi opazil in ne da bi sicer kakorkoli skrbel za zunanost, znašel v docela novi podobi, ki so jo vsi na debelo komentirali, zelo obzirno celo profesor Sever, ko sem ga srečal, ter me začudeno spraševali, če nisem bil poprej vendar drug človek. Med študijem v Ljubljani nisem imel nobene posebne družbe, živel sem samo navznoter in v nekem svojem času. Še največ sem tičal v Slovanski knjižnici, kjer sem imel vse pri roki, med počitnicami pa v novomeški. Morda še največ sem govoril z Juretom Mikužem, ki so ga že tedaj zanimali štihtarji in različni ekstatiki, ter še s kom; šele pozneje pa mi je marsikdo od njih (ko ste me že spraševali o tem v zvezi s srednjo oziroma osnovno šolo) zares dejal, da so me imeli za hudega posebnega: nekateri so govorili, da sem genij, drugi, da sem morda shizofrenik, prišli pa so tudi na misel, da sem homoseksualec, ker sem bil brezbrizen do kolegic, saj nisem opazil niti deklet, ki so mi želela izkazati kako naklonjenost, kot so mi celo same, zatopljene v mladostna spominjanja, zaupale pozneje. Značilno pa je tudi to, da sem na svojo poznejšo ženo Nado postal pozoren izrecno zato, ker mi je kot zglednemu študentu zastavljala nekatere izrazito strokovne probleme, in da me je pritegnila oziroma očarala njena pamet, njo pa sem pričel zanimati zato, ker sem jo spominjal na Idiota iz Dostojevskega, na katerega sem, ne vem, zakaj, še pogosto koga spomnil. Med študenti filozofske fakultete, tudi z drugih študijskih oddelkov, sem kot posebnost spoznal

Milček Komelj: DEČEK, akvarel
(gimnazija)

tudi nekaj takih, ki so jih izobraženi starši ali sorodniki, navadno univerzitetni profesorji, z domačimi učitelji že od začetka predestinirali za poznejši predvideni položaj, ki so ga lahko tudi dosegli, vendar jim je pogosto manjkalo resničnega talenta; ti so navezali stik z mano, ko so se o čem pozanimali, nekateri pa so mi že tedaj komentirali, kako o meni kot slavistični pridobitvi pripoveduje Marko Slodnjak, ki sem ga v živo bolje spoznal šele na ekskurziji po Koroškem, ko je vodil po celovških ulicah celo četo študentov, ki je na ves glas v zboru prepevala Koseskega pesem Kdo je mar. Ob tem je razumljivo, da je šlo mimo mene tudi vse tedanje študentsko gibanje, četudi sem se na stopnišču fakultete prerival skozi študentsko množico, pa tudi to, da sem bil nanj najbolj pozoren, ko sem nepoklican poslušal, kako je bil nad njim kot nečem menda samo otročje nastopaškim povsem razočaran pesnik Gregor Strniša, ki je o tem na hodniku Slovenske knjižnice na dolgo glasno pripovedoval knjižničarju. Šele pozneje pa sem se zblížal tudi z nekaterimi od njih, ki so bili tedaj eksperimentalno avantgardni tudi v umetnosti, pozneje pa so se intenzivirali navznoter ter ugotavljali, da postajajo romantiki (za kar so mene ljudje žargonsko označevali že ves čas).

Nasploh sem se prepuščal zabavam samo z branjem, sicer pa sem se posvečal študiju. Spominjam se, kako hvalevredno različni so bili profesorji na umetnostni zgodovini, od katerih mi je bil vedno najbližji Stane Mikuž, ker je bil po duši umetnik. (Kot Dolenjec me je štel za ožjega rojaka, saj me je zlasti jeseni na fakultetnem hodniku večkrat vprašal, če »doli« že žarijo jakčevske barve.) S slavistike pa se najpogosteje spominjam, kako sem skušal v seminarski obravnavi poezije Antona Vodnika primerno upoštevati tudi njen likovni vidik. Profesor Zdravec je bil z njo tako zadovoljen, da si jo je za vedno zapomnil in mi to še danes pove ob prav vsaki priložnosti, ko se srečava. (Tudi Vodnika pa sem že leta 1962 obiskal in narisal in še pozneje mi je marsikdo od njegovih prijateljev dejal, da ga navznoter spominjam nanj.) Seveda sem hodil v Ljubljani na razstave in v gledališče (zaspal sem samo na predstavi Primoža Kozaka o univerzitetnih problemih, menda na Kongresu), vendar mi Ljubljana ni pomenila kake posebne spremembe, saj sem se prireditve nasrkal že v otroštvu, najljubšo knjižnico pa sem imel že v domačem mestu. Največ sem sedel v svoji sobi in bral ter študiral, dvomeč vase in zaskrbljen, če bom prilezel v drugi letnik. Potem pa sem na skoraj vsakem od prvih izpitov poleg desetice nepričakovano doživel, da so me profesorji zapisali v beležnico kot perspektivnega in mi dopovedovali, naj se posvetim prav njihovemu predmetu, češ da imam v njem prihodnost. Profesor Toporišič, ki se je tudi še rad spominjal Novega mesta in mojega očeta, je celo hotel, da skupaj na prste naštejemo vse dejavne umetnostne zgodovinarje in jezikoslovce, da bi mi dokazal, da so slednji bolj potrebni kot prvi. Tega ne govorim iz samohvale, prej v svojo sramoto. Želim samo povedati, da sem celo še na fakulteti spet najbolj temeljito študiral ravno tisto, kar me je najmanj zanimalo ali se mi je najbolj upiralo, tako kot se mi je slovnica, zato sem bil uspešen tudi pri tistih profesorjih, pri katerih je takrat večina študentov v resnici padla. Tudi to je kazalo na mojo tedanjo nesamozavest in morda občutek odgovornosti pred starši, kaže pa tudi na pogled pedagogov, med katerimi tudi danes pri kolegih vidim, da si zaradi kakega izpita ustvarijo o kom odločilno mnenje za vse življenje in se tudi zato lahko prepuščajo negativni selekciji in radi prezro v resnici ustvarjalne.

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komecljem

S stricem Ivanom (Dragom) Komecljem na ekskurziji v Beli krajini.

- *Vaša prva raziskovalna pozornost je bila usmerjena k dvema Novomeščanoma: Božidarju Jakcu in Vladimirju Lamutu ...*

O Vladimirju Lamutu sem napisal diplomsko nalogo in pozneje monografijo. Poznal sem ga od otroštva, učil me je v šoli in nas včasih obiskal doma, nazadnje le malo pred smrtjo. Zame je bil najbližji sinonim za umetnika. Njegova smrt me je tako pretresla, da sem skorajda živčno zbolel, in oče mi je po njegovem izginotju dolgo lagal, da se je najbrž na nekem sprehodu izgubil in da se boji, če ga bodo še našli, kot bi me na soočenje z definitivnostjo njegovega slovesa prav pripravljaj. Ob njegovi smrti sem napisal pesem, sicer pa nisem v sebi nosil nikakršnega namena, da bi o njem kdaj napisal kaj bolj strokovnega, ker sem se, kot rečeno, lotil študija, ne da bi želel postati umetnostnozgodovinski pisec. Ko se mi je zastavil problem, kaj napisati za diplomsko nalogo, mi je oče kot knjižničar svetoval, naj preučim vse dotlej zapisano in predstavim dotedanje zgodovinske dosežke in vrzeli naše umetnostne stroke; zato sem se lotil zbiranja gradiva in branja ter izpisovanja iz vseh starih revij, kar mi je prišlo prav, saj sem se šele tedaj celoviteje zavedel nekdanjih umetnostnozgodovinskih prizadevanj pa tudi tega, kako poznejši raziskovalci pogosto, včasih celo zavestno, ignorirajo svoje predhodnike, četudi sami pogosto povedo le zelo malo novega in korigirajo ali »korigirajo« samo kake nادرbnosti. Vendar sem končno vse skupaj opustil, ker je bilo preobsežno in prezapleteno. Ker se nisem mogel za nič več odločiti, mi je poznejša žena pedagoško postavila ultimatum, da ne bo več govorila z mano, če se v enem tednu ne odločim za temo, in potem sem se z oklevanjem oprijel Lamuta, čigar dela so mi bila na srečo dostopna v zapuščini. Okleval sem zato, ker se mi ni sanjalo, ali bom znal s tedanjim skromnim znanjem sploh napisati kaj samostojnega. Potem sem besedilo napisal na podlagi samih slik v zanosu in nemudoma, in to mi je pomenilo izhodišče, da sem si upal pozneje po svoje napisati še kaj o kom drugem in da sem celo začutil, da se še najbolj najdem v neposrednem soočenju s slikami, ne da bi stvari sestavljal iz literature, kot so delali običajno in pogosto počno še danes, ko pogosto predvsem prepisujejo drug od drugega. Ko sem nalogo v seminarju predstavil, me je kolega Raztresen zelo pohvalil in me zaradi slikovitosti sicer pretirano primerjal z Izidorjem Cankarjem, za njim pa se je oglašil pesnik Jure Detela, ki se je s pohvalami načelno strinjal, vendar je dodal, da ima za svoje pojme zelo bistveno pripombo, češ da bi lahko kaj takega kdo napisal že tudi pred 50 leti; torej bi dejal, da je opazil mojo konservativnost ali netrendovsko »brezčasnost«, v čemer je kdaj kdo pozneje videl tudi izraz dolenjske mentalitete. Pozneje sem obdelal za magisterij slovenski slikarski ekspresionizem. Tudi takrat mi je izbor teme dobesedno vsilila tedaj že žena, ker je iz mojih pripovedovanj spoznala, kako blizu mi je bila ta umetnost že zaradi poznavanja Jakca, novomeške pomladi in gradiva v novomeški knjižnici. Ko je besedilo razprave pozneje, leta 1979, izšlo v knjigi, je prišel na tiskovno konferenco tudi Božidar Jakac, ki je knjigo očitno že prebral in me že kar pretirano razneženo pred vsemi hvalil in me nato povabil, naj ga kaj obiščem. Tedaj se je pričelo najino intenzivnejše sodelovanje, ki ga lahko označim tudi za naglo zблиževanje, četudi sem ga poznal že pred tem, saj sta se poznala tudi z očetom in stricem. (Ko sem z njim govoril prvič še ko deček, me je najprej vprašal, kje sem dobil asirski pogled.) Včasih mi je tudi telefoniral. Če me ni bilo doma, se je z njim pogovarjala moja žena, in

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

Milček Komelj: TATJANA JAKAC

Milček Komelj: BOŽIDAR JAKAC

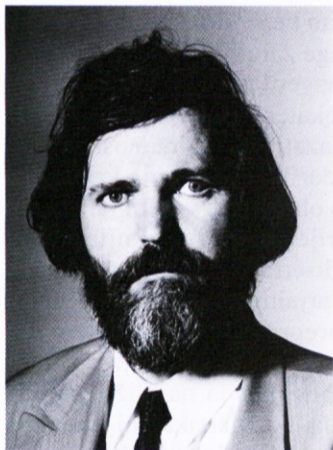
tako me je nekoč postavila pred dejstvo, da sta se z Jakcem pravkar dogovorila, da bom delal iz njega doktorat, ker je vedela, da se spet ne morem odločiti, Jakac pa je določil, da bo to dobro za oba. Z disertacijo je bil potem zelo zadovoljen, bil je celo navzoč pri zgovoru, in s tem je bila do neke mere zabrisana senca nelagodnosti, ki jo je izpričal z nezadovoljstvom nad mojim besedilom v knjigi Jakac in Dolenjska, ki mu med nastajanjem knjige zaradi večjega poudarka na izbiranju slik tedaj na mojo srečo ni posvetil pozornosti, četudi ga je poprej prebral. V knjigo je uvrstil tudi nekatera poznejša bolj všečna dela, ob katerih sem do njega le moral pokazati tudi zadržanost, potem pa je ocenjevalec v Dolenjskem listu poudaril prav to mojo kritičnost in povzel enega takih stavkov o turistično obarvanih vzgibih in Jakac me je potem neprizanesljivo in glasno »prijel«; zato o tej knjigi nisva več govorila, kot bi bila nekakšen tabu, v disertaciji o mladostni umetnosti, s katero je Jakac naglo dosegel ustvarjalni vrh, pa sem ga lahko le iskreno občudoval in spremljal z vso prepričanostjo, in potem me je spet štel za človeka, ki vsaj njegovo mladost in hrepenenja razume; vanj sem se tako vživel, da mi je še danes menda najbližje, saj mi včasih celo kdo poreče, da skozme govori Jakac. Marsikaj mi je razkril tudi vpogled v njegov arhiv, ki sva ga pregledovala tudi ob pripravljanju del za Jakčev dom, in mi pride prav, kolikor imam kaj prepisanega, še danes, kot se je nazadnje izkazalo ob polemikah o povojnem odnosu do Zorana Mušiča.

Skozi Jakčevo domovanje se je pred mojimi očmi zvrstila dolga vrsta ustvarjalnih ljudi (tudi Novomeščanov, ki sem jih tako spet srečal ali na novo spoznal), med njimi Janez Milčinski. Ko me je videl skozi zastekljena vrata delati v sosednji sobi, je Jakca vprašal, kdo sem in če sem dober, on pa me je pohvalil, a hkrati potožil, da sem velik fantast. Ko sva skupaj uokvirjala slike za Jakčev dom, ki jih ni zaupal okvirarjem, mi je nekoč, ko nisem in nisem prav zagrabil nekega orodja, dejal, da v življenju še ni videl večjega kretena od mene, kar se tiče odnosa do materiala, potem pa sem si štel v največjo čast, ko je pojasnil, da je bil še poduhovljeni Miran Jarc mnogo bolj praktičen. Pozneje me je včasih kdo, ki je Jakca poznal, štel za hudega mučenika ali žrtev, namesto da bi me blagroval; kot sem spoznal, pa prav zato, ker je Jakac kot kolerik včasih rad koga tudi nahrulil, mene pa je to (kar je sicer storil povsem izjemoma) kvečjemu zabavalo, kajti razumela sva se zelo dobro. Gospa Jakčeva mi je po njegovi smrti celo večkrat dejala, da je izjavil, da mu je žal, da nisem njegov sin, in končno mi ni še nihče razen očeta in pozneje Nika Grafenaurja, trnovskega župnika Pogačnika ter morda še Tisnikarja tolikokrat prijateljsko dejal, ko me je stisnil k sebi, da me ima rad, kot prav on, tako je bil čustven, hkrati nežen in vzkipljiv. Iz srca rad pa sem ga imel tudi jaz in sem ga mogoče tudi razumel, tudi to, da je kot umetnik nerazdružljivo povezoval tehnično spretnost in ustvarjalnega duha in je oboje pričakoval tudi od svojega sodelavca, hkrati pomočnika, zaupnika pa tudi vajenca.

- V čem vidite smisel, moč in veličino umetnosti za posameznika, narod in človeštvo nasploh? Polnosti svojega življenja si najbrž brez nje ne morete predstavljati.

Umetnost povezuje človeštvo skozi rodove. To je edina možnost, da človek prisluhne pametnim in ustvarjalnim ljudem izpred stoletij ter da sprejema energijo nekdanjih časov in skrivnost osebnosti.

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeľem

Skozňjo se razkrivajo tudi številne značilnosti časa in razmerja, in zato se lahko toľiko ljudi, še zlasti umetnostnih zgodovinarjev, ukvarja z umetninami, ne da bi jih sploh zanimala sama umetniškost, ampak so jim te lahko le vir ali izhodišče za spoznavanje zgodovine duha, vere in tudi tisočerih vsakdanjosti. Umetnost je neizčrpna, dokumentarno pomembno je tako rekoč lahko vsako delo (zato je profesor Stele študentom menda dejal, da je vse enako pomembno), izpoved izjemnih duhov, ki so zmogli s popolnim obvladovanjem obrti (metiera) izraziti neizrekljivo, pa je lahko hrana dojemljivega posameznika ter tudi legitimacija naroda, ki se opira na izročilo preteklosti, ko vidi, da ne živi v praznem prostoru in brezčasju in da je dolžan nadaljevati prizadevanja prednikov. Umetnost je hkrati univerzalna, še posebej likovna, ki ne potrebuje prevodov, in zato lahko vplivna po vsem svetu; njena raznolikost, v kateri zveni isto človeško bistvo, pa nam dopoveduje, da znamo ceniti odtenke in ugledati, kako je posebno bogastvo prav v njej. Seveda pa je umetnost hrana samo dojemljivim in humanim in pogosto tudi bogastvo najbolj nemočnim, saj vidimo, da so v Iraku močni mimogrede uničili dragoceno izročilo človeštva in da uničujejo umetnine tudi še v 20. stoletju tudi v Evropi. Polnosti življenja si brez umetnosti in njene duhovne intenzitete ter pričevalnosti zares ne predstavljam.

- Kaj po vašem védenju in izkušnjah konstituira neko delo kot umetnino?

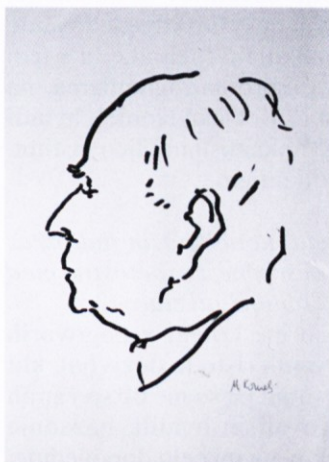
Kdaj je delo umetnina, tega ni mogoče dokončno izmeriti, mogoče je samo osebno dojeti, si dopovedati ali pa slepo verjeti. Bistvena zanjo je izrazna moč, večplastnost, neprevedljivost v drug jezik, vsaj ne popolna, globina izpovedi, magičnost, Marijan Tršar bi dejal uročnost. Pravi umetnini ni mogoče nikoli seči povsem do dna, ker je skrivnostna. Seveda k statusu dela kot umetnine pripomore čas, za večino ljudi morda tudi konvencija, dogovor, glede na spreminjanje

Kulturni večer s Francetom Miheličem
in Markom Kravosom v Sežani, 1993.

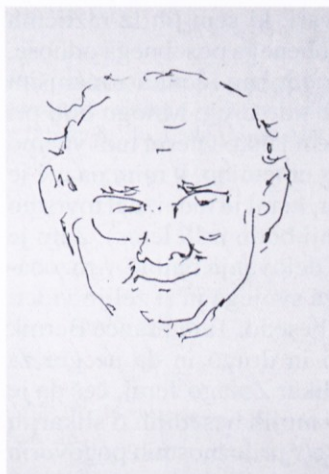

NAŠ GOST
Rast 1 / 2006

Ivan Gregorič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

Milček Komelj: FRANCE MIHELIČ

Milček Komelj: MARJAN POGAČNIK

dojemljivosti in okusa ter predstav pa se spreminja tudi gledanje na umetnine preteklosti, zato ni tudi na tem področju nobene zanesljivosti, ampak jo sproti vzpostavlja ali potrjuje vsakokratni človek. Toliko teže pa je to v vsakokratnem sodobnem času in še posebej danes, ko ni več nobene normativnosti in se za umetnike razglašajo sami ustvarjalci ali določajo umetnine glede na trende ter zanikajo preteklost, da bi bili sami bolj opazni. Po mojih izkušnjah in tudi vedenju se opiram le na lasten instinkt oziroma dojemljivost. Seveda pa tega ni mogoče dokazati in zato pride do pojavnosti, ko imajo zlasti pri novih, še nepreverjenih pojavih tako imenovani strokovnjaki lahko povsem različne poglede. To pa je dobro za umetnike, ki lahko vedno znova upajo, da so po krivici prezrti.

- Zdi se, da ne verjamete, da je do bistva mnogoplastnega in skrivnostnega žarenja umetnin mogoče priti le z eksaktnim instrumentarijem in eksaktnim jezikom, saj so vaša tenkočutna »branja« likovnih del esejistično obarvana, obenem pa jih analizirate tudi v kontekstu literarnih stvaritev (tako npr. Miheličevega Kurenta) oziroma celo s čisto formo literature – s poezijo samo (v svoji pesniški zbirki Oznanjenje pogleda).

V eksaktnost pri zajemanju celovitosti umetnin ne morem verjeti, tudi če bi hotel. S terminološkim aparatom je mogoče razkriti le razmerja med tokovi ter zgodovinske ugotovitve, torej samo dejstva in razmerja, vse to, kar je Vojeslav Mole izenačil s knjigovodstvom, žarenju umetnin pa se je potrebno prepustiti, da ga sploh začutimo. Šele potem ga je mogoče poskušati tudi pojasniti, pa še takrat lahko bolj razložimo le likovna sredstva, ki v svojem součinkovanju povzročajo tak nerazložljiv učinek, torej avtorjevo poetiko. Pri tem si nekateri pomagajo z likovno teorijo (ki v naši umetnostnozgodovinski šoli zaradi narave njene tradicije ni dovolj upoštevana), vendar si za pojasnilo takega učinka tudi z njo ni mogoče pomagati, in ob tem lahko človek, kot to počne Tršar, ob kakem delu celo vzkligne: Vse je narobe, pa vendar prepričljivo ali celo veličastno; lahko pa je vse skladno, pa ni v delu nikakršnega izraznega ali drugega pomenskega učinka in je zato v bistvu mrtvo. Naša najstarejša slika te vrste, ki je ni mogoče pojasniti, pa se zato vsi vrte okrog nje in ob njej preizkušajo vse metode, je Petkovškova slika Doma. Sam se pri pojasnjevanju slik instinktivno opiram na to, da skušam približati njihov učinek z besedo, in zato sem ob nekem posvetu v besedilu Umetnostna zgodovina in umetnost jezik celo izrecno razglasil za raziskovalni inštrument, ne le za sredstvo. Seveda je mogoče reči, da gre pri tem le za prevod z besednim jezikom, ki še ničesar ne pojasni, a smisel takega pristopa je v tem, da ljudem, ki so navajeni na bolj diskurzivno besedni jezik, lahko šele ta nenadoma odpre oči, da zaslutijo ali izvedo, za kaj na podobi gre. V tem smislu mi je Marjan Pogačnik celo dejal, da ostane slika, ki ne doživi take razlage, »sirotica«. Pogosto pa si želijo videti pomen svojih slik, pokazan skozi besede, tudi sami slikarji, in se včasih celo ob ustreznem zapisu zavedo, kaj so v resnici naredili. Umetniški pojavi pa so kot celota toliko bolj razvidni v celotnem kontekstu, še zlasti tisti, ki so se rojevali v sožitju z iskanji umetnikov drugih zvrsti, tako kot delo Franceta Miheliča, ki je črpal iz mitov in posebej tudi iz poezije in pri tem ustvaril nekaj zelo osebnega in prepoznavnega. Bil je celo prepričan, da je mogoče njegovo umetnost približati samo s pesniško besedo, medtem ko je imel profesorsko

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

Milček Komelj: IVAN URBANČIČ

Milček Komelj: NIKO GRAFENAUER

pisanje za sinonim jalovosti. Enako pa je mislil tudi Marjan Pogačnik. Ker sem moral ob raznih priložnostih tolikokrat približevati slike z besedo, so se mi nekatere oznake vtisnile vanjo kar kot rimane senten- ce, in potem me je žena pregovorila in jih izdala kot pesniško zbirko Oznanjenje pogleda, ki so je bili veseli predvsem slikarji. To sem si drznil, ker uradno nisem pesnik in me ni skrbel njen sprejem, a se danes čudim, da sem se sploh pustil pregovoriti. Najbrž pa je to sicer pohleven izraz mojih neuresničenih otroških želja, ki so vedno težile k umetnosti in ne k znanosti. Sicer pa je zame tudi znanost o umetnosti v resnici prizadevanje za njeno čim globljo osvetlitev in doumetje, ne pa zgolj tehnicistično registriranje in zgolj površinsko ogledovanje in primerjanje, ki se v ničemer več ne razlikuje od tehnike in s tem humanistiko odmika od bistva humanosti oziroma humanizma, na kar vedno opozarjata filozofa Ivan Urbančič ali Dean Komel, in tudi zaradi tega je bil pri založbi Nova revija ravnokar ustanovljen inštitut, zavod za humanistiko, v katerega svetu sodelujem.

- Je pesniška zbirka Oznanjenje pogleda na nek način tudi izraz tiste vaše – kot jo sami imenujete – »nesrečne razpetosti« med »ustvariti kaj novega« in »zbirati, urejati, obnavljati staro«?

V življenju sem večkrat doživel, da so me kolegi v pogovorih zavračali, češ da sem pesnik in ne znanstvenik (isto je doživljal, kot piše v spominih, Vojeslav Mole), po drugi strani pa so me ob srečanjih prav zaradi načina pisanja tudi povzdigovali in hvalili, nazadnje Špelca Čopič. Kakšen od uglednih umetnikov pa mi celo dopoveduje, da sem lahko znanstvenik prav jaz, zato ker naj bi mi bil kot umetno- stnozgodovinskemu »pesniku« dostopen edini način, ki omogoča, da se likovni ali drugi umetnini šele zares približamo in jo posredujemo. Moje »pesnjenje« je zato potrebno gledati samo v tej luči, saj ni v njem nobenega jezikovnega iskanja (značilnega za vztrajne pesnike, ki niso samo nedeljski), ampak mi je šlo vedno samo za zgoščene oznake vsebinskega izraza likovnih del. Izraz nesrečne razpetosti je prej moje delovanje v celoti, kajti do stvari, ki sem jih iz različnih razlogov napisal kot zgodovinar, nimam nobenega posebnega odnosa, ker bi jih končno lahko kdaj drugič zelo podobno (četudi z manjšim upoštevanjem osebnih stikov) napisal tudi kdo drug. Mnogo bolj pri srcu so mi tiste »interpretacije«, v katere sem lahko vnesel tudi vnemo lastne duše, če mi je zasijala ob srečanju z umetnino, k njim pa me je najbolj spodbujal prijatelj Niko Grafenauer, ki mi je tudi izdal tovrstno trilogijo Poteze, Obrazi in Svetniki (slednji bodo izšli letos). Zato je brezdušnim zgodovinarjem smer mojega delovanja najbrž v razočar- ranje, umetniki pa me v glavnem štejejo za svojega in si želijo videti svoje umetnine skozi moj pogled oziroma besedo. Tudi France Bernik mi je nekajkrat dejal, da združujem eno in drugo in da ne gre za razkol, isto pa mi je nekoč razlagal tudi slikar Zmago Jeraj, češ da je preverjal in razpoznal, da je metaforika v mojih besedilih o slikarjih povsem precizna. V klubu Nove revije pa so v priložnostnih pogovorih na moje presenečenje označevali zvrstnost mojih komentarjev tudi različni pisatelji (med njimi poleg Nika Grafenauerja tudi Jančar, Vuga in Šeligo ali Iztok Osojnik in Dane Zajc, ki mi je stalno govoril, da vedno združujem dobro in lepo), kar morda nakazuje, da nekatere prijeme ali občutljivosti povezujem ne glede na metodološke razme- jitve med področji in da so stvari vendarle žive, četudi, gledano for- malistično, birokratskemu pogledu (ki si je »razdelal« razmejitve na

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

Milček Komelj: DRAGO JANČAR,
2005

področja) zato ni razvidno, kam pravzaprav spadajo, kar ima zame posledice v univerzitetnem »življenju«, kjer človeka in njegovo delovanje točkujejo in razvrščajo, moje pisanje pa se taki birokratski razvidnosti pogosto izmika, ker ni brezosebno in standardno, toda najbrž prav zato toliko bolj sodi v humanistiko v pravem smislu. Sam si ne prizadevam za znanstvenost s tem, da bi zanikal subjektivno dojemljivost, ki je znanstvenikom tako odvečna. Zato mogoče svojo razdvojenost povezujem v neopredeljeno sintezo, v kateri naj bi se povezovali znanost in poezija, tako kot v Jakčevi poznejši umetnosti poezija in dokumentarnost (ali kot naj bi se menda poeziji navsezadnje približevala celo sodobna fizika, kot bi vedel povedati slikar Maksim Sedej mlajši).

- Z umetniki, ki ste jih preučevali in pisali o njih monografije (Božidar Jakac, France Mihelič, Janez Bernik, Jože Tisnikar, Marjan Pogacnik in drugi) ste navadno navezali tudi osebne stike.

Osebnih stikov nisem nikoli načrtoval, razen tistih risarskih obiskov v otroških letih, ki so mi potem svetili skozi vse življenje kot otroško herojski romantičen spomin. Spletli so se mi sami od sebe. Povzročilo pa jih je v bistvo prav to, o čemer sem ravnokar govoril, kajti številni umetniki so sami izrazili željo, da bi o njih kaj napisal. V tem niti ne vidim posebne pohvale, ker je pri nas ljudi vsepovsod zelo malo in lahko človek v tej ali oni smeri hitro izstopa, ne da bi sam opazil. Zelo značilen pa se mi zdi predvsem razlog za tako naklonjenost. Vsi po vrsti so mi dejali, da drugi napišejo o slikarjih bolj splošne oznake, ki bi lahko s korekturami veljale tako rekoč za vsakogar med njimi oziroma za marsikaterega pripadnika njihove smeri, medtem ko naj bi jaz pisal prav o njih, torej kot portretist, in gotovo so mi prav zato vsi po vrsti samo zato dejali, da sem o njih pisal dotlej najbolje, ker so se v mojih besedilih laže prepoznali. (Nekateri pa tudi mislijo in izjavljajo, da lahko nekaj napiše o njihovi umetnosti samo tisti, ki zna tudi sam kaj narisati, in so mi zaupali tudi zato.) Številni od umetnikov so, kot sem že dejal za Miheliča, izrecno pre-

Z Božidarjem Jakcem pri postavljanju prve stalne razstave v Jakčevem domu v Novem mestu. (Foto: Milan Markelj)

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljcem

S slikarjem Jožetom Tisnikarjem v
Slovenj Gradcu, 1995.

pričani, da se da o umetnini (ali vsaj njihovi poetični umetnosti) kaj relevantnega povedati le na poetičen način, ki predpostavlja vživetje, »patos in inspiracijo«, kot je želel Mihelič, ki me je najbolj protežiral. Prav ta način pa je zame najbolj naraven, saj se mi besede zapišejo nekako same od sebe, tako da so me nekateri že označevali za medij, in v nekem pogledu svoje delo tako tudi sam doživljam. Najbolj me je presenetilo prav srečanje z Miheličem, ki mi je kmalu po Jakčevi smrti prvič telefoniral in sva imela potem v zadnjem desetletju njegovega življenja stalne, gotovo vsakotedenske stike, ki jih je v gostilnah

pogosto organiziral tudi z novomeško Krko povezani Miheličev občudovalec, profesor dr. Jože Drinovec. Marjan Pogačnik se mi je prav tako oglasil, češ da zaupa samo v pisanje moje vrste, in sem ga potem obiskoval in zapisal njegove spomine in poglede, dopolnjene s poznavanjem časa iz Jakčevega gradiva, pozneje pa mi je večkrat telefoniral, da edini razumem njegovo umetnost. Janeza Bernika poznam že vsaj iz Nove revije – tako kot tudi Draga Tršarja, ki me je lani presenetil s portretom – in mi je bil vedno izjemno toplo naklonjen, podobno kot tudi Tisnikar in Klavdij Zornik ter številni nekoliko mlajši. Taka srečanja in prijateljstva so mi zaradi ljubezni do umetnosti v življenju veliko pomenila, neprimerno več kot z znanstveniki. Ob njih pa sem se bolj kot ob čemerkoli drugem zavedel tudi lastnega minevanja in zakonitosti časov, saj sem na primer Miheliča od daleč v Novem mestu občudoval še kot otrok, potem pa je zahteval, da se tikava, in me štel malone za vrstnika ter me, ker so mu pravi vrstniki, zlasti pa od njega starejši Izidor Cankar, umrli, po potrebi štel tudi za posrednika med njim in poznejšim galerijskim svetom. V tem pa je najbrž tudi razlog, da mnogo mlajših od sebe tudi danes kaj dosti ne poznam oziroma si z njimi ne morem biti tako domač, kot sem si bil z Miheličem ali Jakcem, četudi je morda videti nenavadno.

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

S prijateljem Nikom Grafenauerjem v klubu Nove revije.

- Ustvarjalno in verjetno tudi značajske so vsi ti ustvarjalci različni; ste opazili kaj takega, kar je skupno vsem?

Vsak od naštetih in drugih umetnikov je značajske prav toliko specifičen, kolikor so specifična njegova dela. Jakac je nenehno objokoval mladost, Mihelič je bil depresiven zaradi človeške minljivosti in se je reševal v obešenjaški humor, zaradi česar so ga imeli za cinika, Bernik v svoji odmaknjenosti avtentično razmišlja in meditira ter ob smrti prijateljev piše po slikah o grobovih na nebu in nebu pod zemljo. Tisnikar je bil ob vsej temini svetel človekoljub, raskav in topel, in je izžareval ljubezen in se smejal z glasom svojega vrana (z Nikom Grafenauerjem in sedanjim direktorjem Nove revije Tomažem Zalaznikom sva bila pri njem zadnji večer, preden je umrl), Marjan Pogačnik je bil krhek in premissljajoč samotarski človekoljub in popoln lirik, ki je vse sestavljal iz detajlov ter se reševal iz melanholije v ustvarjanje čudežnih »mandal«. Drago Tršar je nepredvidljivo intuitiven in zna celo prerokovati, Huzjan hlastno zadržan in vendar topel in skrajno občutljiv, preskromni Klavdij Zornik se iskreno čudi, če njegova umetnost komu kaj pomeni, ter razglablja, kako danes pomeni likovna ustvarjalnost s svojo količino že prostorski ekološki problem, Izidor Urbančič, ki je bil dolgo precej pozabljen, je bil prepričan, da njegov čas šele prihaja, vsestranski Marijan Tršar se je šele zdaj zgostil predvsem v nenehno slikanje, a obenem še vedno tudi razlaga in piše, Jože Ciuha se vedno tudi z besedami upira slovenskemu svetobolju, češ da pri nas častimo samo žalost, fantast Štefan Planinc nekoliko ironično in hkrati otožno živi kot opazovalec svetovnega kaosa v odmaknjenih sanjah, ki jih niza v razpršene kompozicije, Jemec je ob vsej gestualnosti toplo človeško pozoren in natančen, in še in še bi lahko našteval. Vsi ti ustvarjalci imajo svoje poslanstvo in so scela predani delu, da bi brez njega ne mogli, in v tem vidim v prvi vrsti način za premagovanje smrti. Nekateri so videti bolj samozavestni, drugi, tudi če so bili na akademiji morda najbolj spoštovani profesorji, se znajdejo pred svojo sliko kot začetniki in si niso gotovi, če naj jo razstavijo ali če na njej kaj ne manjka, vsi pa so prepričani, da bodo svoje najboljše delo šele ustvarili. To je mislil celo Jakac in zanesljivo Mihelič, ko mi je govoril o načrtih. Četudi se to zdi zelo nenavadno, je mišljeno resno, saj bi umetniki, če tega ne bi verjeli, verjetno sploh ne imeli pravega impulza za nadaljnjo ustvarjalnost. (Marjan Tršar pripoveduje, kako je Stupica trdil, da mora biti slikar med delom celo prepričan, da je največji genij, da se mu kaj posreči.). Končno pa človek postane z leti pogosto tudi modrejši (pa naj mu ustvarjalna moč zamre ali se okrepi, kar pri sebi najteže začuti) in zato lahko pogleda na svet in tudi nase sčasoma celo tako drugače, da predeluje celo lastna starejša dela, kot počne iz svoje samote Janez Bernik.

Vsi naštetni ustvarjalci, posebej taki, ki so mi najbolj blizu, so šteli ali štejejo umetnost kot način za izpoved in sporočanje, pa naj bo skozi fantastično zgodbo ali podobo človeškega iskalca, meditacijo o smrtnosti. Vsi želijo pustiti človeku življenjsko sporočilo in pričakujejo od piscev oziroma interpretov, da bodo ljudem in njim samim nazorno približali to vsebino skozi njihov način in tako hkrati pokazali, kako je izoblikovana. (Manj pa so mi blizu tisti, pri katerih je edini estetski učinek v zgolj likovni geometrijski konstrukciji, četudi so lahko v sodobnih ambientih estetsko učinkoviti, a o takih niti ne bi znal ničesar lastnega napisati.) Seveda je ustvarjalcem, ki se dajejo na ogled, tudi veliko do odmevnosti, ki se najbolj intimno kaže prav

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

Z otvoritve razstave Vladimirija Maku-
ca v klubu Nove revije.

Z otvoritve razstave Toneta Lapajnetja,
1995.

Med prenovo trnove cerkve z Jože-
tom Snojem, Janezom Pogačnikom in
Janezom Bernikom.

NAŠ GOST
Rast 1 / 2006

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komelem

v dialogu z ljubitelji, ne le v zunanji publiciteti, in zato so vsi videti tudi bolj ali manj svojevrstni narcisi, saj se nenehno srečujejo predvsem sami s seboj in slikajo tudi duhovne avtoportrete. Obenem pa so podobni samotnim brodolomcem, ki so svoje sporočilo vrgli v steklenico, da bo nekoč na življenjskem morju dosegla sočloveka. Ta znana prisposoba, ki jo nekateri pesniki pogosto povzemajo, mi je blizu, ker sem tudi sam že svoje mladostno branje, o katerem sem govoril, dojemal kot naključno odpiranje steklenic. S svojo občutljivostjo pa so prav ustvarjalci zelo dojemljivi tudi za dela drugih umetnikov, starejših in sodobnikov, zato so lahko odlični presojevalci, vendar pogosto dojemljivi samo za tiste, ki so jim v njihovih težnjah sorodni, do drugih pa so lahko tudi povsem krivični.

- Zanimivo, da imajo mnogi slikarji radi poezijo, nekateri pa jo tudi pišejo.

Ta zanimivost gotovo drži in ni nič nenavadnega, saj so bili slikarji že nekoč tudi izobraženi, hkrati pa vsestransko dojemljivi. V naši tradiciji je opozarjal na potrebo po poznavanju literature v svoji šoli že Janez Wolf, slovenski impresionisti imajo ekvivalente v sočasnih pesnikih moderne, v ekspresionizmu je bila temeljni izrazni način poezije podoba in so umetniki vseh zvrsti izrazito sodelovali, kar se je med prvo svetovno vojno in po njej pokazalo tudi v Novem mestu. Od poprej naštetih se je Jakac ob poeziji v mladosti navdihoval, pozneje pa tarnal, da ne pride več do branja; podobno je zagledana v branje literature tudi Metka Krašovec, ki stoji ob Šalamunu; Mihelič je od poezije dobesedno živel in stvari komentiral kar z recitiranjem pesmi. Janez Bernik se navdihuje ob Grafenauerju ali Zajcu in tudi sam piše pesmi, Tisnikar je bolj zaupal harmoniki, a rad bral in cenil Zajca, Pogačnik pa je nadvse ljubil poezijo in se imel za pesnika, v življenju pa je imel za največje priznanje, ko so ga pohvalili pesniki (Gradnik, Kocbek) in španski pisatelj nobelovec Cela. Številni so poskušali sprva z enim ali drugim ali obojim, pa šele potem odkrili, na katerem umetnostnem področju imajo večji talent za obvladovanje forme. Pesniti je pričel tudi Huzjan, pa med lirskimi utrinki potujoči Dušan Lipovec, kar vse kaže, kako je njihova umetnost način, kako izpričati svoj jaz ali svoje stremljenje po nadjazu ne glede na material, in da je potem vse le še stvar primernega načina, ki se ga človek oprime. Dvojno nadarjen je bil tudi Lojze Kovačič, a se je oprijel peresa, ker je bilo cenejše in dostopnejše. Književniki nimajo izobraževalnih akademij in že zato lahko piše in preseneti vsakdo, tudi likovne šole pa so bolj plod tradicije in potrebne mnogo bolj zaradi tehnologije kot zaradi umetnosti. Zato se mi zdi tudi razumljivo, da so prav nekateri pesniki pogosto posebej dojemljivi tudi za razlago slikarjev; najizrazitejši primer je Dane Zajc, včasih pa izrecno na željo umetnikov o njih kaj napišeta Niko Grafenauer ali Drago Jančar, pa tudi Tine Hribar. Umetnostni kritiki sicer bolj zaradi cehovske pripadnosti največkrat govore o takem pisanju kot nestrokovnem, toda kaj pomaga, ko je strokovnost tolikokrat nedojemljiva za tisto, kar vidijo in znajo izreči šele umetniki. Osnova vsega pa je dojetje, za kaj pri stvari gre. Ko vidite v abstraktni umetnosti neko liso, lahko nemudoma dojamete, da gre za razlito podobo bolečine, lahko pa šolsko brskate po priročnikih in primerjate in ugotavljate samo to, za katero likovno smer gre, ne da bi se približali sami umetnini ali vsaj zaslutili njeno intencijo. Zato tudi ni nenaravno, da včasih pišejo o

Milček Komelej: TINE HRIBAR, 1990

Milček Komelej: DANE ZAJC

sebi kar sami umetniki, in pogosto celo najnatančneje ter nekateri tudi kar v pesmih. Seveda pa se človek sam težko ocenjuje in to raje prepušča drugim; vendar z leti vse bolj opažam, da lahko postane vrednost umetnin razvidna tudi že skozi njihovo približevanje in razlago, pa četudi včasih skozi verze, in da ni potrebno, da bi se zanašali na eksplicitnost kritik.

- Zdaj pa morda malo »nespodobno« vprašanje oziroma naloga: Bi tvegali in navedli po ducat najprepričljivejših del s področja slovenske literature in likovne umetnosti, ki so nastala v času vašega življenja, torej po drugi svetovni vojni?

Takih spraševanj sem navajen iz razgovorov med pesniki, kjer pa raje bolj poslušam, in spominjam se, da se je ob njih v uredniku spočela tudi ideja o antologiji Orfejev spev. Med slikarji pa me vselej izsiljuje, naj mu naštejem deset največjih svetovnih pesnikov, in ves čas preverja »svojo« lestvico kolorist France Gruden. Ne da bi posebej premišljal in utemeljeval, navajam tiste, ki so pustili v meni poseben vtis, pri čemer moram pripomniti, da mi pogled vsaj toliko ali še bolj sega k starejšim, tudi k Francetu Kralju, mlademu Jakcu ali Pilonu in Jakopiču ali Malešu, da ne govorim o Kosovelu in Gradniku ter Ivanu Preglju. Med likovnimi ustvarjalci me je prežal s svojo baladno fantastiko Mihelič, kot otroka že s svojimi ilustracijami Najdihojce; nenadkriljivo poglobljen je Zoran Mušič, na primer z avtoportreti v ateljeju, kjer drhti tišina kot utelešena poezija in samota hkrati; prav zadnjič mi je o teh slikah govoril tudi Tone Pavček; s svojo kontemplativnostjo in magičnostjo Avtoportreta s hčerko me je prevzel Stupica, Marij Pregelj pa s krvavim izkričanjem človeške drame, ki sem jo v domači knjižnici že prav tako zaslutil v njegovih ilustracijah Homerja in pravljic. Njihov duhovni naslednik je Janez Bernik, ki se me je najbolj dotaknil s cikli svojih bogoiskateljskih figur, posebno grafičnih, odlična grafičarka pa je tudi njegova žena Adriana Maraž, ki zna v predmetno površino vtisniti tudi medčloveška razmerja in duhovnost in poezijo, poseben fenomen pa je Marjan Pogačnik, ki je združil slovensko domačnost s poetično rafiniranostjo pravljичnega orienta. Z monumentalno samoto svojih podob me je prevzel tudi Tisnikar, pa naj omenim to ali ono sliko, na primer Ljubezen do groba, poln ekstatičnosti je Zmago Jeraj, v grafiki je prežet s posmrtno mistiko Gorazd Šefran, Emerik Bernard pa je v svojih palimpsestnih podobah združil pogled na naravo in spomin na njeno kulturo in zgodovino in z mogočno potezo prerodil svoje podobe iz okruškov in ruševin. Svojčas sem se tudi posebej zaljubil v onstranske angele Metke Krašovec in sem sliko Hrepenenje (ki jo najdete objavljeno v Enciklopediji pod geslom Slikarstvo) celo kupil. Seveda pa ne smem pozabiti na Staneta Kregarja, ki je na novo zacvetel prav po vojni, in sem nazadnje napisal uvod v monografijo o njegovem sakralnem slikarstvu. Med ilustratorkami se pomenljivo dopolnjujeta vedrejša pravljična Marlenka Stupica s Palčico in njena hči, mračna nesrečnica Marija Lucija Stupica, ki me je pogosto povabila, da bi si sam med nastajanjem ogledal njena najnovejša dela. Od kiparjev sem še v živo gledal pri delu Jakoba Savinška, ki ga imam za vselej v srcu že zaradi poetičnega kipa Mirana Jarca v novomeški knjižnici, danes pa imam v časteh tudi Draga Tršarja, še posebej zaradi navzven razbitih, v svetlobi oživljajočih portretov, v katerih zna s pristno intuicijo v videz obličij vtisniti tudi duhovno moč in zato najraje upodablja ustvarjalce. Do arhitekture pa imam

Ivan Gregorčič
 "UMETNOST JE HRANA SAMO
 DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
 Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

Milček Komelj: PAVLE ZIDAR, 1966

Milček Komelj: EDVARD KOCBEK, 1962

Jože Snoj, Janez Bernik, Drago Tršar, Milček KOMelj in Marijan Tršar v Kočevskem rogu.

očitno manjšo afiniteto oziroma me pritegne samo, kolikor golo služnje namenu prepoji s simbolno, magično in poetično umetniško močjo, tako kot je ponekod počel Plečnik s svojo zunanjsčino Nuka in v notranjščini svoje draveljske cerkve Marko Mušič, pa četudi najbolj odločilno vpliva na videz našega okolja, ki postaja vedno bolj skaženo.

Med književniki me je pritegnil Gregor Strniša že s svojimi skrivnostnimi »likovnimi« pesmimi, kakršna so na primer Mozaiki; o fascinaciji z Zajcem sem že govoril (spominjam se, kako mi je v otroštvu o njem govoril tudi Ladislav Lesar), z veseljem sem se potapljal v romane Miška Kranjca Mladost v močvirju ali Strici so mi povedali in dela Pavleta Zidarja (npr. Svetega Pavla), s katerim je bil zelo povezan moj oče. Med pesniki mi je bil blizu s svojo zimsko odmaknjenostjo tudi Kovič, tako v magični poeziji (zbirka Groza) kot zlasti spominski prozi mi je veliko pomenil Kocbek, da ne govorim o Antonu Vodniku in njegovih vizijah, pa o Jančarjevem Galjotu, kjer je zgodovina hkrati sodobnost (in je zelo pri srcu celo moji mami, ki sicer najraje bere zgodovinske knjige); vsaj novejša zbirke Nika Grafenauerja sem prebral že v rokopisih ali celo spremljal njihovo nastajanje, kot otrok, za kakršnega me ima, pa moram poudariti tudi njegove sicer mladinske Skrivnosti; kar se tiče poezije nekdanjih otrok, pa sem sam rasel posebej s prvo pesniško zbirko Luč delfina mojega sina, ki jo je kot nekakšno luč ob izidu sprejela njegova generacija. Moja generacija pa je predvsem generacija nesmrtnih pokojnikov. Ne bom štel, če sem že dosegel ducat, in tudi navajal sem bolj imena kakor dela, ker slikarji največkrat ustvarjajo v ciklih, gotovo pa bi lahko v tej smeri še nadaljeval in sem marsikaj izpustil.

- Kakšen je vaš odnos do drugih umetnosti: do glasbe, filma, gledališča ...?

Ko sem bil še otrok, poln strastne vedoželjnosti, sem spremljal vse umetnosti, in vse, kar me še danes prešinja, temelji v tedanjih novomeških izhodiščih. Občudoval sem novomeško ljubiteljsko gledališče, kjer se spominjam nekdanjih prvakov, ki so bili – vsaj v meni so pustili tak vtis – pravi karakterni igralci. Obiskoval pa sem tudi gostovanja iz Ljubljane in imel tudi svoj lutkovni oder (z lastnoročno

izdelanimi lutkami sem ob nedeljah improviziral predstave za okoliške otroke z domačega pritličnega balkona), tako da sem morda celo kazal smisel ali veselje za nastopanje, ki bi mi danes prišel prav. Pozneje v Ljubljani sem se bolj zaprl vase in v branje, a sem kar nekaj časa tudi obiskoval gledališče, še raje pa sem drame bral, ker sem si vse dogajanje v duhu zelo nazorno predstavljal in zato nisem vedel, čemu bi jih hodil še gledat. Druga stvar je seveda, če človeka posebej zanima, kaj so naredili iz besedila igralci in režiser. Nekateri, na primer Igor Torkar in še kdo, pa so me od obiskovanja gledališča še pozneje izrecno odvrčali, češ da režiserji besedila krepko spreminjajo in jih prirejajo. V gledališko delo in nastajanje predstav pa sem dobil specifičen vpogled, ko sem zaradi znanstva z igralkami ter seveda svoje žene, ki je delala v gledališču kot lektorica, zelo pogosto spremljal vaje z režiserji in kontrolke ali generalke. Očitno me je zanimal ustvarjalni proces, ob tem pa sem se tudi zavedel, da je eno vloga gledališča, ki naj človeka aktualno nagovarja in ima celo določeno družbeno vlogo, kot ga je imelo včasih, drugo pa gledališki muzej, ki pomaga absorbirati repertoar tega, kar bi človek želel ali moral spoznati.

Iz šolskega približevanja glasbe ne bom nikoli pozabil, kako predano materinsko nam jo je skušala že v osnovni šoli približati učiteljica Jelka Kastelic, ko nam je predvajala in komentirala Vltavo, kot da bi pripovedovala pravljico. Vltavo sem potem zanj o narisal, naložila pa mi je tudi referat o Beethovnu, in prav tedaj, ko sem izgovoril, da je umrl med nevihto, je zunaj treščilo, kar je potem profesorica tako patetično komentirala, da sem skoraj pričakoval, da bom še sam postal skladatelj, pa četudi nisem znal brati not. V otroštvu pa sem vseeno napisal »libreto« za opero, v kateri je nastopal pater Ciprijan, in sem brez posluha doma in na počitnicah pri sorodnikih venomer pel ter se pozneje tudi s petjem med umivanjem in pospravljanjem reševal pri vojaki. Sicer pa sem zelo rad hodil v opero, kamor me je še kot otroka usmerjala s svojim pripovedovanjem stara mama. Prvo sem videl med počitnicami v Ljubljani, Prodano nevesto; šel sem jo gledat zaradi medveda, a je padel dež in je tisto dejanje odpadlo, pozneje pa sem obiskoval Kostanjevico z njenimi slavnimi prireditvami in nekoč sem med počitnicami v Radovljici poslušal tudi Don Pasqualeja, potem pa sem doma ta besedila in arije obnavljal. V Novem mestu sem med koncertnim gostovanjem narisal tudi Ladka Korošca, Mira Brajnika in Vilmo Bukovec. Moj oče si je zelo prizadeval, da je dobil kake plošče s Haydnom ali pevcem Richardom Tauberjem z Largom ter Bachovim pasijonom, in te sem tudi sam najraje poslušal. Nazadnje pa sem bil najdlje zdržema na glasbenih prireditvah ob Evropskem mesecu kulture, ne kot snob, ampak kot član umetniškega direktorata, in takrat sem instinktivno začutil popolnoma nenavaden način dirigenta Kleiberja, za katerega so se posebej zanimali Japonci. Doma pa sem moral dolgo nenehno poslušati (na srečo samo t. i. klasično) glasbo, ki jo je v svoji sobi nespustano na ves glas vrtel moj sin in me včasih z njo tako motil, da se mi je z zdela najlepša glasba tišina. Ob tem pa sem izpričal menda prav posebno dojemljivost: takoj, ko se je iz sobe zaslišal Wagner, sem postal vznemirjen in živčen in pričel od sina zahtevati, naj glasbo ugasne, on pa mi je pozneje priznal, da je pričel z mano delati celo poskuse in da sem bil zares nezmotljiv, saj sem se razburil, samo kadar je vrtel Wagnerja, četudi mi je lažno zagotavljal, da glasba ni Wagnerjeva. Na koncerte pa po možnosti ne hodim, ker takoj v množici v polnem prostoru izgubim koncentracijo

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

Milček Komelj: MARJAN KOZINA,
1961

Milček Komelj: PINO MLAKAR

oziroma se potopim v kako razmišljanje in se prebudim v resničnost, ko je glasbe že konec, medtem ko doma, pa četudi gre na televiziji le za glasbene konserve, lahko prav zbrano poslušam. Sicer pa doživljam glasbo čustveno, najbrž tako, kot so jo številni slikarji od Jakca do Kregarja, ki jih je vzbujala k duhovnemu zanosu oziroma zazibala v sanjarsko poezijo. Kot partituro, v katero se je potrebno celovito potopiti, včasih doživljam tudi likovne umetnine. Najbolj pa se v glasbo vživim, kadar pride do nje spontano, in najlepši koncerti se mi zde posvečene prireditve v cerkvah, kakršna je bila pravkar ob posvetitvi škofa Jamnika, s katerim sem na kulturnem področju tudi precej sodeloval. Med skladbami sem kot domoljub že v otroštvu občudoval Belo krajino Marjana Kozine, ki sem ga večkrat videl (dejal je, da so najlepši inštrument cerkveni zvonovi), pozneje pa sem se v družbi z Jakcem in Jarcem seznanil tudi s Pinom in Pio Mlakar. Pino Mlakar, ki je večkrat razpravljal v zvezi z glasbo in koreografijo tudi o likovni umetnosti, posebej o pomenu prostora, pa se mi je vtisnil v zavest tudi s poudarjanjem ustvarjalnega etosa. Kadar sva se srečala, me je z besedo opogumljal, lani pa mi je nepričakovano predlagal, da sem ga po svojih močeh skušal predstaviti na prireditvi v Slovenskem gledališkem muzeju. Temu so se nekateri, ko so prejeli vabilo, zelo čudili, češ, ali sem zdaj celo že glasbenik; vendar pa so bili potem zadovoljni, ker nekateri sploh niso vedeli za njegovo vsestranskost, povezanost z izjemno ustvarjalno generacijo in slikarstvom, pa tudi ne za njegovo mladostno pesnjenje, na katero sem opozoril.

V kino, ki zares lahko omogoča sintezo vseh umetnosti, pa že dolgo več ne zahajam, ker si ne vzamem časa ali pa me odvrne preveč vsakdanja aktualistična tematika, poleg tega pa so ga izselili iz mesta. Na televiziji včasih gledam predvsem za razvedrilo med kakim predahom tudi zelo osladne filme, seveda pa to ne pomeni, da me umetniški film kot vizualna sinteza umetnosti ne prevzame, saj sem šel gledat Viscontijev film Smrt v Benetkah kar nekajkrat, v študentskih letih pa me je prevzel Andrej Rubljev. Bolj študijsko pa sem si svojčas v kinoteki ogledal nemške, zlasti Murnauove ekspresionistične filme.

Z Milanom Jesihom v Parizu, 1995.

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

- Vas kdaj zaskrbi za usodo umetnosti in človeka spričo novih komunikacijskih sredstev in vsega ostalega, kar povzroča brezglavo potrošništvo in trivialno površnost?

Seveda me skrbi in prav to danes nenehno opažam. Trivialna površnost se kaže vsepovsod. Spremembe v pojmovanjih umetnosti pa so celo tako velike, da je mogoče za umetnost razglasiti vse, kar se le komu zahoče, in včasih se počutim toliko bolj kulturnega, kolikor manj hodim na sodobne kulturne prireditve. Seveda v staro prepričanje nekaterih, da bo slikarstva konec in da bodo ostali le še novi mediji, ne verjamem, ne samo zato, ker vrsta ljudi še vedno slika. Zlasti ljudje, ki nimajo lastnega odnosa do ustvarjalnosti, se kaj radi dajo prepričati teoretikom, ki spremljajo stanje v umetnosti in tudi le glede nanj utemeljujejo, da je umetnost že sama po sebi zdaj povsem nekaj drugega, kot je bila še pred nedavnim, češ da zdaj ničesar več ne sporoča ali pa, da je njeno bistvo le še družbeno sporočilo, podaljšana roka ideologije, ne glede na način formuliranja, in da je na primer tudi

S kolegom Juretom Mikužem.

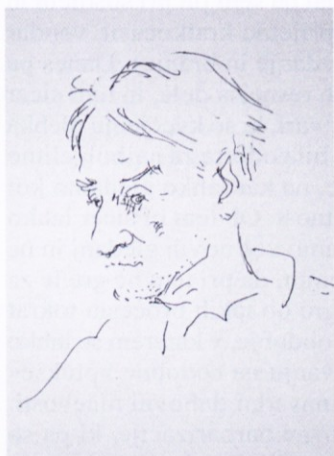

bistvo umetniške grafike samo še tisk. Danes celo velja, da ni več potrebna nadarjenost, kot mi je dopovedovala celo umetnostnozgodovinska učiteljica z likovne akademije, ko sem jo med srečanjem povprašal, če je kaj nadarjenih. Študentje pa menda želijo, da bi opustili pouk risanja, ker naj bi zanje ne bilo več potrebno. Glede potrošništva pa opažam, da mlajši vse bolj gledajo skozi take zelo praktične oči celo na umetnost in da pogosto celo pri preučevanju umetnosti do nje ne vzpostavljajo več globljega odnosa, ampak jim je bolj predmet za danes nenehno izgovarjano »kariero«, ki je morda njihova najpogostejša beseda. (To pa je mogoče do neke mere celo razumeti, ker si želijo ustvariti eksistenco v življenju, danes pa je za taka »nekoristna« opravila vse manj delovnih mest.) Mladi umetnostni zgodovinarji pa tako skozi svoj odnos do sveta gledajo tudi na starejše ustvarjalce, zato si lahko celo njihovo ekstatično predanost ustvarjalnosti in slovenstvu razlagajo kot preračunljivost, še posebno, če se trudijo, da bi razblinili vsakršno sled mitov in iz ustvarjalne dejavnosti izrinili iracionalnost. Prav tako tudi opažam, da danes ob trivialni površnosti v umetnosti vse bolj prevladuje poljubnost, ne le doktrina ene smeri, kot se je dogajalo včasih, ko komu niso pustili dihati. Že tako imenovani postmodernizem, ki je sicer sprostil ustvarjalno domišljijo od teoretskih doktrin in omejitev – in prav to mi je dopustilo pisanje o sodobnem slikarstvu – je hkrati spodbudil vpeljavo kiča in nasploh poljubnost, ki lahko vse razglašaja za umetnost. Ob tem pa tudi opažam, da danes prodira na površje kot nekaj najbolj legitimnega in pomembnega prav tisto, kar je bilo nekoč v ozadju ali je veljalo za pritlehno, za izobražene ljudi pa celo za sramotno, in da se marsikdo od mlajših navdušuje tudi nad povsem nezahtevnim in v bistvu primitivnim. Ko sem še sam hodil v šolo, so učiteljice na primer preganjale stripe, ker so bili nadomestek za integralno branje, četudi so bili likovno lahko kvalitetni (takrat bi jih, če bi me zanimali in bi hkrati kaj dal nase, moral brati na skrivaj, spoznal pa sem jih pri sošolcih in sem se ob Mustrovih knjigah lahko tudi prijetno kratkočasil, vendar mi nikakor ne bi mogli postati glavno gledanje in branje). Danes pa te in podobne zvrsti preglašajo v galerijah resnejša dela, in tudi sicer nasploh v televiziji razglašajo za kulturo stvari, ki so kvečjemu plehka zabava, v galerijo grafičnega centra, ki je bila odprta za najbolj elitno umetnost, pa so sprejeli na primer grafite, na kar lahko gledamo kot na družben pojav, ne pa kot na kako umetnost. Ob tem bi sicer lahko pomislil, da starejši običajno ne sprejemamo več novih gledanj in ne razumemo poznejših pojavov, vendar menim, da pri tem ne gre le za nerazumevanje sveta mladih, ampak da gre ob takih procesih tokrat očitno za večji prelom, za neko prehodno obdobje, v katerem se lahko ob povezovanju zvrsti ter slepem sklicevanju na sodobne »prakse« in dvomljive avtoritete daje veljava tudi navadni duhovni ničevosti. V vsem je mogoče videti znamenja duhovne barbarizacije, ki pa so lahko povezana z začudenjem nad presenetljivimi in občudovanja vrednimi tehničnimi izumi, katerih posledice so vedno nepredvidljive. Zato včasih skorajda zaslutim nevarnost, kot da se bo po izoblikovanju novih barbarov na ruševinah duhovne dediščine s pomočjo novih tehnologij uveljavila neka zelo primitivna, komaj grgrajoča kultura, ki bo morda »full« poenotila ves svet, kajti pogosto slišim, kako celo mlajši poznavalci predvsem dopovedujejo, da so danes časi, ko ne more biti več ne genijev ne česa globljega, ampak le še informiranje in zabava (nad čemer se je na omenjeni prireditvi posebej jezil Pino

Mlakar), in da se je svet spremenil ter da je Slovenija preveč provincialna, ker v njej še vedno prevladujemo Slovenci, ne pa mešanica vseh narodov in ras, in da bi se boljše znašli z angleščino kot slovenskim jezikom.

- V spominih na očeta omenjate svojo mladostno brezbržnost do aktualnega družbenega dogajanja. Zdaj je najbrž drugače, saj ste član uredništva oziroma kroga Nove revije, kjer se veliko razmišlja in debatira o slovenstvu. Kaj vam pomeni »članstvo« v tem krogu, ki je premikal tudi kolo zgodovine naroda?

Do politike in politikov sicer nisem imel apriornega odnosa (tisti, ki sem jih poznal ali kdaj srečal, med njimi zelo kulturnega Bogdana Osolnika, Franca Pirkoviča ali Nika Šiliha, so bili do mene kot »Bogotovega sina« vsi zelo ljubeznivi in so bili naklonjeni novomeški knjižnici, neki očetov sošolec veleposlanik pa mi je v zahvalo, ker sem napisal študijo o Lamutu, menda iz Iraka poslal celo eksotično šatuljo). Spominjam pa se, kako mi je modra stara mama po materini strani vedno dopovedovala, da je politika nekaj najgršega in naj se nikar ne vtikam vanjo. Iz redkih konfliktov, ki sem jih ob vsej svoji pridnosti v šoli vendarle doživel, pa danes vidim, da je bilo vse, kar me je kot šolarja kdaj zmotilo, v bistvu usmerjeno v zabrisovanje individualnih razlik in kolektivizacijo, torej v zanikovanje osebne svobode, kot bi se samoumevno zavedal njene nujnosti. To pa je bilo odločilno povezano tudi z mojim odporom do vsakršne telovadbe. (Upiral sem se, da bi hodil gradit novomeški stadion, in tako nergal, ko smo morali s šolo večkrat peš do Mačkovca, kadar se je po avtocesti mimo peljal predsednik Tito, da sem si, ko sem moral nekoč še teči s štafeto palico, ves čas kljubovalno dopovedoval, naj jo nalašč zaženem stran, pa tega na svojo srečo le nisem storil. Najbrž iz podobnega razloga, ne le iz nečimrnosti, pa sem edinihkrat izgubil vse risarsko veselje, ko so nekoč v šoli po nekem programu zahtevali, naj nas več hkrati slika eno in isto sliko.) Moja mladostna brezbržnost do političnega dogajanja in sistema pa ni pomenila tudi brezbržnosti do slovenske narodne usode, saj sem ob različnih pojavih ves čas slutil in delil očetovo skrb za usodo Slovencev, da bi nas ne jugoslovanizirali, kajti bilo je razvidno, da so želeli ustvariti jugoslovanski narod. (Vsaka zavest o slovenstvu pa je bila nekoč že a priori sumljiva kot nacionalizem, izenačen s šovinizmom.) Prav ta pa me je v tem pogledu tesno zblížala tudi s protagonisti Nove revije. Z njimi sem pričel sodelovati menda leta 1980, ko sem postal kot predstavnik likovnega društva član uredniškega sveta, in sem bil priča, kako besno so jo nekateri predstavniki družbe hoteli na sestankih minirati; z nekaterimi pa sem se bolj od daleč poznal že od poprej, in potem sem se, sam ne vem, kdaj, najbolj udomačil prav v tem okrožju, gotovo zato, ker sem se znašel med umetniki in misleci, med intelektualci (in ne le zgolj strokovnjaki), ki so jih nekateri mediji začeli zaničljivo etiketirati z razumniki. Prav v tem »razumniškem« okrožju imam še danes največ prijateljev in dobrih znancev, le da jih je na žalost zadnje čase več umrlo, kot prvi Rožanc in nato Mišo Jezernik, pa Šeligo in trnovski župnik Janez Pogačnik, ki je zaradi osebne povezanosti z umetniki lahko prenovil »svojo« trnovsko cerkev (načrtovali pa smo tudi zamisel o spominski stavbi na Kočevskem Rogu). Na mojo veliko žalost sta umrla tudi Jože Pučnik in ravnokar še Dane Zajc. Pučnika sem prvič doživel v živo, ko je v ožji družbi, kamor me je vzel s sabo Niko Grafenauer,

Milček Komelj: RUDI ŠELIGO

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljcem

vpričo starega Josipa Vidmarja zelo odločno govoril o tem, da je pred nami edinstvena in usodna priložnost, sicer pa me je vedno pobaral, kako je kaj z umetnostjo, ter včasih s poudarkom dodal, da ni brez umetnosti nič (pa četudi so ga pogosto v prijateljskih pomenkih apostrofirali, da je sociolog). Dane Zajc pa je znal spregovoriti tudi s svojim molkom. Prijateljsko sem se najbolj zblížal z dušo Nove revije, Nikom Grafenauerjem, morda res zato, ker naju, vsaj kot je on sam komentiral tudi v vrsti priložnostnih verzov, povezuje otroška duša in ker naj bi bila zadnja romantika (četudi se še vedno kakšen najde, posebno na Dolenjskem). Na njegov predlog sem bil podpisan med pobudniki Kluba Nove revije, in tam smo imeli potem dolgo vrsto razstav najvidnejših umetnikov in kulturnih razgovorov, kjer sem redno sodeloval, še več pa priložnostnih srečanj ali neuradnih nadaljevanj, kjer smo svoje čase sklenjeno cele dneve in noči razpravljali o umetnosti, včasih pa tudi kaj zapeli. Sam pa sem neko poletje pod kostanji pred Klubom Nove revije preživel v družbi, kjer se je včasih po cele ure modrovalo o eni sami pesmi in je vedno kdo prihajal in odhajal, tudi svoj doslej najboljši in najbolj nenavaden dopust.

Seveda smo razpravljali tudi o slovenski prihodnosti in preteklosti, ne le sedanjosti, in ob tem so se porajale tudi zamisli za knjižne načrte, na primer Slovensko kroniko, in pri tem so se mnenja tudi kresala, predvsem pa se nis(m)o nikoli apriorno enačili z eno ali drugo strankarsko opcijo, že zato, ker so se nam izkazali vsi terminološki pomeni zamešani in nesmiselni, saj se nam je pogosto zdelo tisto, kar je veljalo za desno, v resnici levo, in narobe, ljudi pa vedno najraje stigmatizirajo. Na revijo in še posebej h Grafenauerju so v burnejših časih in še pozneje prihajali po kake nasvete in na pogovore tudi malone vsi sedanji osrednji vladni politiki, ki sem jih tako na novo spoznal, le s Peterletom sva se poznala že iz novomeške šole, prav tako pa so se simbolično pojavili prav v Klubu Nove revije po kakih odločilnih dogodkih, nekoč zaradi neke stave celo z rdečimi prameni v laseh. Takoj pa razglasitvi so se oglašali tudi predsednik in člani nekdanje Bajukove vlade. Nekoč, že dolgo tega, se je želel srečati s krogom Nove revije tudi nadškof Rode. Dobili smo se za nevtralnimi omizjem v trnovskem župnišču in nadškof je ob prihodu, da bi ogrel ozračje, najprej vprašal, če vemo, da je bila Primčeva Julija grbasta, in nato recitiral: »Ti si kriva, ljubezniva.« Niko pa mu je stresel roko in dejal: »Francelj, veš kaj, kar tikala se bova.« Najbolj pa se spominjam, ko sta trnovski župnik in France Bučar pripeljala v Klub nesojenega cesarja Otona Habsburškega, jaz pa sem poskrbel za njegov plašč. Med temi politiki sem ob različnih srečanjih svetil zraven le bolj kot »živa priča«, kot bi dejal Niko Grafenauer; prav on pa me je povabil tudi k podpisu nekaterih peticij, če sem se seveda z njimi strinjal. Šele po podpisu k Uri evropske resnici in po dodelitvi Prešernove nagrade patru Rupniku pa sem, kot sem začuden velikokrat nedvoumno razbral, postal tudi javno politično etiketiran ter sem spoznal, kako žive so med ljudmi ideološke delitve. Nekateri so moj podpis nadvse obžalovali in nenadoma postali zelo hladni, profesor Toporišič pa je takrat stekel zaradi mene celo čez cesto in mi stresal roko, češ da šele zdaj ve, da drživa skupaj. Seveda pa sem ne glede na to sicer bolj pasivno simpatiziranje, saj besedel ob bolj poklicanih nisem pomagal sestavljati, razen kake peticije za Etnografski muzej, z navzočnostjo pri vseh manifestacijah, ves čas navdušeno »podpiral« tudi slovensko državno osamosvajanje, kajti od nekdanj sem bil zavzet za slovensko

Na otvoritvi razstave Prešernovih portretov s tedanjim ministrom za kulturo Andrejem Capudrom in predsednikom vlade Lojzeto Peterletom.

suverenost. Za zbornik Evropski izziv pa sem napisal angažirano obarvano besedilo o jezikovnih vprašanjih, zasnovan z vidika vprašanj, kot jih vidim iz svoje »likovne« perspektive, in to vprašanje sprožil tudi ob njeni predstavitvi na Slovenski matici. Na Slovenski matici pa se srečujem tudi s sodelavci Nove revije, in tudi tam vsaj ob posebnih priložnostih, simpozijih, pa tudi takih, kakršno je bilo nazadnje prednovoletno sejno srečanje, vselej pride do nadvse zanimivih razglabljanj prav o usodi Slovencev; letos je bil povod za to odnos do knežjega kamna in vlogi mitov, ki jih ne gre zametavati, saj na njih temeljijo tudi druge države. Na seje Nove revije pa tudi na Matico pa, kolikor mu dopušča čas, kdaj še vedno pride tudi Dimitrij Rupel, ki s ponazorili iz svojih izkušenj optimistično komentira, da je odvisno predvsem od nas, ali se bomo obdržali in uveljavljali svoj jezik, saj naj bi ta imel vsaj formalno vso možnost. (Že ob kakem nakupu v bruseljski trgovini se mu zdi imenitno, da najde podatke o artiklu zapisane tudi v slovenščini, obenem pa je povedal, da je v Bruslju že slišal idejo o evropskih izobraževalnih skupnih jedrih in takoj poskočil s komentarjem, kam so nas nekoč nameravala pripeljati jugoslovanska skupna jedra.)

- Na rodno Novo mesto in Dolenjsko najbrž ne upirate samo nostalgичnega pogleda. Kakšna se vam zdi podoba kulturnega življenja v Novem mestu in na Dolenjskem, kolikor ga seveda uspete spremljati in zaznati?

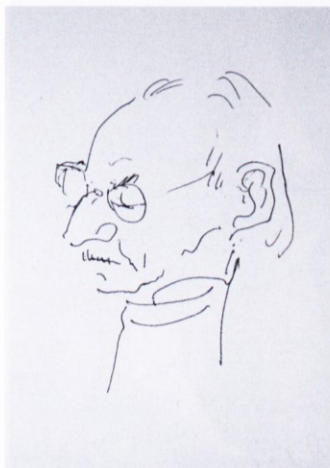
Ker sem zelo nemobilen, le redko kam zaidem, tudi zato, ker si lahko kraje in ljudi spominsko predstavljam in ne potrebujem nujno fizičnega stika. O Dolenjski vse preberem, kar mi pride pod roko, in vidim, da me tudi v Ljubljani, kjer me pogosto povezujejo z Novim mestom, sprašujejo predvsem o Jakcu; Lojze Lebič mi pripoveduje o Kozini kot največjem talentu svoje generacije, ki se ga premalo zavedamo, s Primožem Simonitijem pa pogosto obujava spomine na iste Novomeščane, posebej Jarca in Kneza, in včasih tudi z Marjanom Brezovarjem, kadar ga srečam. Morda manj pa imajo (in imam tudi sam) v zavesti novomeško sodobno umetnost, kar pa gre najbrž tudi na rovaš premajhnega poznavanja; še najbolj pa – imam vtis – tudi v Ljubljani živi v zavesti novomeška založba Goga. Sam imam najbolj v zavesti ustvarjalce, ki jih poznam ali sem jih poznal tudi osebno. Že ko sem hodil še na gimnazijo, je bil tam največji pesniški pojem in premišljevalec Milan Markelj, poznal pa sem tudi Ivana Zorana in seveda poznam Marjanco Kočevar, ki sem jo nazadnje srečal, ko nas je razveselila z obiskom v Klubu Nove revije. Vsaj za likovno področje pa tudi sam mislim, da je danes kulturni poudarek v Novem mestu morda še bolj na muzejstvu kot na sedanji ustvarjalnosti in da v slikarstvu Dolenjska kljub vidnim posameznikom ta hip najbrž nima takega pomena, kot ga imajo nekatere druge pokrajine ali kot ga je imela nekaj časa v preteklosti; sicer pa poleg Novega mesta najboljše poznam Kostanjevico, kamor sem do nedavnega hodil k pobudnemu direktorju Bojanu Božiču na seje galerijskega sveta (in spoznal, kako štejejo razstavljanje v kostanjeviški cerkvi ustvarjalci in kritiki za največji izziv in tudi prestiž); v Šentrupertu pa sem se seznanil s šolsko zbirko knjižnih ilustracij, nastalo po zaslužni zavzetosti ljubeznivega Jožeta Zupana. V Ljubljani, kjer se od študentskih let naprej nisem imel posebne priložnosti družiti po regionalni pripadnosti, mi s svojo dobrodušno toplino in veliko zavzetostjo za mesto najbolj simbolizira

Ivan Gregorčič
 "UMETNOST JE HRANA SAMO
 DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
 Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

V Šentrupertu z Jožetom Zupanom in sošolko Barico Smole.

Dolenjsko in mi kot njen redni obiskovalec pripoveduje o tamkajšnjih novostih Stane Granda, ki mi tudi največkrat očita, da premalokrat zavijem iz Ljubljane. Njega se zelo dobro spominjam še iz osnovne šole, nazadnje pa sva »sodelovala«, ko je pobudil idejo za postavitve novomeškega spomenika skladatelju Sattnerju in želel, da ga seznamim s kiparjem Begičem, ki sva ga potem zares pripeljala v Novo mesto. (V Begičevem ateljeju sem bil kot »poznavalec« nekdanjih Novomeščanov tudi »razsodnik« o prepoznavnosti njegovega portreta Borisa Andrijanića, ki ga ni kipar nikoli v življenju videl v živo, in nazadnje Dolenjca Staneta Mikuža.) Zadnja prireditev, na kateri sem se srečal z dolenjskim ustvarjalcem, je bila predstavitev knjige o kiparju Goršetu s pesmimi Smiljana Trobiša, ki so za moj pogled morda celo najboljše, kar je napisal.

Milček Komelj: EMILIJAN CEVC
 (narisano med sestankom uredništva
 Enciklopedije Slovenije)

- Očitno ste kar zaposleni, saj ste profesor na oddelku za umetnostno zgodovino na Filozofski fakulteti, ob tem veliko publicirate, pišete monografije, ste član različnih uredništev in žirij. Kaj bi najraje delali, če bi si čisto sami odmerjali čas in delo?

Delam imam toliko, da se ne vidim iz njega za nekaj let naprej, in ko se nečesa lotim, že vem, da bi moral poprej storiti še nekaj drugega. V preteklosti sem zaradi občutka odgovornosti marsikaj plaho zavrnil, misleč, da mi ob preobloženosti ne bo uspelo pravočasno napisati, in isto moram glede na množico slovenskih slikarjev početi tudi danes; vendar me je žena usmerila, naj vsaj na zanimivejše naloge pristanem, češ da dovolj hitro pišem (zato se lahko upravičeno jezim nanjo), in težko tudi odklonim umetnikom, ki jih dobro poznam; vendar imam zato danes nad sabo celo grmado stvari, ki bi jih moral narediti, pa nimam časa, da bi se jih sploh lotil, saj moram hoditi tudi na dolgotrajne sestanke ter končno opravljati službo ter pri tem brati tudi številne rokopise različnih nalog. Na srcu pa mi leži, ker bi moral med drugim za Slovensko matico sestaviti Novomeško knjigo.

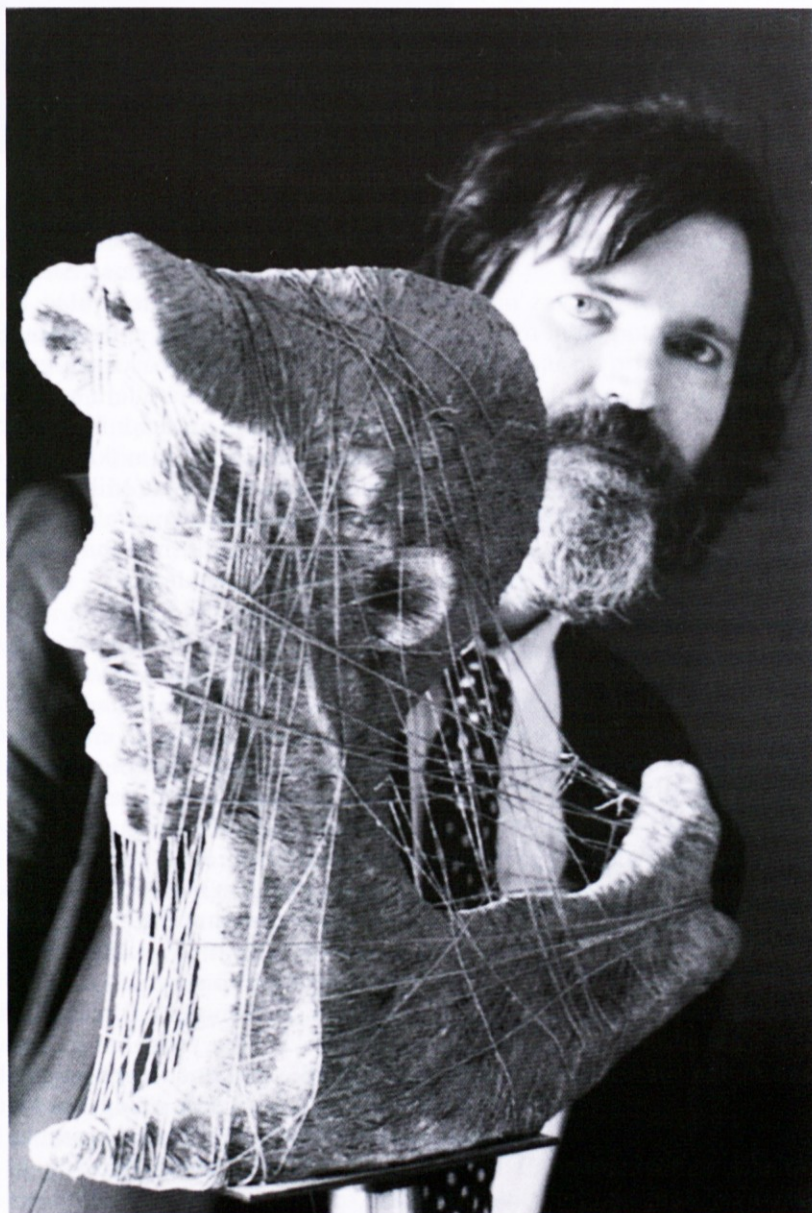
Sodelovanje pri javnih zadevah, ki se mu nisem mogel vedno izmakniti, pa me je vsaj izjemoma po svoje tudi veselilo, vendar le

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

S kiparjem Mirsadom Begičem.

takrat, ko smo se pogovarjali o čem vsebinskem, tako kot pri Enciklopediji Slovenije na letnih sestankih z Emilijanom Cevcem in drugimi, ali kdaj celo pri sejah za izjemne umetniške pokojnine, kjer sem o kom vsaj kaj novega izvedel. Pri sodelovanju v žirijah pa mi je bilo v veselje predvsem spremljanje nastajanja javnih spomenikov, ki je vselej vznemirljivo tvegano, poleg tega pa redoma prihaja tudi do nepredvidenih zapletov ali kompromisov. Najbolj vznemirljivo je bila ob nastajanju ljubljanskega Maistrovega spomenika, ko sem bil predsednik žirije (in sem moral v šali zagotoviti, da bom Maistrovo glavo sam lastnoročno zmodeliral, če je avtor izbranega osnutka, ki je naredil najizrazitejšega konja, pri izvedbi ne bo spremenil); zanimivo je bilo tudi pri Kocbeku in nazadnje precej dramatično pri spomeniku podpredsednici svetovnega PEN Miri Mihelič, ki je bil letos postavljen na vrtu Društva slovenskih pisateljev.

Ob Begičevem kipu sina Miklavža.
Foto: Tihomir Pinter.

NAŠ GOST
Rast I / 2006

Ivan Gregorčič
"UMETNOST JE HRANA SAMO
DOJEMLJIVIM IN HUMANIM"
Pogovor z dr. Milčkom Komeljem

Seveda je bolje, da ima človek delo, kot da bi se zanj nihče več ne zmenil, in prav mogoče bi, če bi bil povsem prost, morda samo še bral ali pa kaj napisal šele po čakanju na navdih; ali pa bi posedal v umetniški družbi, ko bi se mi sploh še ljubilo iz hiše. Vendar je zagotovo, da bi, če bi imel možnost oditi v pokoj, zaživel na novo. Tako pa nenehno nekaj »nujnega« delam, ne da bi vselej verjel v poseben smisel, še posebej ne v pedagoškega, ker mislim, da se človek v osnovi izoblikuje sam in da mu šola dosti ne pomaga, pri pogosto »vsiljenem« pisanju o umetnikih pa se tolažim s tem, da mi je to vendarle kdaj pa kdaj tudi v veliko veselje (a šele, ko se spravim k delu) in da si lahko izbiram take stvari, ki mi ležijo, oziroma da taki avtorji izbirajo mene. S tem ko pišem o prijateljih ali umetninah, ki mi nekaj pomenijo, pa se nekako tudi izpovedujem oziroma ugotavljam, da se mi vse delovanje, četudi ni moje »pravo«, spreminja v nekakšno notranjo avtobiografijo, ki jo usmerja zame naravna notranja logika ali smer, povezana z mojimi življenjem in življenjskimi srečevanji. Prav nobene stvari, razen nujnih službenih obveznosti, pa ne delam iz razloga, ki bi ga narekovalo prizadevanje za veljavo v tako imenovani stroki, seveda v prepričanju, da lahko tudi za umetnost le tako storim največ, kolikor je že v moji moči.

Ne da bi se posebno trudil, tako delujem po možnosti nekako v skladu s sabo in si ne prizadevam za nobeno vlogo, ampak sem, kakršen sem, s tem pa si čas in delo vsaj do neke mere vendarle tudi sam usmerjam in sem razmeroma svoboden tudi v svoji nesvobodi. V popolni svobodi, o kateri človek vedno sanja, bi se najbrž sploh več ne znašel in bi morda celo postal spet navzven nedejaven ali dejaven kot zgolj bralec. Gotovo pa bi bil potem mnogo bolj načitan in bi bolje poznal tudi vse, kar se dogaja po svetu in na Dolenjskem, veliko vprašanje pa je, če bi zbral energijo in se še lotil česa povsem na novo in si po Bernikovem nasvetu zares sezul čevlje. Najbrž bi napisal tudi kak slab roman, zato si ob pomanjkanju časa za svobodno dejavnost dopovedujem, da sem najbrž že po svoji naravi najbolj vezan le na komentiranje dela drugih ustvarjalcev in da me morda šele prav ti zares osvobajajo, tudi ko mi jemljejo čas. Iz odgovarjanj na Vaša vprašanja pa opažam (morda zato, ker so Vam jih spodbudili tudi moji spomini na očeta v njemu posvečenem albumu), da mi prihajajo v spomin zlasti številne nadrobnosti iz otroštva, ob tem pa vidim, da se od otroštva navznoter najbrž sploh nisem dosti spremenil in da bi morda zmožel napisati celo spomine, v katerih pa bi bili seveda glavni junaki vsi tisti, ki sem jih v življenju srečeval in s katerimi sem se najraje družil, se pravi umetniki in njihovi občudovalci.

Milček Komelj: NOVOMEŠKI
BREG, akvarel, 1963

NAŠ GOST
Rast I / 2006

Milček Komelj: SPEČI MIKLAVŽ, akvarel

Jernej Zupančič

DOLENJSKI SLEDOVI NA ROBU AMERIŠKE PRERIJE

SLOVENCIV PUEBLU, KOLORADO

Namesto uvoda: Dolenjska je dežela izseljencev

Izseljevanje s slovenskega etničnega ozemlja se je pričelo v drugi polovici 19. stoletja, množičen pojav pa je postalo v sedemdesetih letih. Leta 1848 je bila z zemljiško odvezo dana formalna možnost svobodnega pretoka kmečkega prebivalstva. Vendar je treba vzroke za selitev iskati predvsem v naglo spreminjajočih se socialnih in gospodarskih pogojih na slovenskem podeželju. Izboljševanje življenjskih pogojev in napredek medicine sta prispevala k zmanjševanju smrtnosti, zato se je naravni prirastek pričel naglo povečevati. Večje število kmečkega prebivalstva je pritiskalo na male kmečke posesti in povzročilo močno agrarno prenaseljenost. Ob tem so številne kmetije propadale zaradi zadolževanja (so šle »na boben«). Slovenska mesta so nudila le skromne možnosti zaposlovanja, saj je imela industrializacija tedaj na slovenskem ozemlju sorazmerno majhen obseg. Zato so mesta naraščala razmeroma počasi, viški delovne sile pa so se pričeli prelivati v industrijsko - rudarska območja zahodne in srednje Evrope ter v čezmorske dežele. Združene države Amerike so bile zdaleč najbolj priljubljen cilj tudi slovenskih izseljencev.

Izseljevanje je najbolj intenzivno zajelo predele hribovitih, robnih in kraških območij, predvsem robne dele Panonske nižine (še posebej Prekmurje) in dinarsko-kraški svet Dolenjske z Belo krajino, Notranjske in Primorske. Izseljevali so se tudi iz drugih predelov takratnega slovenskega etničnega ozemlja, vendar so omenjene pokrajine zadržale primat najbolj intenzivnega odseljevanja. Po preračunavanjih naj bi se v obdobju leta 1871 do 1915 z današnjega slovenskega državnega ozemlja odselilo nad 300.000 ljudi (Šifer, 1974). Po prvi svetovni vojni se je zaradi domače industrializacije krepila rast mest, še zlasti Ljubljane, kar je do neke mere zadrževalo nadaljevanje emigracijskega pritiska na tuje. Toda še vedno se je iz Dravske banovine v obdobju med obema vojnama izselilo nad 60.000 oseb, z ozemelj, ki so po rapalski pogodbi prišla po prvi svetovni vojni pod Italijo, pa okrog 50.000; slednje ima vse poteze politične emigracije, če ne celo begunstva (Genorio, 1989, 51). Tudi po drugi svetovni vojni se je odseljevanje nadaljevalo tako iz političnih kot iz gospodarskih razlogov. Selitvena bilanca Slovenije je šele v šestdesetih letih prejšnjega stoletja postala pozitivna, in sicer predvsem zaradi imigracije prebivalstva iz nekdanjih jugoslovanskih republik. Ta se je usmerjala v naglo rastoča slovenska industrijska središča in območja. Odseljevanje, tudi na tuje, se je iz robnih, hribovitih in kraških predelov Dolenjske, Bele krajine, Notranjske in subpanonskih predelov severovzhodne Slovenije nadaljevalo, le da so sedaj poglobilni cilji izse-

ljencev postala industrijska območja srednje Evrope (Švica, Nemčija, Avstrija), in sicer v okviru t.i. »zdomstva« (Zupančič, 1998, 170). Zaradi začasnega in trajnega odseljevanja so se pričela omenjena območja demografsko prazniti, kulturna pokrajina pa je pričela mestoma že propadati in se zaraščati. Danes je pomanjkanje prebivalstva njihov največji socialni, gospodarski, prostorski in kulturni problem.

Dolenjska z Belo krajino sodi med najbolj izrazita emigracijska območja Slovenije. Skorajda vsakdo ima v svojem sorodstvu koga na tujem. Zaradi že odmaknjenih let so vezi pogosto že zelo šibke, saj gre vsaj pri slovenskem »ameriškem« izseljenstvu že za tretjo ali četrto generacijo. Vendar je po značilnem ameriškem vzorcu »iskanja korenin« tudi med Američani s slovenskimi koreninami vse več tistih, ki se, iščoč svoje prednike, podajajo na pot od arhiva do arhiva in različnih genealoških (rodoslovnih) centrov. Svet (ponovno) postaja majhen, kajti spoznanje, da vodijo stare rodovne vezi v nam znan, domač ali sosednji kraj, vzvalovi domišljijo in spodbudi interes za iskanje poti in usod naših dolenjskih prednikov, ki so se v nam že manj znanih okoliščinah, polni ambicij in morda tudi želja, a morda tudi osebnih stisk podali na pot iskanja »nove domovine«. Iskanje teh sledi ne more biti le potešitev raziskovalne vneme ali morda pričakovanja po odkritju delčkov lastnih korenin, temveč tudi iskanje današnje vloge in pomena skupine ljudi slovenskega etničnega izvora. Toda na odgovor na slednje vprašanje bo treba počakati vsaj toliko, da pojasnimo vzroke, poti, usode in razvoj slovenske izseljenske skupnosti, ki se je v velikem številu pričela oblikovati na tedaj še razmerno divjem »zahodu« Združenih držav. V tem procesu so opazno sodelovali tudi izseljenci iz Dolenjske in Bele krajine. O tem nas prepričajo ne le pisna poročila, časopisne novice, rodovne knjige in drugi zapisi, temveč tudi pokopališča. Z nekaj truda in spretnosti moremo rekonstruirati vsaj približne obrise življenja slovenskih naselbin v ZDA. Ena takih je tudi Pueblo v državi Kolorado, ki je postala predmet obširnejšega raziskovanja.¹ Že kaj kmalu se je izkazalo, da gre za eno največjih slovenskih naselbin v ZDA. Obisk pokopališča z množico slovenskih priimkov je razkril impresivno podobo kraja, ki je postal nova domovina številnim slovenskim izseljencem.

¹ Raziskovanja slovenske naselbine v Pueblu, Kolorado, sva se lotila prof. dr. Matjaž Klemenčič (Univerza v Mariboru in obnem Inštitut za narodnostna vprašanja) ter avtor tega prispevka. Finančno podporo pri raziskovanju je nudil predvsem Inštitut za narodnostna vprašanja v okviru projektov, ki jih vodi. Klemenčič ima pri tem izjemno bogate izkušnje, saj je napisal o tem že vrsto del; nekatera so citirana med tekstom. V načrtu je priprava znanstvene monografije s področja navedene tematike.

² Gre za obsežno monografijo o življenjski poti župnika Jurija Trunka, koroškega Slovenca, ki se je zaradi pritiskov novih avstrijskih oblasti v prvi avstrijski republiki moral podati »čez lužo« in je v Leadvillu preživel več kot četrto stoletja.

Govorica grobov – sledovi slovenske prisotnosti na pokopališčih

Leadville: mesto, ki po nadmorski višini prekaša slovenski Triglav, skriva v svojem gozdiču na zahodni strani obsežno pokopališče. Sprehod mimo nagrobnikov odkrije značilno podobo ameriškega mesta, ki so ga gradili izseljenci: pisana mešanica narodov, ki jih je sem prignala želja po zaslužku. Leadville – »Svinčeno mesto« – je bilo cvetoče rudarsko središče ob rudnikih svinca, cinka in srebra; kopali pa so tudi premog. Danes se kraj zaradi izčrpanja rudnih žil in tudi konjunktura na svetovnem tržišču usmerja bolj v turizem. Priimki spregovore o stari domovini teh, ki počivajo tu. V pisani množici je veliko slovenskih priimkov, ki pričakajo obiskovalca že takoj ob vhodu: Hren, Kochevar, Jaklich, Bradach, Mismas, Papish, Novak, Germ, Skull, Perse, Zupancic, Pugel, Vidic, Tomsic, Miklich ... in še množica drugih, ki leže strnjeno ob sektorju »Marija Pomagaj«. Te in še mnoge dovolj značilno slovenske priimke je mogoče najti tudi v telefonskem imeniku tega kraja. Dalje lahko v nekaterih zapisih in kronikah, predvsem pa v odlični analizi M. Klemenčiča² razberemo, da je v času največjega razcveta pred prvo svetovno vojno živelo tu

3 Metoda primerjave pogostosti pojavljanja priimkov ni najbolj natančna, vendar je ob odsotnosti drugih virov in navedb ali pa v kombinacijah z drugimi pisnimi viri zelo dobrodošel indikator regionalnega porekla slovenskih priseljencev.

4 Intervjuji z ameriškiimi »Slovenci« v Pueblu, september 2004 (npr. intervju z M. Kapushionom)

nad 3000 Slovencev (Klemenčič, 1999, 238-242). Priimki govore o tem, da jih je največ očitno izhajalo z območja Dolenjske (primerjava na primer telefonskih imenikov in pogostosti pojavljanja priimkov).³ Klemenčič tudi navaja, da se je po krizi rudnikov mnogo ljudi preselilo v Pueblo; tam je tedaj že tudi obstajala zelo močna in številčna slovenska naselbina (Klemenčič, 1999, 245).

Crested Butte: gorsko rudarsko naselbino v predelu Elk Mountains v osrednjem delu Skalnega gorovja na nadmorski višini, ki ne zaostaja prav dosti za ono v Leadvillu, je že razmeroma zgodaj naselilo večje število slovenskih naseljencev. Kraj se večkrat omenja v nekaterih študijah (glej prej omenjeno delo Klemenčiča, 1999), nanj pa smo naleteli tudi pri terenskem delu.⁴ Potem ko je v obdobju med obema vojnama rudarjenje pričelo usihati, so se šelili proti Pueblu. Tamkajšnje železarne so takrat nudile še dovolj delovnih mest. O naselbini je znanega le malo, a da je bila zelo »slovenska«, ne gre dvomiti. O tem nas prepriča obisk pokopališča, kjer slovenski priimki med vsemi odločno prevladujejo. So podobni kot v prej omenjenih krajih: v Leadvillu in v Pueblu.

Pueblo: mesto z okrog 100.000 prebivalci skoraj na zahodnem robu prerije ob stiku s Skalnim gorovjem sodi med največje slovenske naselbine v ZDA (Klemenčič, 1995, 75-81). O tem nas prepriča tudi eno izmed mestnih pokopališč – Roselawn cemetery ter vrsta drugih znamenj slovenske prisotnosti. Pueblo sodi med tiste naselbine v ZDA, kjer so se srečevali Slovenci s skoraj celotnega slovenskega etničnega ozemlja, od Primorske do Koroške in Prekmurja. A skoraj ne more biti dvoma, da sestavljajo jedro in največji del prav izseljenci iz Dolenjske, Bele krajine in Notranjske. K temu sklepu navajajo prav priimki na pokopališču (ni edino, saj najdemo slovenske priimke tudi na drugih, a dosti redkeje in predvsem izrazito razpršeno; tukaj pa so dokaj zgoščeni na »slovenskem« delu pokopališča). Drugi indikator sedanje navzočnosti potomcev slovenskih izseljencev je telefonski imenik mesta oziroma okraja, kjer se nudi ista podoba. Posebej pogosto se javljajo naslednji priimki: Adamich, Germ, Kenick, Bartol, Tezak, Mihelich, Jersin, Krasovec, Klun, Kochevar, Horvat, Erjavec, Miklich, Robida, Perko, Prijatelj, Pucell, Perse, Skull, Vidmar, Meglen, Pugel, Plut (tudi Plute), Zupancic, Tomsick, Zabukovec, Russ, Muhic, Mishmash, Golob, Grahek, Blatnick, Lesar, Ferkul, Gradishar, Kastelic, Godec, Blazich, Yaklich in drugi. Mesto se je že v obdobju pred prvo svetovno vojno razvilo v osrednji kraj slovenskih naseljencev na »zahodu«, ki je po številu bistveno prekašal slovensko naselbino v sicer neprimerno živahnem Denverju ali v Colorado Springsu. Vanj so se naseljevali tudi iz Leadvilla, Crested Butta, Carbondala in drugih rudarskih krajev države Kolorado v tridesetih letih 20. stoletja in še pozneje. Sem so prihajali tudi iz Ohia in Pensilvanije, o čemer pričajo nekateri pisani viri, potrdilo pa ga je tudi omenjeno terensko delo leta 2004. Pueblo je postal močna slovenska postojanka z bogatimi oblikami društvenega, kulturnega, prosvetnega, gospodarskega in političnega življenja. Dovolj razlogov torej, da nekoliko podrobneje spoznamo razvoj naselbine in sledimo stopinjam tudi mnogih dolenjskih prednikov, ki so jo zaznamovali s svojim delom.

Pueblo, Kolorado

Pueblo je nekoliko netipično manjše ameriško mesto na jugovzhodu zvezne države Kolorado. Čeprav je značilno razvlečeno, bi v njegovi

mestni morfologiji zaman iskali visoke stolpnice, ki označujejo poslovno središče. Naselje leži ob reki Arkansas kakih 15 km pred vznožjem Skalnega gorovja. Rečice in hudourniške struge, ki pritekajo s prerijskih predelov na severu in jugu, ustvarjajo neizrazito, odprto kotlino, od koder je le iz nekaterih predelov mesta mogoče videti visoke vrhove »Rockijev« (Skalnega gorovja). Prerijski vodotoki tvorijo izrazito sotočje, kar povečuje nevarnost poplav (in je tudi prispevalo h katastrofalni poplavi leta 1921). Ime je špansko in pomeni »vas«; tako so Španci imenovali strnjena naselja z indijanskim prebivalstvom in zaradi tega tudi vrsto indijanskih plemen (Puebli). Naselje je bilo manjše regionalno središče, dokler niso leta 1878 v njem odprli prve topilnice (Fry, 2000, 4). Poleg vodne sile so potrebovali premog, ki so ga sprva kopali v bližini, pozneje pa pričeli dovažati po železnici iz Walsenburga. Razvoj mesta je bil usodno povezan z razvojem topilnic, ki so jih postavili na južnem delu mesta, na zemljišču Bessemer. Za razvoj topilnic imata največ zaslug Joseph G. Mather in Alfred W. Geist, ki ju je k poslu povabil podjetni William J. Palmer, potem ko je leta 1872 prestavil sedež svoje družbe Denver & Rio Grande Company iz Denverja v Pueblo, očitno računajoč na znatne dobičke ob hitro rastoči porabi železa (Fry, 2000, 1-3). Investicija se mu je očitno dobro obrestovala in tudi mesto je v manj kot dveh desetletjih naraslo z okrog 14.000 prebivalcev na 60.000. Mesto je postalo eno od izhodišč prodora proti zahodu, prečkanja Skalnega gorovja in naseljevanja precej puste pokrajine. Kljub krizi po katastrofalni poplavi leta 1921, ki je uničila staro središče mesta in tudi del tehnične infrastrukture, se je industrija zadržala kot poglobitveni razvojni dejavnik. Druga kriza je nastopila le malo zatem, ko je celotno zvezno državo pretresel zlom borze in je nastopila huda gospodarska kriza. Železarstvo se je v tridesetih letih obnovilo in uspešno delovalo v pozna sedemdeseta leta, ko se je pričela selitev težke industrije v manj razvite države. Toda tedaj so glavnino mestnega prebivalstva že zdavnaj zaposlovale predvsem različne storitvene dejavnosti, pa tudi nekateri novi industrijski obrati, namenjeni predvsem »namenski«, to je vojaški industriji. Za slednje je lokacija Puebla kaj pripravna, saj leži v bližini Colorado Springsa z močno koncentracijo vojaških baz. Odvisnost od industrijske dejavnosti in njene vloge v ameriškem gospodarstvu je pustila v mestni strukturi opazne sledove. Ker je bilo v senci strateško (vojaško) pa tudi turistično zanimivejšega Colorado Springsa in predvsem prometnega vozlišča in poslovnega središča Denverja, ni nikoli oblikovalo vsaj manjšega poslovnega središča z visokimi stolpniciami niti vsaj ožjega metropolitanskega območja. Zadržalo je položaj pomembnega regionalnega središča na robu prerije in s pogledom na Skalno gorovje, ki tod mimo ponuja tudi enega izmed prehodov (prek Canon Cityja in dalje proti Gunnisonu in Grand Junctionu, kjer se priključi na eno najpomembnejših ameriških transkontinentalnih prometnic). Ta zmerna dinamika je obenem pripomogla, da je slovenska naselbina zadržala mnoge značilnosti, ki jih je v dinamičnejših središčih (kot je na primer Cleveland v državi Ohio) zabrisal nagel prostorski razvoj in socialno preslojevanje njegovega prebivalstva.

Razvoj slovenske naselbine v Pueblu

Že takoj po osnovanju topilnic v Pueblu so pričeli agenti iskati primerno delovno silo. Privabili so tudi precej Slovencev iz Cleve-

landa in okolice, skupaj s predstavniki drugih narodov srednje Evrope, predvsem območja nekdanje habsburške monarhije, ki so prav tedaj pričeli svoj množični eksodus iz svojih domačih območij v Evropi zaradi razlogov, omenjenih v uvodnem delu tega prispevka. Prihajali so tudi Prekmurci iz Pensilvanije, že vajeni industrije in rudarstva. Železniška mreža je bila tedaj že dobro razpredena prek prerijskih predelov, zato je bilo doseganje oddaljenega Puebla razmeroma hitro in enostavno. Med slovenskimi izseljenci je bilo razmeroma malo avanturistov in iskalcev zlata; zaradi zelo intenzivnega doseljavanja je tovrstna vnema že pojenjala. Najpogostejši prvi poklic priseljencev je bil v rudnikih in premogovnikih. Ker so bili ti razporejeni pač precej na široko po tedaj še vedno redko naseljenem predelu Skalnega gorovja in Velike planote, je bilo za naseljevanje teh predelov značilna razpršitev. Zato ne čudi podatek, da so slovenski izseljenci v le nekaj desetletjih v ZDA oblikovali okrog 800 naselbin. Leadville je bil pri tem nesporno izjema, čeprav je mogoče pričakovati še v nekaterih rudarskih krajih lokalne zgojitve slovenskih priseljencev. Glavni razlog za zbiranje v »naselbine« niso bili le želje izseljencev biti v stiku s prebivalci enakega ali sorodnega jezika in kulture, temveč zlasti verižni značaj doseljavanja. V to smer so delovali tudi agenti, ki so spodbujali izseljevanje in ga lokacijsko usmerjali. Upoštevati je treba, da je bila večina priseljencev neizobražena in so bili zaradi tega dokaj vodljivi. Njihov glavni interes je bil čimprej dobiti ustrezno delo za preživetje.

Trunk piše v svoji monografiji Amerika in Amerikanci, da je bilo leta 1885 v Pueblu le pet Slovencev, in jih tudi našteje: Matija Grahek iz Črnomlja, Janez Rus iz Strug, Ulrik Papež iz Ambrusa ter Jurij Plut in Janez Stravs (Trunk, 1912, 472). Vsi so bili torej z Dolenjske in Bele krajine. Isti avtor dalje navaja, da jih je bilo leta 1891 že 300, leto pozneje pa še sto več. Že leta 1894 jih navaja 800, leta 1910 pa okrog 2200 (Trunk, 1912, 472). Vendar se je kasneje doseljjevanje še nadaljevalo zelo intenzivno vse do prve svetovne vojne, po njej pa nekoliko bolj upočasnjeno. Tedaj so se pričeli v mesto doseljevati iz rudarskih kolonij po Skalnem gorovju iz že omenjenih krajev, kot so bili Leadville, Crested Butte, Carbondale, Buena Vista, Salida in drugi kraji (Lipoglavšek-Rakovec, 1950, 22-24). Krepila se je tudi naselbina v bližnjem Canon Cityu,⁵ nekateri pa so kupili zemljo in se naselili v bližini Puebla kot farmarji. Trunk poroča, da jih bilo tedaj (okrog leta 1910) okrog 200 in da se je kmetovanje večinoma dobro obneslo. Kako naglo je naraščala slovenska naselbina, zgovorno priča navedba, da so že leta 1895 kupili zemljišče in začeli zidati cerkev Marije Pomagaj, ki je stala okrog 27.000 dolarjev. Skupaj s cerkvijo so zgradili tudi šolo.⁶

Potem ko so ob zemljišču Bessemer leta 1878 zasnovali železarski obrat (topilnice), se je pričela hitro oblikovati tudi značilna delavska kolonija. V zgradbeni strukturi le-te so prevladovala manjše stanovanjske hiše. Kolonija je nastala na spodnjem delu mesta na najnižjih terasah reke Arkansas; predel se imenuje Grove. Etnična sestava je bila precej pisana, a prevladovali so Slovenci, Avstrijci, Nemci, Čehi, Hrvati, veliko je bilo tudi Slovakov in Italijanov. Zaradi večjega števila se je kmalu pričelo organiziranje Slovencev po kulturni in gospodarski plati. V naslednjih letih so že pričeli zidati Slovenski narodni dom (sedaj St. Joseph Hall) na Grovu, zelo hitro pa je prišlo tudi do oblikovanja slovenske župnije. Ustanovljena je bila leta 1891 (Friš, 1995,

5 To se je potrdilo tudi pri več intervjujih (september 2004).

6 Več o tem v Golden Jubilee of St. Mary Parish 1895-1945 / Spominska knjiga izdana ob proslavi 50-letnega jubileja župnije Marija Pomagaj v Pueblu, Colorado. Delo je bogat vir informacij o začetkih slovenske naselbine v Pueblu.

Stara slovenska cerkev v Pueblu.

7 Tudi slovenski del pokopališča je poln nagrobnikov v spomin umrlim otrokom v letih 1918 in 1919.

8 Navajano v več intervjujih; september 2004.

9 Intervju z B. Kocman, september 2004.

10 Intervju s F. Kastelic, november 2005.

87). Denverski škof Matz je zaprosil za ustanovitev nemške župnije na Grovu ter za pomoč benediktince. Cerkev so usposobili s preureditvijo stare tovarne za metle. Leta 1894 je kot župnik nastopil svojo službo pater Ciril Zupan, sicer iz opatije sv. Janeza v Minnesoti, ki je bil sem poslan zaradi odličnega znanja nemškega jezika. Že leto pozneje, leta 1895 je p. Zupan zasnoval in tudi dogradil cerkev Marije Pomagaj s šolo vred. Za učno osebje je pridobil benediktince iz samostana v Chicagu. Tako so oblikovali tudi manjši samostan za učno osebje. Leta 1900 sta se župniji (nemška in slovenska) ločili, leta 1912 pa se je osamosvojila tudi slovaška župnija (Golden Jubilee, 1945). S cerkveno avtonomnostjo so nastopile nekatere ugodne okoliščine za razvoj slovenske skupnosti v Pueblu. Društvena dejavnost je naravnost vzcvetela: žensko materinsko društvo sv. Ane, Marijina družba, društvo sv. Alojzija, skavti, pevsko društvo, društvo sv. Jožefa. Slednje je pozneje preraslo v bratsko podporno organizacijo. Vendar cerkev ni združevala vseh. Kmalu se je v okviru Slovenske narodne podporne jednote (SNPJ) oblikovala bolj »delavska« struja. Zgradili so slovenski narodni dom v neposredni bližini topilnice (sedaj ob Northern Avenue). Žal so Pueblo kmalu prizadele nesreče, ki so bistveno vplivale tudi na slovensko skupnost. V času prve svetovne vojne so bili kot »Avstrijci« prezirani od drugih »Američanov« (kakor vsi pripadniki narodov, vključenih v teritorije Nemčije in Avstro-Ogrske. Že imenovani p. Zupan se je podal v kampanjo, da bi med svojimi rojaki dokazal zvestobo novi ameriški domovini (Golden jubilee, 1945). Leta 1919 je tudi v Pueblu pustošila epidemija gripe (influenca), ki je zlasti med otroki in šibkejšimi zahtevala precej žrtev.⁷ Tretja, najhujša nesreča pa je prišla po Arkansasu. Zaradi močnega deževja v goratem zaledju in v prerijah so vodotoki močno narasli in Arkansas je prestopil bregove. Poplava leta 1921 je v dobršni meri uničila Grove, zato so mnogi pričeli iskati bivališča »na višini« (Heights), ki leži jugozahodno od topilnic. Tam se je oblikovalo drugo slovensko naselje,⁸ ki je očitno obstalo tudi še v letih po drugi svetovni vojni. Del se jih je naselil na Bessemerjevem zemljišču, kar je bilo zaradi bližine delovnih mest zelo ugodno. Tam so pozneje zgradili tudi šolsko poslopje (St. Mary School), za ženski samostan pa preuredili eno od stanovanjskih hiš na Eilerjevi ulici (Eiler street); ulica je z dograditvijo še cerkve (St. Mary Church) v obdobju po drugi svetovni vojni postala ena od najpomembnejših »slovenskih« predelov Puebla po letu 1921.

Slovenski naseljenci so se naselili dokaj strnjeno; to je dejansko bila pretežno »slovenska« naselbina. Posebej v prvi generaciji so bili medsebojni stiki dokaj tesni in tudi jezik sporazumevanja je bil večinoma slovenski.⁹ Naselbina je bila lepo urejena – skoraj vzorčen primer tudi za druge.¹⁰ Večina priseljenih je bila brez poklicnih kvalifikacij in so zato poprijeli za dela v rudnikih in predvsem v železarni. Vendar se je pričelo socialno razslojevanje tudi že med prvo generacijo. Trunk poroča, da so bili že v prvi dekadi 20. stoletja med Slovenci vidni trgovci (Grahek, Rojc, Rus, Snedec, Goršič, Gornick, Vidmar, Smerekar in drugi). Nad 200 jih je imelo svoja posestva (Trunk, 1912, 472). Socialna diferenciacija se je nadaljevala tudi v naslednjih desetletjih. Tako je bilo že v obdobju med obema vojnama (torej že druga generacija) že opaznejše število značilnih poklicev srednjega sloja (odvetniki, zdravniki, trgovci, lastniki različnih lokalov, podjetniki). V obdobju po drugi svetovni vojni se je socialni status ob

11 Sodeč po navedbah City Directories, ki predstavljajo dokaj celovit mestni imenik za tisti čas.

12 Gornick Slovenian Library and Genealogic Centre; danes ga vodita gospa B. Krasovec in gospod B. Blažič. Zbirka obsega nekaj etnološkega blaga, knjižnico, genealoško zbirko in tudi nekaj klubskih prostorov. Ta ustanova predstavlja tudi bogato zakladnico pisanih in drugih virov pri raziskovalnem delu.

LITERATURA

Friš Darko, 1995, Ameriški Slovenci in Katoliška Cerkev 1871-1924, Mohorjeva založba, Celovec

Fry Eleanor, 2000, Smelters of Pueblo, Pueblo County Historical Society, Pueblo

Genorio Rado, 1989, Slovenci v Kanadi, Geographica Slovenica 17, Inštitut za geografijo Univerze E. K. v Ljubljani, Ljubljana

Golden Jubilee of St. Mary Parish, 1895-1945 / Spominška knjiga, izdana ob praznovanju 50-letnega jubileja župnije »Marija Pomagaj« v Pueblo, Colo.

Klemenčič Matjaž, 1995, Slovenes of Cleveland, Dolenjska založba, Novo mesto

Klemenčič Matjaž, 1999, Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike, Mohorjeva založba, Celovec

Lipoglavšek – Rakovec Slava, 1950, Slovenski izseljenci, Geografski vestnik, l. 22, Ljubljana, 3-60

Šifrer Živko, 1974, Izseljevanje s slovenskega ozemlja, referat (tipkopis)

Trunk Jurij, 1912, Amerika in Amerikanci, samozaložba, Celovec

Zupančič Jernej, 1998, Zdomstvo, Geografski atlas Slovenije, DZS, Ljubljana

dvigu izobrazbe še dodatno popravil. Nekateri so zasedli zelo vidna mesta in dosegli velik družbeni ugled tudi v politiki (na primer kongresnik R. Kogovsek). Zanimivo pa je, da se je druga generacija večinoma zadržala na istih območjih (znotraj slovenske naselbine), čeprav je bilo razseljevanje znotraj mestnega prostora tudi že zaznaven proces. V tretji generaciji je bila razpršitev po mestnem prostoru in tudi selitev v druge kraje še bolj prisotna. Posebej tisti v mešanih zakonih so se selili na različne lokacije v mestu. Čeprav ima Pueblo še danes pretežno značaj industrijskega mesta in mu pravo poslovno središče z značilno arhitekturno podobo nekako manjka, je socialna členitev vendarle bila že tedaj. Tisti, ki so dosegli ugledne poklice, so se neredko selili na nove, svojemu statusu očitno primernejše mestne predele.¹¹ Tudi še v obdobju po drugi svetovni vojni so Slovenci prevladovali v nekaj mestnih predelih. V ulice blizu železarne so se pričeli množičneje naseljevati priseljenci iz Mehike. Danes prevladujejo že v obeh prejšnjih »slovenskih« četrtih. Morfološko se je naselbina zadržala skoraj v prvotni podobi, prebivalstvena sestava pa je precej spremenjena.

Z malo truda je mogoče še danes opazovati sledove slovenske naselitve na zahodnem robu ameriške prerije, kjer so si v fazi velikega eksodusa iz slovenskih dežel ustvarjali novo domovino. Ti sledovi pa niso le v množici slovenskih priimkov na pokopališčih ali pa danes v telefonskem imeniku in ne zgolj v številnih stavbah, ki morda še nosijo slovensko ime. Ohranila se je v ljudeh in njihovi zavesti, prekrita z ameriško identiteto in mentaliteto, vendar še zavedajoč se slovenskih korenin in spominjajoč se »stare« domovine, ki občasno zaživi v idealizirani podobi. A pustila je tudi ustanove, kakršna je na primer Gornickova knjižnica in slovenski genealoški center¹² na lokaciji nekdanje »Marijine šole« (St. Mary School), v bližini katere se nahaja nov, še vedno se oblikujoč »molitveni vrt« (Prayers garden), obzidan s popisanimi zidaki. Na njih je prek 800 skoraj izključno slovenskih imen. Manifestacija, ki gotovo ni sama sebi namen, temveč dokazuje povezanost ljudi s slovenskimi koreninami daleč proč ob zgornjem Arkansasu. Čeprav je že zdavnaj postala del ameriške zgodovine, je obenem tudi slovenska dediščina, ki bi je zaradi spoštovanja samih sebe ne smeli pozabiti.

Slovenska godba v Pueblo.

Milček Komelj: NEVIHTA NAD ŠMIHELOM, pastel, 1962

Milček Komelj: POGLED PROTI KAPITLJU, pastel, 1962

Miha Tišler

POT DO USPEHA JE DOLGA**Govor na podelitvi Krkinih nagrad 2005**

Spoštovani Krkini nagrajenci, spoštovani zbrani!

Z velikim zadovoljstvom sem sprejel povabilo predsednika uprave in generalnega direktorja Krke g. Jožeta Colariča in člana uprave ter direktorja razvoja in raziskav dr. Aleša Rotarja, da lahko danes nagovorim izbrane prejemnike Krkinih nagrad za leto 2005.

Dragi Krkini nagrajenci! Z vašimi raziskavami in prispevki ste dokazali, da je v vas veliko volje, pameti in ustvarjalne sposobnosti. Slednja je človeku imanentna, je njegova neolčljiva lastnost, je kombinacija njegovega zunanjega in notranjega sveta, sestavljena je iz zavestnega in podzavestnega dela. Ustvarjalnost je tako različna, da je ne moremo enostavno opredeliti, spoznamo jo pa po tem, kar človek dejansko ustvari. Ne gre za ustvarjanje *ab ovo*, ampak za novosti, za odstopanje od konvencionalnega načina razmišljanja. Pri umetniškem ustvarjanju gre za močno čustveno komponento, raziskovalci s področja naravoslovja, tehnologij, medicine in drugih ved pa potrebujejo dobre znanstvene temelje, poznavanje dotedanjih dosežkov ali zakonitosti iz delovnega in tudi širšega področja.

Čeprav ni ostre ločnice, običajno delimo raziskave na temeljne in usmerjene, za oboje pa je nujna odlična in široka znanstvena podlaga. Danes gre za vgrajenost in medsebojno povezanost različnih ved. Za današnjo visoko stopnjo razvitosti kemijskih znanosti in tehnologij so veliko prispevale nove instrumentalne metode in informacijske tehnologije. 83 odstotkov znanstvenih časopisov je danes dostopno preko medmrežja. Podobno so na napredek v farmaciji ali medicini vplivala nova spoznanja s področja kemije, pretok poteka tudi v obratni smeri in to velja

seveda še za druge naravoslovne vede.

Raziskave, razvoj in s tem povezani rezultati so danes predvsem tržno naravnani. Pri financiranju temeljnih raziskav se ocenjuje dosežke v obliki objav in njihovo odmevnost, pri usmerjenih pa se pričakuje uporabljive rezultate. Do teh lahko pridemo iz različnih izhodišč, to bom pojasnil s sledečima primeroma.

Leta 1975 so izolirali iz miši monoklonska protitelesa, tj. imunoglobuline, in za njihovo neomejeno izdelavo so prejeli dr. César Milstein iz laboratorija za molekularno biologijo v Cambridgeu v Angliji ter dr. Georges Köhler in Jerne K. Niels z inštituta za imunologijo v Baslu leta 1984 Nobelovo nagrado za fiziologijo ali medicino. Odkritje je spodbudilo širše raziskave človeških monoklonskih protiteles in šele leta 1990 so izsledke raziskav patentirali. Ti omogočajo pridobivanje praktično neomejenih količin identičnih protitelesnih molekul. Danes proizvaja več kot dvesto laboratorijev in farmacevtskih tovarn na svetu monoklonska protitelesa v vrednosti skoraj štirih milijard dolarjev. Njihova uporaba sega na področja biokemije, molekularne biologije in medicine. Več kot dve tretjini jih uporabljajo za preprečevanje zavračanja presadkov, pri rakovih obolenjih, avtoimunskih (revmatoidni artritis, multipla skleroza) in infekcijskih boleznih. Za več kot dvesto primerov morbitivne uporabe potekajo še klinične raziskave.

Drug primer ima obratno izhodišče. Farmacevtska in kemična industrija dobivata po sintezni poti zdravilne učinkovine in kemične spojine za uporabo v poljedelstvu. Za njihovo učinkovitost je potreben le eden od obeh ali več enantiomerov kadar imamo opraviti s kiralnimi

spojinami. Npr. *L*-dopa je zdravilna učinkovina proti Parkinsonovi bolezni, njen stereoisomer, *D*-dopa pa povzroča resne stranske učinke, izgubo belih krvničk. Tudi naproksen, ki je protivnetna, protivročinska in protibolečinska učinkovina, se uporablja samo kot *S*(+)-enantiomer. Običajne sintezne poti, pri katerih nastane nov stereogeni atom, vodijo do nastanka racemne zmesi, tj. do obeh enantiomerov. Znani so sicer postopki ločevanja obeh enantiomerov, vendar so za industrijo predragi in zamudni, isto velja za večinoma zahtevno pretvorbo nezaželenega enantiomera v uporabnega.

Spričo vsega navedenega je prišla iz industrije pobuda raziskovalcem, da poiščejo nov način sinteze, ki bi privedel le do zaželenega enantiomerno čiste spojine. Dolgoletne raziskave v zadnjih desetletjih preteklega stoletja so obrodile sadove in odkrili so številne kiralne katalizatorje s pomočjo katerih je mogoče pridobivati le zaželen enantiomer. Tako je človek prvič v svoji zgodovini uspel z enantioselektivno sintezo dobivati enantiomerno čiste spojine, podobno kot se to dogaja v naravi s pomočjo encimov. Seveda je tem pomembnim odkritjem sledila Nobelova nagrada za kemijo leta 2001, ki so jo prejeli: ameriška kemika William S. Knowles in K. Barry Sharpless ter japonski kemik Ryoji Noyori. Razvoj kiralnih tehnologij pa je še vedno predmet obširnih raziskav.

Razvoj novega zdravila je izjemno zahteven in dolgotrajen postopek. Dandanes se velike farmacevtske tovarne usmerjajo predvsem v razvoj novih zdravilnih učinkovin za področje kroničnih bolezni. V začetku razvoja antibiotikov uveljavljeni penicilin G (benzilpenicilin) je danes praktično neuporaben proti *Staphylococcus aureus* zaradi pridobljene odpornosti slednjega. V zadnjih trideset letih so prišle na tržišče samo protibakterijske učinkovine iz vrst oksazolidinonov, predvsem zaradi dejstva, da postanejo mnogi mikroorganizmi kmalu odporni proti antibiotikom, večinoma že v štirih letih, pa tudi prej. Za infekcijami z MRSA, proti meticilinu odporni vrsti *Staphylococcus aureus*, umre letno v ZDA okoli 100.000 ljudi. Šele letos je prišlo v uporabo novo učinkovito zdravi-

vilo s tetraciklinskim ogrodjem.

Tradicionalno preizkušanje primernosti zdravilne učinkovine je malo uspešno, uspeh je približno pri eni spojnini od 20.000. K hitrejšemu preizkušanju morebitne biološke učinkovitosti je pripomogla kombinatorna kemija, kemija paralelnih sintez, ki omogoča v kratkem času nastanek velikega števila novih spojin, večinoma pa teh sploh ne izolirajo, ampak izvedejo samo poskuse na biološko aktivnost.

Tudi kemijska sinteza peptidov in manjših beljakovin se danes poslužuje rutinske avtomatizirane tehnike in je v rabi za peptidne hormone, fragmente DNK in RNK. Peptidni terapevtiki imajo prednost, ker so manj toksični in bolj specifični ker ne pride do odpornosti kot pri antibiotikih. Danes je v uporabi več kot štirideset takih peptidov.

Mnoga zdravila, ki so v prodaji, so odkrili iz naravnih virov, v mnogih primerih pa so njihovo učinkovitost izboljšali z modifikacijo naravne strukture. Zaradi lažjega dostopa in večjih količin so izdelali sintezne pristope.

Kot primer navajam taksol (Paclitaxel), ki je učinkovit proti raku na jajčnikih in na dojkah in katerega so izolirali le v majhni količini iz lubja ameriške tise. Ker je iz lubja stoletne tise mogoče dobiti največ 0,5 grama čistega taksola in če bi hoteli v času odkritja njegovega zdravilnega učinka v ZDA zdraviti vse v enem letu na jajčnikih obelele za rakom, bi ga potrebovali toliko, da bi morali posekati približno 360.000 do dvesto let starih tis. Seveda bi bil tak poseg v naravo nesprejemljiv. Danes obstaja več sinteznih pristopov, poleg tega so pri sintezah odkrili polysintezno spojino, ki je še bolj učinkovita kot sam taksol.

Navedene tri primere sem izbral zato, da bi nazorno prikazal kako dolgotrajne in zahtevne so raziskave in razvoj preden privedejo do uspešnega zaključka.

Mladi, ki so se odločili za študij in zaposlitev na področju naravoslovja, tehnike ali medicine, morajo danes obvladati zapletene laboratorijske tehnike, informatiko, instrumentalno analizo, morajo biti sposobni reševati problematiko raziskav, velikokrat pa še precej drugega, morajo se stalno izobraževati in se

seznanjati tudi z dosežki drugih ved in tehnik. Mnogo raziskav vedno v večji meri povezuje različne vede ali področja, zlasti ko gre za človekovo zdravje in dobrobit. Izmenjave mnenj in dosežkov ter sodelovanje presegajo nacionalni okvir, konkurenčnost pa je mogoče doseči le z znanjem.

V Sloveniji moramo zagotoviti trajnost temeljnih raziskav, ki zagotavljajo intelektualno svobodo misli in poskusov v okviru etičnih norm. Industrije pa so edinstvene v tem pogledu, da jim konkurenca, časovni in finančni pritiski, okoljske zahteve ter tržišče narekujejo posebne sposobnosti. Eno in drugo povedano pa zagotavlja nenehen razvoj in uspeh.

Brez temeljnega znanja o lastnostih molekul in snovi, o njihovih nevarnih lastnostih in koncentracijah, na znanosti temelječa industrijska družba ne more delovati demokratično. Gre za sinergijo različnih ved in industrija mora delati varno in z odgovornostjo. Zaradi nepoznavanja in neosveščenosti danes ni pravega priznanja kaj prispevata znanost in industrija, žal je tudi mnogo nestrokovnih ocen o škodljivem vplivu kemije na okolje.

Kemična in farmacevtska industrija sta vedno potrebovali visoko raven raziskav in razvoja in nekaj odstotkov njihovega iztržka dajeta v te namene. Farmacevtska industrija celo več kot 10 odstotkov, kajti razvoj novega zdravila zahteva ogromno denarja.

Spričo vsega navedenega predstavlja farmacevtska industrija proizvodnjo z najbolj dinamičnim razvojem zaradi vedno novih odkritij. Zato potrebuje stalen dotok mladih, sposobnih in vztrajnih sodelavcev za lastno raziskovalno in razvojno delo in ker mora brez odlašanja slediti tudi novim odkritjem na svetu. Vizija in razvojna dejavnost Krke sta v polovici stoletja njenega obstoja dokazali, da je iz nič nastala moderna industrija, ki dosega izjemne rezultate s prodajo na tujih tržiščih in doma. To pa je med drugim dosegla tudi z zaposlovanjem univerzitetno izobraženih strokovnjakov. Od 2980 v Krki v Sloveniji trenutno zaposlenih jih ima 565 univerzitetno izobrazbo, 120 je magistror znanosti in 43 doktorjev znanosti.

Danes se pojavljajo nova področ-

ja temeljnih in usmerjenih raziskav kot so kombinatorna kemija, molekularna biologija, proteomika, genomika, genska tehnologija, biotehnologija, nanotehnologija, molekularna farmacija, ipd, ki predstavljajo pravzaprav širitev uveljavljenih temeljnih ved, vedno pa je v določeni meri prisotna kemija. Gre za bolj specializirane raziskave z vedno bolj občutljivimi metodami, avtomatizacijo in bolj občutljivimi instrumenti.

Mnogo novih idej, zasnov in tehničnih rešitev prihaja zaradi dobrega sodelovanja med temeljnimi in usmerjenimi raziskavami in kemijskim inženirstvom, kar ustvarja pogoje za inovacije. Ne gre samo za razvoj novih zdravilnih učinkovin, gre tudi za izboljšanje postopkov, za inovacije in možnosti patentiranja. Tudi če gre za odkup licence, je znanje izjemno pomembno, ker gre za temeljito preverjanje, seveda pa je vedno potrebna dobra analitika, ne nazadnje pa uspešno trženje.

Sodelovanje slovenskih raziskovalcev z razvitim svetom je zelo dobro. Evropska komisija finančno podpira temeljne in usmerjene raziskave in Slovenija se je s svojimi raziskovalci kar dobro odrezala. V 6. okvirnem programu, ki še poteka, sodelujejo slovenski raziskovalci v 153 programih, med njimi je tudi Krka, poleg tega pa še v programih COST, EUREKA, Evropske znanstvene fundacije in drugih. Gre za enakovredno sodelovanje z domačimi in tujimi partnerji, kar odraža dobro usposobljenost slovenskih raziskovalcev in utrjuje njihovo samozavest.

Za konec mi dovolite še kratek pogled naprej. Kot kemik si zastavljam nekaj perečih vprašanj in izzi-
vov, ki zadevajo naše življenje in na katere bomo morda v bodočnosti dobili odgovore. Na primer:

- ali bomo lahko ugotovili, če sploh, izvor kiralnosti molekul, ki je temelj našega življenja in življenjskih procesov,
- ali obstajajo meje racionalne sinteze – vemo da težave pri sintezah velemolekul naraščajo,
- kje so meje samosestavljanja in samoorganiziranja molekul, kako molekule najdejo in prepoznajo enako ali različno molekulo ali mesto učinkovanja, tarčo,
- ali bomo lahko napovedali, kako

se bo določena beljakovina umestila, zvila in prilagodila v okolju z drugimi molekulami, kar poteka v živem organizmu v mikrosekundi, - kako ohranijo človekovi možgani zaznavane podatke v spominu, ki jih človek ne more namerno pozabiti, in kako se po potrebi zopet obnovijo, - kaj je kemijsko-biološki temelj zavesti in koliko človekove osebnosti je genetsko pogojene, itd?

Za zaključek bom navedel besede, ki jih je izrekel v drugi polovici 19. stoletja August Kekulé, kemik, ki je prvi predlagal obročno formulo za benzen. Ko je predaval v Londonu, je med drugim izrekel tudi besede, ki imajo še dandanes veljavo zaradi prepletanja različnih ved: »Sledite stopinjam vaših učiteljev, pojdite naprej in nikoli, poudarjam,

nikoli ne imejte samo enega za vzor.«

Dragi Krkini nagrajenci! Verjamem, da boste tudi v bodoče tako uspešni kot dosedaj, če ne bolj, in boste nadaljevali z vašim raziskovalnim delom za pridobivanje novih znanj, za razvoj znanosti in za dobrobit slovenskega naroda. Pridružili ste se dosedanjim Krkinim nagrajencem in skupno število teh je v 35 letih naraslo na 2099. V tem času so podelili nagrade za raziskave na različnih področjih, od kemije, farmacije, mikrobiologije, medicine do računalništva, prava in ekonomije. Sprejmite iskrene čestitke in moje dobre želje za vaše nadaljnje delo, ki so pa premalo, kajti vse je odvisno od vas samih!

Hvala za vašo pozornost!

Davorin Vuga

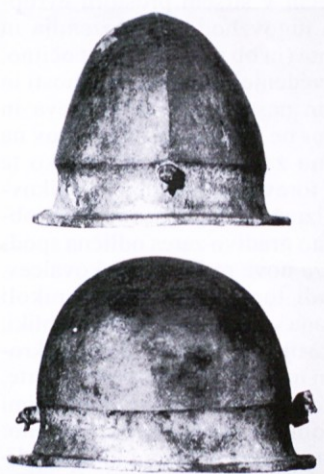
MAGDALENSKA GORA

Slovensko–nemška znanstvena monografija o Magdalenski gori

Narodni muzej Slovenije je leta 2004, v seriji Katalogi in monografije, pod zaporedno številko 36, izdal obsežno znanstveno monografijo o znamenitem železnodobnem najdišču Magdalenska gora v občini Grosuplje. Avtorji dosledno dvojezične, nemško–slovenske knjige so trije: Sneža Tecco Hvala, Janez Dular (oba iz Inštituta za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti) in Eva Kocuvan (iz Narodnega muzeja Slovenije — NMS).

Namen obsežne obdelave drobnega arheološkega gradiva, ki je bilo vanj vloženi več desetletij trdega dela ne le v muzejskih depojih v Ljubljani in na Dunaju, ampak tudi na razgibanem terenu, je, predstaviti doslej izkopano gradivo s tega morda najbolj markantnega dolenskega prazgodovinskega najdišča skupka, z izjemo najdb, ki jih je izkopala vojvodinja von Mecklenburg, roj. Marie von Windischgrätz v letih pred prvo svetovno vojno in ki jih hrani *Peabody Museum of Archaeology and Ethnology* v sestavi *Harvard University*, v Cambridgeu (*Mecklenburg Collection*).

Če torej odmislimo posamezne monografske študije, ki zajemajo tudi do takrat znano in objavljeno o Magdalenski gori (na primer: R. Lantierov prispevek *The Cemetery of Magdalenska gora [Magdalenaberg bei St. Marein] in Carniola, Yugoslavia*, v avkcijskem katalogu *Treasures of Carniola*, New York 1934; K. Kromerjev in S. Gabrovčev inventarni katalog *L'art des situles dans les sépultures hallstattiennes en Slovénie* v seriji *Inventaria Archaeologica, Jugoslavija*, fascicule 5, 1962, Y 42 – Y 45; in seveda v ameriški H. Hencknovi monografiji *The Iron Age cemetery of Magdalenska gora in Slovenia, Mecklenburg Collection, Part II [with editorial assistance from P. Wels; with a technical appendix by J. S. Brandford]*, 1978), je zdaj pred nami v celoti objavljeno grobno gradivo iz ljubljanskega (NMS) in dunajskega muzeja (*Naturhistorisches Museum Wien – NHMW*), z izjemo tistih nekaj ključnih najdb na Joštarjevem lazju in ob cesti proti Zgornji Slivnici (tudi te nedvomno izvirajo iz poškodovanih oziroma uničenih železnodobnih grobov) ter prgišča naselbinskih

Redka najdba enega izmed etruščanskih prototipov halštatskih negovskih čelad iz zbirke Ernsta von Windischgrätza – domnevno iz ene izmed grobnih gomil na Magdalenski gori; 2- polovica 6. stoletja – okoli 500 p. n. s.

najdb znotraj gradišča pri cerkvi sv. Magdalene, ki jih je izkopal J. Pečnik leta 1892 (vse to hrani NMS).

Monografija je tako polna takšnih in drugačnih podatkov o magdalenskogorskih nekropolah (videti je, da gre za pretežno gomilne grobove), vključno s topografskimi podatki in zgodovino odkrivanja posameznih najdiščnih skupkov (predstavo o prostoru in času med drugim ilustrirajo tudi arhivalne in moderne fotografije), podrobnim kataloškim opisom posameznih grobnih celot in najdb nasploh (tudi takšnih, ki se zanje izvirne grobne celote niso ohranile) ter doslednim črno belim izrisom gradiva (vendar je nekaj tabel barvna izjema — t. 144–146, ki so na njih upodobljene jantarne in steklene ogrlice, iz razformiranega inventarja grobov, ki jih je za Kranjski deželni muzej Rudolfinum, sedanji NMS, izkopal J. Pečnik), v značilni »arheološki« izvedbi, ki kar se da verno beleži najmanjše podrobnosti predmetov, njihove značilne preseke in zlasti dimenzije, pri vsem tem pa risba nekaterih nespornih umetnin, denimo likovnih dosežkov situlske umetnosti, morda ne poudari dovolj »umetniško«.

Za boljšo predstavo o teh nespornih umetniških dosežkih, ki so nedvomno unikatna zvrst v civilizaciološki dediščini Evrope, ki morda sploh izvirajo kot produkt iz dežel vzhodnega Sredozemlja oziroma Levanta in ki so v svojem slogu nedvomno v duhovnem sozvočju z Bližnjim vzhodom – *stilo orientalizzante*, so na koncu knjige še črno bele in barvne fotografije izbora situl in ostalih paradnih najdb ter izrisi posameznih situlskih frizov – žal je figuralika situl, tako tista iz Ljubljane, kot ona z Dunaja, zaradi kislosti tal in premalo strokovnega ravnanja s krhkimi izkopaninami s strani raziskovalcev kopačev močno prizadeta.

Kako bogata je arheološka dediščina v najnovejši monografiji o Magdalenski gori, je zgovorna tekstovno–ilustracijska statistika: samega dvojjezičnega besedila je 194 strani, v njem je razporejenih 52 slik, ki zajemajo tako manjše topografske načrte in terenske skice kot fotografije; slikovni kataloški del obsega 174 tabel, ki so vse, razen zadnje, namenjene risbam drobnega arheološkega gradiva.

Na t. [abli] 174 sta namreč čelni in levostranski fotografski izgled bronaste kalotaste etruščanske čelade, z levjo glavico spredaj in konjsko glavico zadaj — služili sta za pritrjevanje okrasne konjske žime. Nedvomno gre pri tej redki čeladi iz dunajske zbirke kneza Ernsta zu Windischgrätza (strica vojvodinje Mecklenburške, velikopoteznega izkopavalca na Vačah, umrlega leta 1902) – domnevno z Magdalenske gore (glej sliko), za enega izmed prototipov (datiramo ga lahko, glede na grobne celote v Toskani, že v drugo polovico 6. stoletja oziroma najkasneje v čas okoli leta 500!) kasnejšega mladohalštatskega negovskega tipa čelad, ki se je na široko uveljavila v vsem jugovzhodnem predalpskem prostoru in očitno ostala v uporabi do rimske zasedbe (primer Harigastovega germanskega runskega napisa – *Harigasti Tei va* – na eni izmed čelad v depoju Ženjak pri Negovi, hrani *Kunsthistorisches Museum Wien* – KHMW).

Prilog, ki zajemajo tako topografsko situacijo velike naselbine na Magdalenski gori (opozoriti velja na velikanski južni spodnji del gradišča ali »oppidum inferius«, odkrit šele med moderno topografijo leta 1981), izrise plaščev situl, oziroma ciborija, in nekaj paradnih magdalenskogorskih najdb na resnično kvalitetnih barvnih fotografijah velikega formata (sem uvrščamo, na primer, štirifrizno figuralno situlo, enofrizno figuralno situlo z račkami in koncentričnimi krogi, enofrizno figuralno situlo s procesijo moških z baretastimi pokrivali, veliki ciborij s fragmenti figuralike na pokrovu, fragment ulite kalotaste čelade z ostanom friza pešcev med »drevesi življenja«, vse iz NMS, nato še znamenito pasno spono s prizorom dvoboja atletov za nagrado – trofejno čelado [na levi strani prizora nastopata še jezdec na konju in nenavadna mitična simbolika – »drevo življenja«, ujeta, kača v njenem kljunu] in trifrizno figuralno situlo – nenavadno blizu po ideji in roki izdelave znameniti trifrizni figuralni situli z Vač, oboje iz NHMW) je skupno 13.

Omeniti moram, da topografsko–kataloški obdelavi najdišča sledi še kratka arheološko–kulturnozgodovinska študija, s poizkusom rekonstrukcije dogajanja v železnodobni

družbi in njenih navad ter običajev. Kot koristen napotek nadaljnjemu kabinetnemu raziskovanju je dodana selekcionirana bibliografija, ki pa vendar prezre nekatere kapitalne študijske objave in poročila.

V celoti smo lahko z najnovejšo monografijo o Magdalenski gori zadovoljni; temelji sicer na kataloškem principu in enako lapidarno se loteva tudi topografije skupka najdišč in zgodovine njihovih raziskav, vse od prvega resnega »znanstvenega« kovanja pozimi leta 1882, ki ga je na Laščku in Terišču za ljubljanski muzej izpeljal preparator Ferdinand Schulz, pa do zadnjih velikih raziskovanj vojvodinje Mecklenburške tik pred izbruhom svetovne vojne, ki pa so na koncu vendarle potekala v skladu z željami in razvijajočimi se standardi evropske prazgodovinske znanosti.

Ker pa tudi spremna študija, ki sicer obravnava vse do zdaj znane in objavljene pretežno grobne najdbe z Magdalenske gore, ne prinaša kakih

posebnih novih dognanj o železni dobi in ker tudi sicer ne obdela vse pisane in neverjetno bogate zbirke izkopanin v vsej njihovi izpovednosti ter zlasti nujno potrebnih paralelah v širšem prostoru evropskega jugovzhoda, Sredozemlja in Levanta (in ob tem je več kot očitno, da se védenje o situlski umetnosti in njenem nastanku le še pogreva in nikakor ne išče novih odgovorov na izjemno zapleteno problematiko te zvrsti torevske umetnosti ter likovnega izražanja), je jasno, da je objavljeno gradivo zares odlična spodbuda za nove rodove raziskovalcev. Ko tudi topografija ni bila nikoli izpeljana v kar najbolj izčrpnih oblikih, z ubikacijo posameznih delov nekropole in naselbine v katastrske načrte, in nato potrjena z nujno potrebnimi kontrolnimi raziskavami (denimo: nedestruktivnimi postopki in sondiranjem oziroma vrtnami), je na terenskem območju Magdalenske gore – enega izmed paradnih kulturnih spomenikov železne dobe, izzivov na pretek tudi v prihodnje.

Davorin Vuga

ŠTIRI »DOLENJSKA« MESTA V ARHIVSKI MONOGRAFIJI

Arhiv Republike Slovenije je leta 2005 izdal razkošno monografijo *Slovenska mesta skozi čas / Slovene Towns Through Time*, avtorjev Vladimira Kološe in Andreja Nareda. Poleg Ljubljane, glavnega mesta sedanje slovenske države, je predstavljenih še petnajst slovenskih krajev s statusom mesta. Ker je knjiga pravzaprav razstavni katalog mednarodnega projekta Arhiva Republike Slovenije in Državne arhivske uprave Kitajske za postavitev v Pekingu (Beijingu) leta 2003, je kriterij izbora gradiva logičen in preudaren ter je zato takšno gradivo razporejeno po enem in istem ključu: predstaviti izbrane primere arhivalij nekaterih najpomembnejših slovenskih mest – načelno najprej z listino,

nato grbom pa s talnim načrtom, z raznovrstnimi grafikami, olji, razglednicami, starimi in celo modernimi fotografijami. Rezultat izbora je tehtna slikovna parada malo ali sploh nikakor znanih dokumentov, ki ilustrirajo zgodovino izbranih mestnih naselbin pri nas od srednjega oziroma tudi že novega veka naprej, vse do sedanjega časa, z morda večjim poudarkom prav na fotografskem gradivu prve polovice 20. stoletja.

V tako strogo odmerjenem izboru seveda izpade marsikateri slovenski kraj z nič manj pomembnimi arhivalijami, pa tudi izbrano gradivo iz peščice uvrščenih mest morda ne pokaže vsega, kar je za posamezno mestno zgodovino dragocenega,

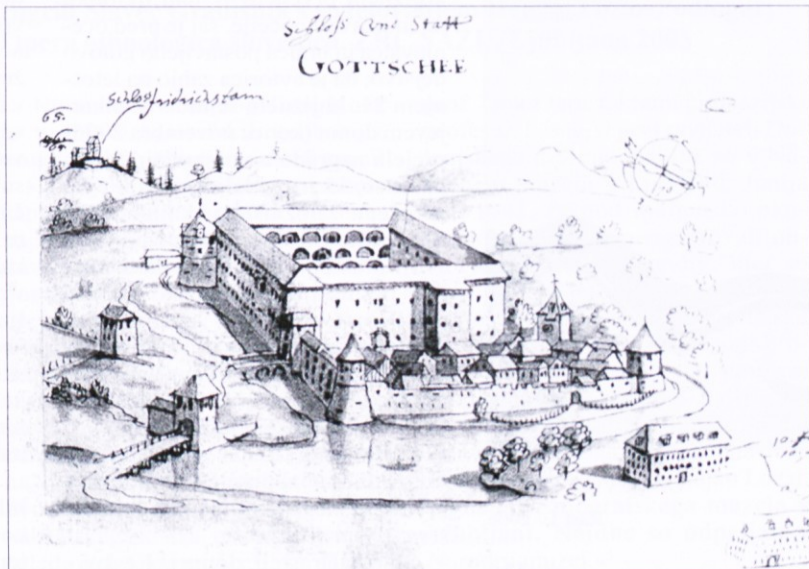
enkratnega, značilnega, prepoznavnega. Avtorja sta si v tem pogledu pridržala svobodo izbiranja in njuno odločitev je treba sprejeti kot takšno, čeprav bi v nekaterih primerih objektiviziran pristop stroke zahteval drugačno pot. Morda je najbolj upravičena kritika sicer izredno privlačne in poučne knjige, ki nedvomno širi zanimanje in vedenje o arhivalni stroki ter načinu hranjenja gradiva, prav v tem, da so izbrani primeri v spremnem besedilu obravnavani zgolj kataloško, torej z najosnovnejšimi podatki o posameznem eksponatu oziroma obravnavani snovi, vendar dosledno z navedbo mesta hrambe in inventarno številko posameznega kosa. Žal pogrešamo sleherni komentar zadeve, bodisi da gre za besedilo listine bodisi da gre za vedute. To še toliko bolj pogrešamo, ker vendar gradivo kaže prenekateri kraj v luči, ki je dandanes bolj ali manj, celo popolnoma, drugačna. Resnično, velika škoda je, da pri vedutah ni niti enkrat samkrat navedeno stojno mesto umetnika, od koder se je po mili volji razgledal po objektu ustvarjanja in nato v podobi in času zabeležil tisto, kar bi morda že kmalu, prekmalu pre naredil, popačil, celo izničil nek novi, drugi čas, ki se dolgo časa ni niti malo menil za podedovano dediščino vedut naših mest, kaj šele trgov in vasi.

Če kot Dolenjsko v širšem ozemeljskem okviru pojmujejo prostor

med Savo in Kolpo ter med Notranjsko in hrvaško mejo, so se kot »dolenjska« v izboru znašla kar štiri mesta z resnično občudovanja vrednimi arhivalnimi eksponati – **Črnomelj, Kočevje, Krško in Novo mesto**. Gradiva tu ne kaže posebej izpostaviti, vendar pri Črnomlju izstopa *listina avstrijskega vojvode Leopolda iz leta 1407*, s katero je kraj prvič imenovan kot mesto, analogno pri Kočevju *listina iz leta 1377*, s katero se med ortenburškimi posestmi kraj prvič omenja kot trg, prav tako je pri Krškem za prvo znano navedbo statusa trga važna *listina iz leta 1343*, pisna zgodovina Novega mesta pa se v monografiji začinja z *notarskim zapisom (vidimus) dveh ustanovnih listin novomeškega kapitlja iz leta 1493*. Glede heraldike oziroma sfragistike, si nato v primeru Črnomlja sledijo *mestni pečat iz leta 1587*, v primeru Kočevja prav tako *mestni pečat iz leta 1471*, pa v primeru Krškega *mestni pečat iz leta 1477* in končno v primeru Novega mesta *pečat iz druge polovice 15. stoletja, vtisnjen na listino iz leta 1562 (sic!)*.

Ostalo gradivo omenjenih krajev si bo v podrobnostih ogledal vsakdo sam, ki ga bo le pritegnil mik starožitnosti in starosvetnosti, s katerim je monografija prepojena na malodane sleherni strani, z izjemo dokumentiranj aktualnega stanja. Presenetile bodo kvalitetne lavirane perorisbe iz *Skicne knjige Janeza*

Kočevje, po *Skicni knjigi* J. V. Valvasorja, 1679–1680.

Vajkarda Valvasorja pa litografije **Josepha Wagnerja** iz sredine 19. stoletja, prve črno bele in že tudi kolorirane razglednice z marsikaterimi tehniškimi detajli, denimo mostovi in plovili, celo prva zračna posnetka – v primeru Kočevja in Novega mesta. Končno so tu na voljo izseki prvih znanih in nato standardiziranih katastrskih načrtov – izstopajo primeri *franciscejskega katastra iz leta 1824* (Črnomelj, Kočevje) in 1825 (Krško, Novo mesto).

Komentiranje posamezne arhivalije bi veljalo tako truda, kot zahtevalo prostora, še zlasti ker bi o marsikaterem navedenem avtorju vedut veljalo navesti vsaj osnovne biografske podatke, pripisati pa tudi bibliografijo v zvezi s posameznim delom, oziroma razstavnim eksponatom. Zato je treba monografijo o slovenskih mestih, kjer je širša dolenjska regija vendarle dostojno in reprezentativno zastopana, videti tudi v luči izziva, ki sedanje in

prihodnje rodove raziskovalcev naravnost spodbuja k razvozlanju takšnih ali drugačnih detajlov, oziroma izpovednosti, ki jih predstavljene eksponati skrivajo in razkrivajo: sleherna podrobnost pa zahteva specialistično znanje! To je nedvomno tista pozitivna smer, ki jo arhivalni dosežek avtorjev Kološe in Nareda jasno nakazuje. Tudi zaradi tega izziva je monografija vredna, da najde mesto v sleherni javni knjižnici pri nas, analogno pa bi morala biti po naši presoji več kot dobrodošla tudi v tujih ustanovah, da zasebnih knjižnic knjižnih sladokuscev in ljubiteljev, kjerkoli že so, niti ne omenimo. Monografija je vsekakor nadvse koristna popotnica za promocijo Slovenije v svetu, še toliko bolj, ker so načrtovalci pekinške (beijingške) razstave predvideli še gostovanje na Poljskem, pa na Dunaju, celo v Argentini ... Ni kaj, na našo preteklost smo lahko Slovenci, tudi v luči obravnavanih arhivalij, več kot ponosni!

Tomaž Koncilija

NIZKI TONI, VISOKA PESEM

Stanka Hrastelj: *Nizki toni*. Novo mesto: Založba Goga, 2005

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 1 / 2006

Pisati o pesniški zbirki Stanke Hrastelj *Nizki toni*, se pravi o njenem knjižnem prvencu, v tem trenutku ni enostavno početje, saj je pred ocenjevalca in bralca postavljeno gotovo dejstvo, da je avtorica zanj na letošnjem 21. knjižnem sejmu v Cankarjevem domu (konec novembra 2005) prejela nagrado za najboljši knjižni prvenec, ki jo podeljuje Strokovno združenje založnikov in knjigotržcev Slovenije. Strokovna komisija je v svoji utemeljivi izpostavila avtoričino pesniško zrelost, jezikovno prepričljivost, tematsko zaokroženost pri opisovanju lastnega, zlasti ljubezenskega pesniškega sveta, lirično ubranost ter prežarjenost s telesno bližino ob hkratni odprtosti v presežno, nedoumljivo. Ob branju *Nizkih tonov* lahko zgornjim besedam – brez kakršnega koli občutka epigonstva – le pritrdimo.

Stanka Hrastelj, doma iz Leskov-

ca pri Krškem, je predstavnica mlajše pesniške generacije, rojene v sedemdesetih letih. Njen vstop na slovensko literarno sceno niti ni bil tako nenaden, saj je ustvarjalno dejavna že dobro desetletje, ko je objavljala v mnogih revijah in na radiu, sodelovala v več pesniških zbornikih in bila vmes izbrana za najboljšo mlado pesnico na festivalu mladih literatov *Urška*. Ob njenem nespornem talentu pa je prav tako pomenljivo, da se kakovosti očitno odpira tudi dosedaj v glavnem hermetično zaprto kolesje ljubljanskih založniških elit, ki v zadnjem času pušča vrata na slovenski literarni Parnas priprta tudi za nekatere perspektivne založbe s periferije (npr. za novomeško Gogo ali mariborsko Litero). Toliko za uvod.

Ni veliko pesniških zbirk, ki bi bile v tolikšni meri tematsko enotne, kot so to pričujoči *Nizki toni*. Nekateri recenzenti njeno temo včasih

¹ Prim. Vp 4, 11 in Hrastelj str. 54, 57.

² Prim. Vp 5, 11 in Hrastelj str. 45.

³ Prim. Vp 4, 16 in Hrastelj str. 40.

dobesedno, včasih metaforično označujejo kot nekakšno ljubezen v vseh letnih časih – letnih časih narave in duha. Vprašanje o »ženski« pisavi bomo na tem mestu sicer pustili ob strani, vendar je treba izreči, da zbirka naravnost osupne prav s posebno perspektivo ženskega lirskega subjekta, s svojo neverjetno odprtostjo, predanostjo ter intuitivnostjo v doživljanju ljubezenskega odnosa. V domala vsaki pesmi si roko podajata telesno in duhovno, hrepenenje in čustvena naelektrenost preraščata v transcendentno, mistično in skrivnostno. Bralec, ki postane priča pesniščne čustvene eruptivnosti, gibajoče se po pokrajinah v glavnem drznih, inovativnih, a vedno poetičnih metaforičnih podob, prej ali slej podleže tej izpovedni intenzivnosti. Ne more si kaj, da ne bi tudi svojega srca in duha odprl čistemu, silnemu čustvu mlade pesnice.

Hrasteljeva nas popelje skozi pet razdelkov svoje poezije, od *avgusta v tesni haljici prek prahu na njenih vrveh, srebrnolokvanjastega časa in nizkih tonov do roba jeseni*. Ob bra-

nju verzov, mistično pretkanih z metaforičnimi podobami, temelječimi pretežno na principu drzne identifikacije, se nam v misli nehotе prikradejo podobe biblijske *Visoke pesmi*. Morda še bolj kot konkretni motivi medu in mleka, ki ga v ljubezni srkata zaljubljenca,¹ črnolasega ljubimca² ali skrivnostne moči hladnega severa in vetra z juga³ nas k tej pomisli navaja avtoričin slog, poln epitetov, ob tem pa nezgrešljiv občutek, da je pesnica napisala svojevrstno in magično privlačno hvalnico ljubezni.

Ob pesniški zbirki *Nizki toni* Stanke Hrastelj lahko z velikim navdušenjem ugotovimo, da smo dobili v pokušino končno spet čisto, prefinjeno liriko, ki nas ne nagovarja le s pomenom in čustvom, ampak v enaki meri s svojo zvočnostjo, muzikalnostjo in notranjim ritmom, skratka s sozvočjem besednega zvena in pomena. Zdi se torej, da je kakovostno poezijo kljub že skoraj pregovorni izpraznjenosti oziroma prenašičenosti današnjega časa še vedno možno pisati.

Rasto Božič

ZAMOLČANA USODA PRETRGANIH KORENIN

Pretrgane korenine: Sledi življenja in dela Rajka Ložarja; uredila Ingrid Slavec Gradišnik s sodelovanjem Helene Ložar-Podlogar; Opera ethnologica slovenica, ZRC SAZU, Ljubljana 2005

I Tone Knez, Novo mesto I – Halštatski grobovi, Carniola archaeologica I, Dolenjski muzej Novo mesto, Novo mesto 1986, str. 18-19.

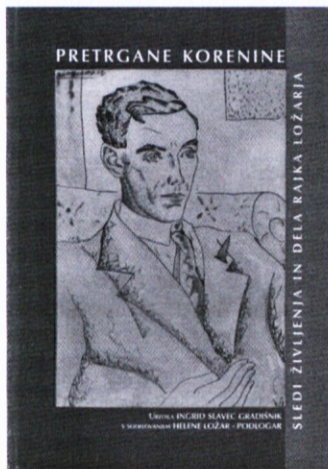
ODMEVI IN ODZIVI

Rast 1 / 2006

117

Novomeški arheolog Tone Knez je v objavi halštatskih grobov iz novomeških prazgodovinskih gomil v Kandiji in tudi večkrat pred tem zapisal ime Rajka Ložarja. Med navajanjem raziskovalcev novomeške davnine beremo: »Poleti 1939 so poglobljali in ravnali zemljišče za ureditev športnega stadiona v Kandiji, na severni strani današnje Kristanove ceste. Pri tem delu so razkopali in deloma uničili halštatsko gomilo, ki je pred začetkom del očitno niso prepoznali. V njej so našli poleg drugih predmetov tudi dvodelni bronasti prsni oklep nekega halštatskega kneza, ostanke bronaste čelade itd. Oklep je rešil in shranil

prof. Janko Jarc, takratni gimnazijski profesor, kasnejši prvi ravnatelj Dolenjskega muzeja. Najdbe so v Narodnem muzeju v Ljubljani. Junija leta 1941, že pod italijansko okupacijo, so ponovno raziskovali območje stadiona v Kandiji, kjer so pred dvema letoma našli bronasti oklep, in odkrili so nove halštatske grobne najdbe, med njimi tudi bronasti trinožni kotliček. 11. junija si je izkopavanja ogledal italijanski divizijski general F. Romero in dal na razpolago vojake za izkopna dela. Izkopavanje je vodil dr. Rajko Ložar, ravnatelj Etnografskega muzeja v Ljubljani. Najdbe so odpeljali v Narodni muzej.«¹

2 Dr. Stane Gabrovec je prof. Janka Jarca obiskal malo pred njegovo smrtjo. Med pogovorom sta razčistila zaplete okoli oklepa in razplet namenila naslednikom. (Po pripovedi tudi prisotnega arheologa Boruta Križa, kateremu se za navedene podatke zahvaljujem.)

Torej Novo mesto z imenom dr. Rajka Ložarja povezuje kar nekaj pomembnih arheoloških predmetov. Izkopaval je tudi v okolici, v Gorenjem Globodolu pri Mirni Peči na primer. Rajko Ložar je bil pred zaposlitvijo v Etnografskem muzeju kot arheolog kustos zaposlen v Narodnem muzeju, kjer je pristal sloviti novomeški prazgodovinski oklep. Oklep je bil namreč prvotno shranjen v Novem mestu. Med italijansko okupacijo konec junija 1941 je mesto obiskal predstavnik tedanje fašistične oblasti, visoki komisar za Ljubljansko pokrajino, Emilio Grazioli, kateremu je ob taki priložnosti šlo protokolarno darilo. Po Novem mestu je završalo, edino darilo, vredno komisarjeve veličine, se je meščanom zdel oklep. Prof. Janko Jarc, ki je ob tem zaslužil nevarnost, je nemudoma pravilno reagiral. Bronasti oklep je v lastni potovalki odnesel v Ljubljano, kjer so mu ga za čas nevarnosti skrili med druge predmete v arheološkem depozitu Narodnega muzeja, visoki fašistični funkcionar pa se je moral zadovoljiti z naslovom častnega občana (!) in listino novomeške občine. Po vojni bi morali oklep seveda vrniti, vendar se je zasakalo drugače. Po odhodu Rajka Ložarja je bilo mesto arheologa, ki bi v Narodnem muzeju skrbel za prazgodovino, vse do leta 1948 in prihoda dr. Staneta Gabrovca nezasedeno. Gabrovec je ob prihodu najprej poskrbel za inventarizacijo in tako je vključil tudi oklep, ki ga je našel v depozitu. Za dogovor s prof. Jarcem ni vedel in tako je dragoceni oklep ostal v Ljubljani do današnjih dni.²

Rajko Ložar je bil v času pred drugo svetovno vojno in med njo edini slovenski poklicni arheolog. Od leta 1928 do 1940 je bil zaposlen v Narodnem muzeju, nato je bil do osvoboditve ravnatelj Etnografskega muzeja. Takoj ob koncu vojne je na vrat na nos, bolj zaradi lastnega prepričanja, kar s kolesom prebegnil k Angležem na avstrijsko Koroško. Na tem mestu se začne njegova trnova pot, ki se je v zagrenjenosti in pozabi končala leta 1985, po službovanju v zakotnem domorodskem muzeju v Manitowocu v Združenih državah Amerike. »Z njim se je pokazala vsa tragika slovenskega kulturnega in znanstvenega delavca.« je v monografiji *Pretrgane korenine* zapisal

profesor dr. Stane Gabrovec.

Z delom in omembami Rajka Ložarja sem prišel kot študent arheologije tudi sam v stik, nanj so nas opozarjali predavatelji, danes žal pokojna dr. Peter Petru, dr. Jože Kastelic in že omenjeni dr. Stane Gabrovec. Vsi trije so bili poklicno povezani z ljubljanskim Narodnim muzejem, kjer je bil Ložar njihov predhodnik. Niso mogli mimo njegovega obširnega in pomembnega večdisciplinarnega opusa, čeprav je povojna oblast želela drugače. Ložarjevo ime se je po vojni omenjalo le še v strokovnih krogih, ostala javnost je na to referenčno osebnost slovenske pred- in medvojne kulture kmalu pozabila. Doletela ga je svojevrstna *damnatio memoriae*.

Rajko Ložar se je leta 1904 rodil v Ljubljani, umrl je leta 1985 v Manitowocu. Bil je umetnostni zgodovinar, arheolog, etnolog, kritik, publicist, alpinist, v letih 1931- 1932 urednik literarnokulturne revije *Dom in svet*, štiri leta urednik *Zbornika za umetnostno zgodovino*, urednik *Umetnosti ilustracije* in *Kroga*, prvi enciklopedist. Študiral je v Ljubljani in na Dunaju, kjer je tudi doktoriral. Leta 1928 se je kot arheolog zaposlil v Narodnem muzeju. Skrbel je za vse, od spomeniškovarstvene službe do izkopavanja, pokrival je skoraj celotno tedanje slovensko ozemlje. Zadolžen je bil za muzejsko delo, celo v knjižnici je nosil knjige. Na marsikaterem področju je oral ledino. Objavljal je, bil ves čas radoveden, dovteten za dosežke in metode sveta, z delom je pogosto presegal meje določene stroke. Velja za pionirja arheološkega vrednotenja zgodnjega srednjega veka pri nas, prvi je opozarjal na mlajša nearheološka obdobja. Leta 1940 je postal privatni docent za arheologijo na ljubljanski Filozofski fakulteti, tega leta je zapustil Narodni muzej in zasedel mesto ravnatelja Etnografskega muzeja. Vso lastno energijo in čas je posvetil znanosti. Bil je poklicno natančen, delaven in neprizanesljiv, včasih celo označen kot »težak« karakter. Nekaterim revolucionarnim prenapetostem se je med okupacijo kljub apolitičnosti s to držo zameril. Padle so prve grožnje in v tej luči lahko razumemo njegovo kasnejše ravnanje.

Leta 1945 je prebegnil na avstrijsko Koroško, kjer je, kolikor so mu

omogočale okoliščine, nadaljeval z znanstvenim delom. Tudi prosti čas je posvečal proučevanju koroškega etnografskega gradiva. Bil je več let ravnatelj in profesor taboriščne gimnazije, leta 1951 se je odselil v Ameriko. Seveda tam izobrazbi primerne zaposlitve ni dobil in je moral skozi vse kolesje ameriškega imigrantskega mlina, na tej poti pa mu lastni značaj pogosto ni bil v pomoč. Kasneje sta za njim v Ameriko prišli hči in žena. Razočarana nad dejanskim stanjem ga je žena hitro zapustila. Pet let je bil kot preglednik zaposlen v tovarni medenine, šele leta 1956 je prišel v mestni muzej z domorodskimi artefakti, kjer je ostal do upokojitve. Vmes njegov nemirni duh ni miroval. Pisal je, ustvarjal, polemiziral, skušal slediti znanstvenemu razvoju v domovini, sodeloval z izseljenci, ki pa njegovega duha pogosto niso bili sposobni dojeti, kaj šele razumeti. Življenje vrhunskega strokovnjaka in esteta se je izteklo v spoznanju intelektualnega nepriznavanja in pozabe.

V letih, ko se odstirajo zamolčane življenjske zgodbe, je na površje resnice prineslo tudi ime dr. Rajka Ložarja. V lanskem oktobru je tako izšla monografija, zbornik triindvajsetih razprav uglednih slovenskih strokovnjakov, ki se posvečajo »liku in delu« tega slovenskega po vojni bolj kot ne zamolčanega enciklopedista. V razpravah so strnjena spoznanja znanstvenikov, ki so obravnavali Ložarja in njegovo delo ali pa so njegovi nadaljevalci. Zbrana so tudi osebna pričevanja in deli korespondence. Razprave so razdeljene na več delov: prvi *V vrtincu življenja* se dotika Rajka Ložarja osebno, prinaša članke: Helena Ložar-Podlogar, *Vse je vihar razdjal ... Življenje in delo Rajka Ložarja*, Kajetan Gantar, *Spomini na gimnazijskega profesorja*, Marjan Drnovšek, *Ložarjevo emigrantstvo*, Tom Ložar, *It wouldn't be Trieste, but it's something*, Jože Velikonja, *Iz Ložarjevih zapiskov in pisem*, Andrej Rot, *Pravo Ameriko sem imel doma! Stiki s slovensko emigracijo*, Urban Golob, *Gornik, alpinist in alpinistični mislec*, Andrej Vovko, *Drugi*

o njem. Najpomembnejši biografski prispevki o Rajku Ložarju. Za arheološki sklop so prispevke pripravili: Stane Gabrovec, *Rajko Ložar – arheolog*, Predrag Novakovič, *Pogled na slovensko arheologijo in ideja arheologije*, Tomaž Nabergoj, *Muzealec v Narodnem muzeju in začetki arheologije srednjega veka*, Anton Velušček, *Ljubljansko barje v koliščarski dobi*. Pri umetnostnozgodovinskem delu so sodelovali: Damjan Prelovšek, *Rajko Ložar – umetnostni zgodovinar*, Milček Komelj, *Rajko Ložar in sodobna slovenska likovna umetnost*, Matija Ogrin, *Literarnokritiški in estetski pogledi na slovensko literaturo*. V lingvističnem delu sta objavljena dva prispevka; Marjeta Humar: *Raziskave slovenskega jezika* ter Herta Maurer-Lausegger, *Slovensko-nemška dvojezičnost na Koroškem in Rajko Ložar*. Zadnji del zbornika je namenjen etnologiji: Ingrid Slavec Gradišnik, *Etnološki nazori Rajka Ložarja*, Helena Ložar – Podlogar, *Ozadje nastanka »Narodopisja Slovencev«*, Inja Smerdel, *Pripoved »Aktov Etnografskega muzeja« 1940-1945*, Maja Godina – Golija, *Raziskave prehrane*, Janez Bogataj, *Pregled ljudske obrti in trgovine v Sloveniji* in Vito Hazler, *Raziskave koroškega stavbarstva*. Na koncu knjige so poleg urejene in doslej zbrane *Bibliografije Rajka Ložarja* objavljeni še znanstveni naslovi sodelujočih avtorjev. Zadnja stran ima številko 415. Izid knjige sta podprli Agencija za raziskovalno dejavnost RS in družina Logar.

Že z bežnim pregledom skozi naslove razprav je možno zaznati širok spekter delovanja Rajka Ložarja. Dotikajo se disciplinarne zgodovine ved, katerim je bil zapisan. Skozi njih je moč zaznati duha časa, pripoved o širšem duhovnem in strokovnem utripu njegove dobe, predvsem pa monografijo odlikujeta objektivnost in obenem spoštovanje do obsežnega opusa tega velikega Slovenca, katerega genij je pozabljen, neizkoriščen in večinoma zamolčan skrepenel v zakotju evropskemu intelektualnemu duhu tako tuje Amerike.

Jože Zupan

ZA PODALJŠANO ŽIVLJENJE

Vida Brest: Veliki čarovnik Ujtata. Ilustrirala: Melita Vovk. Spremn beseda: Jože Zupan. Izdala Založba Karantanija v zbirki Krtek. Ljubljana 2005

Vida Brest se s ponatisom svojega dela *Veliki čarovnik Ujtata* ob dvajseti obletnici smrti (1925–1985) vrača v podaljšano življenje. Pravzaprav je Dolenjska že zdavnaj pripomogla, da spomin na tenkočutno pesnico in pisateljico ni zamrl. To se je prvič zgodilo leta 1995, ko je iz pesnišine zapuščine izšlo 23 še neobjavljenih pesmi z naslovom *Tiho, tiho, srce*. Pesmi so nastale v obdobju okrog leta 1950, ko čas ni bil naklonjen osebnim izpovedim, saj je bilo to obdobje graditeljske poezije. A če je Vida Brest, poznana tudi kot partizanska pesnica in pisateljica, še tako želela živeti v duhu časa in ob navdušenju nad zmago, ni mogla prevpiti svojega srca. Danes lahko samo ugibamo, kako bi bilo, če bi zbirka izšla v času nastanka pesmi – v obdobju, ko je izšla znamenita zbirka *Pesmi štirih*, ki je postala mejnik v osebnoizpovedni poeziji. Pesmi je na pobudo tedanjega šentruperskega ravnatelja Jožeta Zupana uredil pesnik Ivan Minatti, ki je Vido Brest do potankosti poznal – tako kot borko kot tudi kot prijateljico, popotnico za še neobjavljene pesmi pa je napisal dolenjski poet Severin Šali. Ni čudno, če je ob izidu dr. Boris Paternu zapisal, da bo slovenska literarna zgodovina morala o Vidi Brest z izdajo te zbirke na novo ovrednotiti pesnišino delo.

Podobno bi lahko razmišljali tudi ob ponatisu dela *Veliki čarovnik Ujtata*, zbirki socialnih pravljic, ki so prvič izšle pred dobrimi tridesetimi leti. Razočaranje, ki ga je občutila Vida Brest tudi kot mladinska pisateljica, je bilo tolikšno, da se je morala zateči v pravljico, če je hotela rešiti vse tegobe in neuresničene sanje tedanjega časa. S takšno problematiko pa je delo začuda sorodno današnjemu času: Tudi danes bi potrebovali čarovnika Ujtataja, ki bi pomagal rešiti probleme, ki jih ob brezposelnosti poraja čas.

Delo ima svojo sporočilno vred-

nost tako za mlade bralce kot za odrasle. Mladi bodo v pravljicnem svetu našli uresničitev svojih sanj – koliko bolnih otrok tudi v današnjem času sanjari o tem, kako bi bilo lepo, če bi lahko bila mamica nenehno ob njih – odrasli pa bodo morda le razmišljali tudi o tem, da svet še zdaleč ni takšen, da ne bi bilo socialnih krivic – pa naj bo to kjerkoli – pri nas ali v svetu.

Vida Brest nas s tem delom ponovno prepriča, da je bila zanjo slovenska beseda darilo – kot izraz neuresničenega hrepenenja, ker ni mogla v gimnazijo, kamor si je zelo želela, pa četudi je svojo prošnjo za sprejem 'podkrepila' s celim zvezkom pesmi, hkrati pa kaže tudi na njeno življenjsko navezanost na Dolenjsko – če drugega ne, se to čuti tudi v naslovu: Ime za svojega čarovnika je našla v zibanju otroka v predpasniku stare mame: Ujtata, ujtata, ujtata ...

Kakor je živo besedilo tudi za današnji čas, tako so žive ilustracije akademske slikarke Melite Vovk. Četudi so že zdavnaj nastale, nas sveže pozdravljajo še danes, pa čeprav le v črno-beli tehniki. Kljub vsemu pa je ena ilustracija ob prvem natisu ostala na uredniški mizi in je tako prvič dobila prostor v knjigi šele s to izdajo.

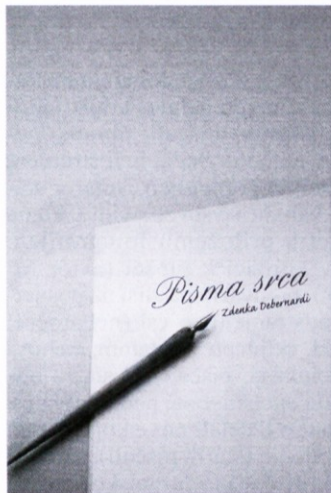
Vida Brest je o sebi med drugim zapisala: "Sanjam, da bi nekoč napisala najlepšo pravljico vseh pravljic za najsrečnejše otroke. Za tako pravljico se vadam in pišem zgodbice in pravljice in pesmice."

Urednik ponatisa Jože Zupan pa nam odgovarja: "Kaj pa če je njena najlepša pravljica prav *Veliki čarovnik Ujtata*?!"

Čisto za konec pa je treba pohvaliti založnika Davida Tasića, ki je ponatis izdal brez družbene pomoči, ob tem pa že razmišlja, da bi kazalo ponatisniti tudi črtico Vide Brest *Ptice in grm*, enega izmed najbolj liričnih tekstov iz vojnih dni.

OČIŠČENJE Z BESEDO

Zdenka Debernardi: PISMA SRCA. Predgovor: Berta Golob. Spremni besedi: Igor Debernardi in Danica Zupan. Izšlo v samozaložbi, natisnjeno v Karantaciji. Koper 2005

Zdenka Debernardi, uspešna pravnica v Kopru, doma iz Prelesja pri Šentrupertu, je na začetku študijske poti razmišljala v dveh smereh: ali postati pravnica in dobiti štipendijo in zaposlitev – ali pa študirati primerjalno književnost in si tako razširiti obzorje, ki se je začelo pri nadvse uspešnem delu pri novinarskem krožku na šentruperski osnovni šoli. Odločila se je za prvo, vse življenje pa ohranila spoštljiv odnos do besede.

Ko pa je v svoji vestnosti v pravniskem poklicu prišla tudi navzkriž med (hladno) stroko in pričakovanji ljudi, ki so potrebovali njeno pomoč, se je zatekla spet v besedo; tako je znova potrdila, kar so že mnogi spoznali: Beseda je tolažnica, pot do človeka – a tudi pot do lastne potešitve. Razmišljanja so rodila pisma številnim ljudem, ki so ji po srečnem sorodni – odslikavajo njeno dušo – in so našla potrditev tudi ob spominskem zborniku Osnovne šole dr. Pavla Lunačka v Šentrupertu *Vzponu znanja* in nalogi zgodovinskega krožka *O novinarskem krožku*. Kot vaja za vse pisanje so bile tudi pravljice o *Klik miški* – čas pa je dozorel ob odločitvi, da številna pisma, ki jih je napisala, izda v knjižni obliki s pomenljivim naslovom *Pisma srca*.

Pisateljica Berta Golob je v predgovoru k tej knjigi napisala:

"*Pisma srca* so monološki pogovor z naslovniki, med katerimi so zelo različne osebe, hkrati pa se iz njih izrisuje avtoričin pogled na stvari in dogodke. Naslovljena so na podobno čuteče osebe, imajo pa namen dvigniti bralca iz bivanjske povprečnosti v višino z izostrenim

pogledom na svet okoli sebe. V tem lahko spominjajo na Malega princa, na Livingstona Galeba, na odpiranje notranjih vrat: gledanje s sreem, na polet v višave prostosti in na samoodrešitveno držo življenja v enosti s prostranstvi vesolja.

Pisma srca so take vrste knjiga, ki zmore nagovoriti predvsem zelo čuteče srce. Tuja jim je vsaka porabniška miselnost, zato uhajajo iz risa plehke vsakdanjosti na krožnico ljubeče človečnosti."

K takšnemu razmišljanju Igor Debernardi v spremni besedi dodaja, da avtorica ne piše, pač pa enostavno izliva svetlobo na papir, zato, da nam sveti, ko so naši trenutki mračni, da nam pokaže pot, ki je oko ne najde.

Vtis sklence mentorica novinarskega krožka Danica Zupan, ki želi, naj bi knjiga prišla v branje tudi drugim bralcem, ne samo naslovnikom. Dobili bodo darilo, ki ga v življenju tako redko prejmemo: Zaslutiti bodo srčnost in srečo, zvedeli bodo, kako najti pot do srca.

Pisma srca res ogovarjajo le sorodno misleče, zato niso branje za ljudske množice. Vendar v svojem sporočilu avtorica Zdenka Jurglič Debernardi ohranja tako pristen odnos do moči besede, ki se oglasi v trenutkih veselja in stiske, da je resnično to hvalnica moči besede – kot taka pa zanimivo branje tudi za nenaslovnike.

Urednik izdaje je Jože Zupan, oblikovalec Rupert Gole, arhitekt, pa je poskrbel, da nas že naslovnica prijazno ogovarja in sili k listanju liričnega prevenca – ki pa najbrž ne bo zadnje avtoričino delo.

KONCERT NA BAROČNIH ORGLAH

Nova zgoščenka Milka Bizjaka na restavriranem baročnem orgelskem pozitivu na Veseli Gori

Na novem diskografskem dosežku enega naših vodilnih organistov **Milka Bizjaka** lahko poslušamo izključno tujo orgelsko glasbo 18. stoletja, ki jo je umetnik posnel na restavriranem baročnem orgelskem pozitivu ali baročnih orglah na Veseli Gori pri Šentrupertu na Dolenjskem. Sodobni digitalni nosilec zvoka je umetnik, ki zadnja desetletja tudi bivanjsko in umetniško preživlja na Dolenjskem, posnel na koncertu maja 2004 v cerkvi sv. Frančiška Ksaverija na Veseli Gori. Ploščo je v nakladi zavidljivih tisoč enot izdalo in založilo *Turistično društvo Šentrupert*. Producent in urednik je bil kar solist-organist in organolog M. Bizjak sam, ki ga spremljamo od leta 1985. Takrat je v *Evropskem letu baročne glasbe* skupaj z muzikologom prof. dr. Edom Škuljem (ta je bivanjsko tudi vezan na rodno Dolenjsko, saj /so/upravlja župnijo Škocjan-Turjak) izšla prva slovenska knjiga o orglah *Orgle na Slovenskem* (DZS, Ljubljana 1985). Tudi tam je prvič omenjen "inštrument, ki je po svoji zasnovi pozitiv" (orgle brez pedala). Leta 1751 ga je postavil ljubljanski orglarski mojster Marko Göbl. O tem se danes priča njegov podpis v sapnici: *Marcus Göbl orgl/Macher in laybach 1751*.

Poleg solista in avtorja besedila (M. Bizjak) so na zgoščenki z izključno orgelsko glasbo predstavljeni oziroma podpisani še oblikovalec Rupert Gole, ki je hkrati tudi soavtor fotografij (skupaj z Markom Kapusom), snemanje plošče je omogočila *Občina Trebnje*, njen izid pa *Kranjska investicijska družba*.

Kakor je zavidanja vredno dejanje prvega, torej avtorja orgelskega pozitiva M. Göbla, je vredno omeniti tudi zadnje dejanje leta 2003: poseg *Škofjske orglarske delavnice* iz Hoč (pri Mariboru) pod vodstvom Braneta Koširja in donatorja Jožeta Anderliča ter obnovo orgelske omare restavratorja Boštjana Roškarja. Odkar smo prvič lahko že davnega leta 1985 slišali za omenjeni orgelski

pozitiv, se je z njim dogajalo marsikaj: številne predelave, kraje (cinovih, kositrnih) piščali, obraba, ne vzdrževanje itd. Sedaj je inštrument popolnoma prenovljen, »nov v starem«, kar vse se seveda vidi tako na nekaterih priloženih fotografijah, bere v knjižici k plošči (avtor M. Bizjak), predvsem pa sliši na posnetkih: odstranjeni so vsi (nebaročni) dodatki, vključno s pedalom, mehovanje in cinkaste piščali (ki so po odstranitvi cinastih le-te nadomeščale). Zato pa so izdelali nove kopije vseh manjkajočih (starih piščali), sanirali lesene (piščali) in (orgelsko) omaro ter uredili in dopolnili manjkajoče tipke na manualu (klaviaturi). Ponovno so rekonstruirali dva (prvotna) mehova z jermeni. Kot nepogrešljivi dodatek so namestili še elektromotor (izven orgelske omare), ki nadomešča delo mehača. Omenjene (Göbl-ove) orgle so zdaj uglasene po tabeli *Werkmeister III*, za pol tona višje glede na današnjo standardno uglasitev in z optimalnim zračnim pritiskom (72 mm vodnega stolpca).

Zdaj bi lahko že rekli, da ta novi slovenski orgelski biser izpod prstov odličnega organista-koncertanta Milka Bizjaka prinaša z možnostjo vseh šestih (prvotnih) registrov izključno tujo baročno glasbo skladateljev: Francoza Michela Corretteja, Italijanov Girolama Pere, Giovannija Battiste Cervellinija in Piera Giuseppesa Sandonija, slovitega Nizozemca Jana Pieterszoon Sweelincka, Čehov Jiržija Ignaca Lineka in Jana Kržitelja Kucharja, sloviten nemških velikanov baroka Georgea Friedricha Händla in Johana Pachelbela in deli dveh neznanih skladateljev s hrvaškega Klanjca in otoka Krka. Na vseh številnih (devetih »uradnih«) delih in v kar treh dodatkih pa je slišati, da orgle in organist popolnoma obvladujejo akustiko cerkvene ladje in prezbitarija, cerkev na Veseli Gori. Kljub malemu pozitivu, kot je predstavljen v tehničnem pogledu, pa gre v glasbi sami za pravi baročni spektakel, ki je ves

čas konfrontiran s kontrasti: počasi-hitro, potihoglasno, svetlo-temno ... Orgelske miniature, kot so *korali* (orgelske priredbe), fugirani *versetti*, *fuge*, 4-stavčni *voluntary*, *arija*, (dve) pastorali in enostavčna *sonata*, izzvenijo v nenehnem prepletanju nemalo tehničnega znanja solista z njegovim slogovnim pogledom in vzporeditve (razložljivega) baročnega orgelskega pozitivna z literaturo, ki si jo je umetnik za to priložnost izbral kot tehten poznavalec naše in tuje tovrstne glasbene bere. Pri tem pa so zadnja tri dela (skladatelj jev P. G. Sandonija/*Sonata* in J. Pachelbela, dve *Fugi* v F-duru) dodana kot pravi »bissi« (= dodatki) s koncerta. Organist Bizjak je zagotovo eden naših večjih specialistov prav za kompatibilnost (razpoložljivega orgelskega) instrumenta in predstavljene, odbrane literature. Skratka, posnetek je več kot formalni dokaz, da postaja naša kulturna dediščina v teh in takih primerih več kot izkoriščena; še več: njene rezultate tako v pogledu materialne kot duhovne dediščine je v tem in takih primerih moč meriti z mednarodnimi referencami, saj imamo prav v pričujočem primeru združeno eno in drugo: naš, domači (orgelski) instrument in iz-

vajalca, prostor in kraj in glasbeno literaturo.

Vseh 12 predstavljenih orgelskih miniaturn traja tako kot na koncertu tudi na posnetku dobrih 55 min. (brez aplavzov). Ob omenjenem orgelskem, torej graditeljskem, koncertnem in zdaj tudi že diskografskem dosežku bi lahko rekli, da delamo lokalno, da bi se tudi v glasbi lahko izkazali globalno.

Če smo že začeli omenjeno predstavitev, oceno s predstavitevijo orgelskega pozitivna na Veseli Gori, naj se poslovimo od nje tudi z zaključnim pogledom na orgelskega mojstra Marka Göbla, o katerem pravi avtor (M. Bizjak), da smo davnega leta 1985 še dokaj malo vedeli o njem. Dandanes pa je prav na podlagi kar nekaj restavriranih in s tem tudi pojočih avtentičnih orgelskih instrumentov iz njegove orgelske delavnice (le-to je nadaljeval njegov bližnji sorodnik Georgius Eisl) moč sklepati, da gre za enega prvih in največjih tovrstnih mojstrov, četudi so zasloveli s prav majhnimi orglami, s takimi, ki imajo morda z dandanašnjo kraljico glasbil – orglami s tremi, štirimi manuali in pedalom ter z na stotine registrov komaj še kaj skupnega.

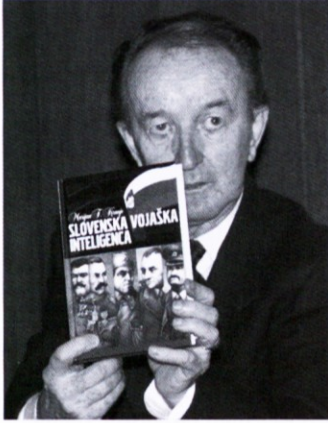
Milček Komelj: VEČER V VRSARJU, akvarel, 1964

Milček Komelj: DEŽEVNI DAN PRI METLIKI, akvarel, 1963

Milček Komelj: PRI MIKLAVŽU NA GORJANCIH, akvarel, 1963

Marijan F. Kranjc, avtor knjižne novosti Slovenska vojaška inteligenca.

PRAGA, 1. novembra – Mešani pevski zbor Krka se je z mednarodnega pevskega tekmovanja Praga Cantat vrnil s srebrno diplomom.

SEMIČ, 1. novembra – V Kulturnem domu so pripravili prireditev Semič, biser Bele krajine s pisateljem Ivanom Sivcem in ansamblom Tonija Verderberja.

KOČEVJE, 3. novembra – Pokrajinski muzej Kočevje je povabil na dan odprtih vrat.

SEVNICA, 3. oktobra – Lekos Galerija Ana je pripravila glasbeno-literarni večer s predstavitvijo knjige Zaradi pesmi Jožeta Galiča.

ČRNOMELJ, 4. novembra – V sejni dvorani občine so predstavili knjigo Marijana F. Kranjca Slovenska vojaška inteligenca. Dogodek so popestrili pevci Dolenjskega okteta in kvartet flavtistik Glasbene šole Marjana Kozine iz Novega mesta.

PIRAN, 4. novembra – Z izborom novejših slik se je v Studiu Galeriji Gasspar predstavil novomeški akademski slikar Uroš Weinberger. Razstavo je naslovil Transsubstanciacije.

RIBNICA, 4. novembra – Kočevska vokalna skupina Cantate Domino je imela v Šeškovem domu letni koncert v znamenju predstavitve turneje po Kanadi in ZDA. Nastopili so še: orgličar Miro Božič in Sodevski tamburaši.

NOVO MESTO, 5. novembra – Prešernovo gledališče Kranj je v Domu kulture gostovalo z gledališko predstavo Kamni v žepih Marie Jones.

SEMIČ, 5. novembra – V Taborski hiši sta člana Muzejskega društva Školjka Loka dr. Marija Stanonik in Pavel Florjančič predstavila knjigo Wilhelma Tschinkla Kočevarska folklor. Martin Pečaver – Grgcof Tine pa je predstavil svojo zgoščenko Tako se je pelo in igralo nekoč.

SENTJANŽ, 5. novembra – V kulturni dvorani so na promocijski koncert ob izidu kasete in zgoščenke povabile ljudske pevke Solzice iz Budne vasi. Nastopili so še: Bučenski ramplachi, Ljudske pevke s Šmarčne, Razborca in Rogateca, Fantje s Preske in Trebeški drotarji.

SEVNICA, 6. novembra – Na Martinovem koncertu so se v Športni dvorani predstavili narodno zabavni ansambli.

BREŽICE, 8. novembra – Mestno gledališče ljubljansko je v Prosvetnem domu gostovalo s predstavo Vse o ženskah.

SEVNICA, 8. novembra – Glasbeno gledališče Melite Osojnik je v Kulturni dvorani pripravilo otroško predstavo Sonček čez hribček gre ali pa ne.

DOLENJSKE TOPLICE, 9. novembra – Oktet Evostil je v podhodu Zdravilišča pospremil otvoritev slikarske razstave del Simona Jugoviča Finka in Valentine Verč, akademskih slikarjev iz Ljubljane. Dogodek je z recitacijami pospremil Zdenko Tekstor.

METLIKA, 9. novembra – Četrta sezona Zimskih uric, katerih idejni vodja in moderator je Toni Gašperič, se je pričela z gostom dr. Zdenkom Roterjem.

BREŽICE, 10. novembra – V Galeriji Kluba Mladinskega centra Brežice je bila na ogled razstava Matjaža Puglja z naslovom Astrofotografija – Sonce, Luna in planeti.

NOVO MESTO, 10. novembra – Na Proznem mnogoboju v Klubu Lokal-Patriot so sodelovali: Neje Gazvoda, Rasto Božič, Barica Smole, Damijan Šinigoj, Angelca Fajmut, Marta Rataj, Boštjan Pucelj in Borut Peterlin. V finale Festivala Zgodbe - Fabula so se uvrstili: Gazvoda, Šinigoj in Fajmutova. – V RIC-u so predstavili novo delo psihiatra in družinskega terapevta dr. Cveta Gradišarja Sotočje družinskih odnosov.

TREBNJE, 10. novembra – V Kulturnem domu je bila na ogled abonmajška predstava za otroke Tacamuca.

DOLENJSKE TOPLICE, 11. novembra – V dvorani Zdravilišča Krka so nastopili pevci Mešanega pevskega zbora Revoz, ki so v goste povabili komorni zbor Kredarica, Slovence iz Novega Sada.

NOVO MESTO, 11. novembra – V Leglu je bilo mogoče prisluhniti koncertu skupin Reborn in Disaster iz Šibenika, Going Off iz Kočevja in Tavžent Roža iz Dolenjskih Toplic.

TREBNJE, 11. novembra – Knjižnica Pavla Golie je na prireditvi Knjižnični gost povabila pisatelja in ravnatelja ljubljanske OŠ Prule Dušana Merca.

ČATEŽ POD ZAPLAZOM, 12. novembra – Čatež v soju zlatih jesenskih barv je naslov likovne razstave, ki so jo postavili na ogled v Kulturnem domu ob tradicionalnem pohodu od Litije do Čateža. Na prireditvi so nastopili: trebanjska godba, mažorete, domača kulturna društva in gostujoči glasbeniki.

KRŠKO, 12. novembra – V Dvorani v parku so odprli likovno razstavo argentinske Slovenke Zalka Arnšek z naslovom Odsevi. Na otvoritvi je nastopil umetničin brat, baritonist Ivan Andres Arnšek.

LOKA, 12. novembra – V Kulturnem domu je bilo mogoče prisluhniti koncertu starih ljudskih pesmi skupine Brina.

NOVO MESTO, 12. novembra – Pesem povezuje je bil naslov koncerta Mešanega pevskega zbora Pomlad iz Novega mesta in Mešanega pevskega zbora KUD dr. Mladen Stojanovič iz Prijedora v avli Kulturnega centra Janeza Trdine. – V Klubu LokalPatriot je bil koncert skupine Moveknowledge s predskupino Intimn Frizurn.

SEVNICA, 12. novembra – V Kulturni dvorani so odprli razstavo Pripoved moje babice in dedka - odprtje mednarodnega natečaja otroških likovnih del na temo izgnanstva in begunstva.

NOVO MESTO, 14. novembra – Drama SNG Maribor je v Kulturnem centru Janeza Trdine gostovala s predstavo Ti nori tenorji in jo ponovila še naslednji dan. – V Klubu LokalPatriot so odprli razstavo Gregorja Sečna.

NOVO MESTO, 15. novembra – Galerija Krka je povabila na predstavitev knjige Koncert Toneta Pavčka in otvoritev razstave ilustracij Dušana Muca. Z umetnikom se je pogovarjala umetnostna zgodovinarica Tatjana Pregl Kobe. Dogodek je obogatila violinistka Maša Hribernik.

TREBNJE, 15. novembra – V Baragovi galeriji so na ogled postavili razstavo knjižnih ilustracij akademske slikarke Kristine Krhin, po rodu s Trebanjskega. Otvoritev razstave so pospremili najmlajši gojenci trebanjske glasbene šole, ki so zaigrali in zapeli ob kitarski spremljavi Žarka Živkoviča.

DOLENJSKE TOPLICE, 16. novembra – Lutkovno gledališče Jure Pengov je gostovalo v osnovni šoli s predstavo Kdo je napravil Vidku srajčico.

PODHOSTA, 16. novembra – V Kulturnem domu je potekal večer kratkega slovenskega filma mlajših slovenskih ustvarjalcev in okrogla miza.

ŠENTRUPERT, 16. novembra – V OŠ dr. Pavla Lunačka so predstavili ponatis knjige Vide Brest Veliki čarovnik Ujtata, ki je ob 20-letnici smrti avtorice izšla pri založbi Karantanija. O knjižni novosti sta spregovorila založnik David Tasič in ilustratorica Melita Vovk, šolarji so prebrali eno od poglavij knjige, za prijetno glasbeno vzdušje pa sta poskrbeli učenci Glasbene šole Trebnje Eva Freljih in Ana Gorenc z igranjem na klavir.

BREŽICE, 17. novembra – V Mladinskem centru je bila na ogled otroška predstava Družinskega gledališča Kolenc Pogumni jelen.

BREŽICE, od 17. do 18. novembra – Zveza zgodovinskih društev Slovenije je v sodelovanju s Slovenskim društvom za germanistične študije in Avstrijskim uradom za znanost in raziskave v Posavskem muzeju v Brežiškem gradu priredila mednarodni simpozij na temo Anastazij Grün v našem prostoru in času in z njim počastili 200-letnico njegovega rojstva v letu 2006.

KRŠKO, 17. novembra – Gosta prireditve Knjiga mene briga v Valvasorjevi knjižnici sta bila Andrej Blatnik in Maja Megla, ki sta govorila o knjigi Alaina de Bottona Umetnost potovanja.

METLIKA, 17. novembra – V Kulturnem domu so predstavili knjigo Tisočkrat: zakaj samomor avtorice Milice Stekovič.

NOVO MESTO, 17. novembra – V Novi Ljubljanski banki, Poslovalnici Kandija so povabili na predstavitev knjige Gorjanski škrti med ljudmi Ivanke Mestnik. – Jože Musa se je v Salonu pohištva Termotehnika pogovarjal s Slavkom Doklom, ki je predstavil svoje nove knjige. Prireditvi sta glasbeno popestrila Tjaša in Jakob Kastelic. – Na Visoki šoli za upravljanje in poslovanje je imel predavanje prof. dr. Jože Pirjevec na temo Slovenci v Evropi z mejami in brez njih. – Drama SNG Maribor je v Kulturnem centru

Zalka Arnšek

Kristina Krhin

Janeza Trdine uprizorila komedijo Čarovnica Hilary gre v opero. – Knjižna čajanka v Knjigarni Mladinska knjige je potekala pod naslovom Vprašaj me! s predstavitvijo Poučnih knjig.

PODTURN, 17. novembra – V okviru Tedna teatra je bila v Gasilskem domu na ogled komedija Dama škrat v izvedbi KUD Svoboda Zalog.

SEVNICA, 17. novembra – Knjižnica Sevnica je povabila na literarni večer z Zoro Tavčar in tržaškim pisateljem Alojzom Rebulo.

BLANCA, 18. novembra – Godba Blanški vinogradniki je pripravila samostojni premierni nastop.

HROVAČA, 18. novembra – Nela Malečkar je na Škrabčevi domačiji vodila pogovor s pesnikom, esejistom in prevajalcem Cirilom Zlobcem.

KOSTANJEVICA, 18. novembra – Pevski zbor Aktiva kmečkih žena Pod Gorjanci je v Kulturnem domu pripravil tretje srečanje pod naslovom Zapijmo pod Gorjanci. Pevke so v goste povabile še pevce vihranskega Pšeničnega klasa, dolenjevaške Ajde, pevce iz Globokega, pevke z Žejnega in Fante s Preske.

MIRNA, 18. novembra – Na gradu Mirna so odprli spominsko obeležje kneginji Emi Krški, prvi znani lastnici mirnskega gradu. KUD Majolika unikata iz Mokronoga je na Speči lepotici pripravil tudi prodajno razstavo keramike v korist obnove gradu.

MOKRONOG, 18. novembra – V Kulturnem domu so pripravili večer s slovensko ljudsko pesmijo Svitaj, svitaj beli dan s skupino Ragle. V programu so sodelovali še pevci iz Malin, Mokronoški pušeljci, vaški pevci iz Šentruperta, Ivanka Peterle, Marija Škerjanc ter Jože Povšič.

NOVO MESTO, 18. novembra – Petkov večer pod kavarno je potekal z gostom Markom Pezdircem in Zlatimi muzikanti.

RIBNICA, 18. novembra – Auerspergi - Po sledih mogočnega tura je naslov knjige dr. Mihe Preinfalka, ki so jo predstavili v Miklovi hiši.

SOTESKA, 18. novembra – Teden teatra v Dolenjskih Toplicah se je nadaljeval s komedijo Štirje letni časi, ki so jo igralci Kulturnega društva Leskovec uprizorili v Gasilskem domu.

ŠMARJEŠKE TOPLICE, 18. novembra – V hotelski avli Zdravilišča so odprli likovno razstavo del Marjana Miklavca in reliefov Janka Sile.

TREBNJE, 18. novembra – V Mercator centru je bila na ogled otroška predstava Pogumni jelen.

DOLENJSKE TOPLICE, 19. novembra – Uroš Fürst je v okviru Tedna teatra v Toplicah v osnovni šoli zaigral monokomedijo Jamski človek.

KRŠKO, 19. novembra – V Kulturni dom so povabili na regijski koncert pevskega zborov Dolenjske, Posavja in Bele krajine pod naslovom Sozvočenja. Največ je pokazala vokalna skupina Solzice iz Brežic, ki se je nato decembra udeležila zaključnega koncerta v Ljubljani. – V Dvorani v parku je bilo mogoče prisluhniti koncertu kvarteta klarinetov Clarifour.

JESENICE, 19. novembra – Na festivalu ljubiteljskih gledališč Čufarjevi dnevi je komedija Toneta Partljiča Moj ded, socialistični mrtvak ali Prvi primer inšpektorice Darje, ki jo je izvedla DPD Svoboda s Senovega, prejela nagrado občinstva.

TREBNJE, 19. novembra – Eno pesem peti je naslov nove zgoščenke Trebanjskega okteta, ki so jo pevci predstavili v Kulturnem domu. Kot gost je nastopil oktet Bori iz Postojne.

DOBRNIČ, 20. novembra – Gostje 1. letnega koncerta ženskega pevskega zbora Dobrnič so bili Fantje s Preske in Folklorna skupina Straža.

DOLENJSKE TOPLICE, 20. novembra – Teden teatra se je zaključil s tremi kratkimi gledališkimi predstavami domačinov.

SEVNICA, 20. novembra – Andreja Zupančič je s svojo predstavo v Knjižnici popeljala otroke v deželo Tamtaram.

ŠENTJANŽ, 20. novembra – V župnijski cerkvi je bil koncert ob 15-letnici otroško-mladinskega pevskega zbora Kresnica iz Šentjanža.

NOVO MESTO, 21. novembra – V Kulturnem centru je bil večer biserov romantične komorne glasbe z vrhunskimi glasbeniki Julio Mario Kretz, Boštjanom Lipovškom in Klemnom Golnerjem.

METLIKA, 22. novembra – V Ljudski knjižnici so odprli razstavo Janez Trdina – popotnik in samotnik pod Gorjanci.

Prizor iz igrice, ki so jo zaigrali učenci Osnovne šole Dolenjske Toplice za zaključek Tedna teatra v Toplicah.

METLIKA, 23. novembra – Gost Zimskih uric v Hotelu Bela krajina je bil humorist in tekstopisec Matevž Roblek.

TREBNJE, 23. novembra – Koprsko gledališče je v Kulturnem domu uprizorilo komedijo Agencija za ločitev.

BREŽICE, 24. novembra – V Mladinskem centru je bila otvoritev fotografske razstave Heroin in pogovor z avtorjema, Boštjanom Slatenškom in Domnom Polom.

METLIKA, 24. novembra – Ob občinskem prazniku so v Kulturnem domu predstavili knjigo Stotero obrazov umetnosti, donacije akademika prof. dr. Vinka Kambiča in Vilme Bukovec Kambič. Na slovesnosti so spregovorili Vilma Bukovec Kambič, mag. Marijan Tršar in direktorica Belokranjskega muzeja Andreja Brancelj Bednaršek.

NOVO MESTO, 24. novembra – Knjižnica Mirana Jarca je pripravila spominski večer, posvečen bibliotekarju, uredniku in publicistu Bogu Komelju, predstavili pa so tudi spominsko monografijo Bogo Komelj (1915–1981). O knjigi in Komelju so spregovorili: Andreja Pleničar, Vera Ocvirk, bibliotekarka Jadranka Zupančič, Bogdan Osolnik, Milček Komelj in žena Boga Komelja, Marina. Dr. Miklavž Komelj je prebral nekaj svojih pesmi, za glasbeni del programa pa je poskrbela violinistka Petra Božič. – V Klubu LokalPatriot je bil koncert skupine Hit By Plane.

BREŽICE, 25. novembra – Mladinski center je povabil na filmski večer z dvema kratkima filmoma Tomija Grgičeviča, Bager in Jelenovo oko.

KOČEVJE, 25. novembra – Rudnik rjavega premoga Kočevje je naslov zgodovinske razstave, ki so jo odprli v Pokrajinskem muzeju Kočevje.

NOVO MESTO, 25. novembra – Klub LokalPatriot je povabil na koncert skupine Durhmarsh s predskupino Blindfold.

RAZBOR, 25. novembra – V Kulturnem centru je bilo mogoče prisluhniti koncertu Nagelj in zeleni rožmarin KD Godba Blanski vinogradniki.

SEVNICA, 25. novembra – Varovanci Varstveno-delovnega centra Krško-Leskovec so v enoti VDC pripravili lutkovno predstavo Repa velikanka. – V Kulturni dvorani je bil koncert slovenskih ljudskih pesmi Fantje se zbirajo ob 10-letnici skupine Fantje s Preske. V goste so povabili Fante z vasi iz Škocjana, ljudske pevce in godce iz Račne in Čušperka.

BREŽICE, 26. novembra – Družinsko gledališče Kolenc je v Mladinskem centru zaigralo kabaret Ljubezen svet vrti.

ČRNOMELJ, 26. novembra – V Kulturnem domu je potekala projekcija slovenskega filma Kekec iz leta 1951, sledil pa je pogovor z ustvarjalci filma v okviru projekta Slovenski film kot ogledalo časa.

KRMELJ, 26. novembra – V graščini so odprli razstavo Krmelj in Krmeljčani v vojnih letih 1941–1945 ob 60-letnici osvoboditve in vrnitve iz izgnanstva in begunstva.

KRŠKO, 26. novembra – V spomin Petru je svoj koncert v cerkvi sv. Ruperta na Vidmu naslovila Vokalna skupina Valvasor. – V Kulturnem domu si je bilo mogoče ogledati komedijo Agencija za ločitve.

SEVNICA, 26. novembra – V Kulturni dvorani je bil koncert Železničarske godbe Zidani Most z gosti. – Klavirski duo Bojan Gorinšek in Milko Lazar je pripravil koncert v dvorani Glasbene šole Sevnica.

TREBNJE, 26. novembra – V Mercator centru je bila na ogled glasbena predstava za otroke Gremo na vlak.

KRŠKO, 27. novembra – V Kulturnem domu je bil koncert Oj, lepo je res na deželi Glasbenega kvarteta iz Lepe vasi in folklorne skupine DKD Senovo.

NOVO MESTO, 28. novembra – V mali dvorani Kulturnega centra Janeza Trdine so odprli razstavo Likovni pogled: Novo mesto skozi čas in na ogled postavili 22 slik 14 umetnikov. O razstavi je nekaj besed povedal pobudnik razstave in galerist Slavko Pavlenč, z igranjem na oboo pa je prireditev popestril Ernest Jazbec.

KRŠKO, 29. novembra – V Kulturnem domu je bilo mogoče prisluhniti koncertu Pihalnega orkestra Slovenske policije s solisti. – V Valvasorjevi knjižnici so na "ta veseli dan kulture" gostili pesnika, dramatika, esejista, prevajalca in mladinskega pisatelja Borisa A. Novaka. Predstavili so njegovo novo pesniško zbirko Obredi slovesa.

METLIKA, 30. novembra – Gost Zimskih uric v Hotelu Bela krajina je

bil pisatelj Bogdan Novak.

ARTIČE, novembra – Tamburaški orkester KD Oton Župančič Artiče je v dvorani Kulturnega doma izvedel koncert.

DOL PRI LJUBLJANI, novembra – V paviljonu graščine Dol so odprli razstavo kiparskih del likovnih ustvarjalcev iz Leskovca pri Krškem, kiparke Vladimire Škof in njenega sina Andreja Čebularja.

LJUBLJANA, novembra – Na 21. knjižnem sejmu je bila za najboljši knjižni prvenec 2005 razglašena pesniška zbirka Nizki toni pesnice Stanke Hrastelj iz Leskovca pri Krškem. Knjiga je izdala novomeška Založba Goga. Za najboljši knjižni prvenec je v ožji izbor petih knjig prišla še ena Gogina knjiga, in sicer Diznilend pisatelja Matjaža Bruleca iz Novega mesta.

NOVO MESTO, novembra – Letošnjo razstavno sezono v atriju Knjižarne Goga je s samostojno razstavo stripov zaključil mladi ljubljanski likovni ustvarjalec David Krančan.

SEVNICA, novembra – Fantje s Preske so 10-letnico delovanja kronali s koncertom v Kulturnem domu.

ŠENTJANŽ, novembra – V organizaciji Lekos Galerije Ana iz Sevnice in Gostilne Repovž v Šentjanžu se je na tridnevnem druženju na Portalu Ana Šentjanž 2005 družilo pet slovenskih slikarjev: Mojca Kovač, Jožica Udovč Krhen, Marija Mojca Vilar, Jože Svetina in Rudi Stopar. Ustvarjali so na temo Užitki kulinarike.

TREBNJE, novembra – Na slavnostni prireditvi ob desetletnici Trebanjskih mažoret je v Kulturnem domu nastopil Občinski pihalni orkester. Mažorete so za uspešno delo prejele Gallusove značke. – Vtisi iz narave je naslov četrte samostojne fotografske razstave domačina Toma Mežana, ki jo je na ogled postavil v Piceriji Gostilne Šeligo.

Tom Mežan

DECEMBER

BREŽICE, 1. decembra – Eksplozija barv je bil naslov razstave udeležencev likovne delavnice pod vodstvom mag. Mladena Stropnika, ki so jo odprli v avli Mladinskega centra. – Prifarski muzikanti so povabili na koncert v Posavski muzej.

ČRNOMELJ, 1. decembra – V Knjižnici so predstavili pesmi Majde Grgič in Stanke Črnič.

LJUBLJANA, 1. decembra – Novi direktor Javnega zavoda RS za varstvo kulturne dediščine je postal mag. Robert Peskar, umetnostni zgodovinar, doslej zaposlen na območni enoti v Novem mestu.

METLIKA, 1. decembra – V Poslovalnici Nove Ljubljanske banke so na ogled postavili slikarsko razstavo del domačega ljubiteljskega slikarja Bogomirja Jakšeta. Nastopil je oktet Vitis, kjer prepeva tudi slikar. – V Hotelu Bela krajina so se na delovnem srečanju zbrali ljubiteljski literarni ustvarjalci iz Bele krajine, povezani v Literarni klub Metlika, ter ob branju svojih pesmi prisluhnili novinarju, uredniku in literatu Milanu Marklju iz Novega mesta.

NOVO MESTO, 1. decembra – SNG Opera in balet Ljubljana sta izvedla Zimski koncert v Kulturnem centru Janeza Trdine.

ŠENTJERNEJ, od 1. do 5. decembra – Mladinska knjiga iz Novega mesta in OŠ Šentjernej sta v prostorih šole organizirali 25. knjižni sejem. Gost je bil pisatelj, pesnik in humorist Andrej Rozman Roza.

ČRNOMELJ, 2. decembra – Člani KUD Artoteka so v prostorih Upravne enote Črnomelj pripravili 9. novoletno prodajno likovno razstavo. Predstavilo se je 17 likovnikov. – V Knjižnici je bil pesniški večer z Jurijem Marussigom.

KRŠKO, 2. decembra – Prešernovo gledališče je v Kulturnem domu izvedlo komedijo Nekaj dragega in popolnoma neuporabnega.

NOVO MESTO, 2. decembra – V Dolenjskem muzeju so na ogled postavili razstavo mornariških uniform z naslovom V modrem in zelenem. – V Domu kulture je bila projekcija filma o Iti Rini in pogovor o filmu.

TREBNJE, 2. decembra – Oktet Lipa je ob 15-letnici delovanja povabil na slavnostni koncert v Kulturni dom. Predstavili so svojo novo zgoščenko Zapojmo pesem. Dogodek so obogatili violinistka Petra Božič in harmonikar Branko Rožman ter tamburaška skupina Vodomec.

ARTIČE, 3. decembra – V Prosvetnem domu je bila prireditev Po martinovem - prikaz običajev in ljudskih plesov z nastopom folklornih skupin in ljudskih pevcev.

BREŽICE, 3. decembra – V Knjižnici Brežice je potekal zaključek Kristjanove knjižne uganke, nekaj ur pozneje pa še prireditev Ptice, zlatice in Ancí – štirje novi naslovi KD Žarek v okviru Tega veselega dne kulture.

ČRNOMELJ, 3. decembra – Na Tržnici so pripravili razstavo knjižnih del Franceta Prešerna.

KOČEVJE, 3. decembra – Za Ta veseli dan kulture je Pokrajinski muzej pripravil dan odprtih vrat z ogledom stalnih in občasnih razstav ter dokumentarnih filmov.

METLIKA, 3. decembra – Zapojmo po naše je bil naslov prireditve v Kulturnem domu, na kateri sta nastopili pevska skupina Društva kmečkih žena Metlika, ki je praznovala 5-letnico, in skupina Šavrinke s Primorske.

NOVO MESTO, 3. decembra – V okviru Guncl festa je Lutkovno gledališče Tri v Domu kulture zaigralo otroško lutkovno predstavo Egon. Lutkovno gledališče Ljubljana predstavo Sapramiška, Lutkovno gledališče Koruzno zrno pa lutkovno predstavo Kalejdoskop.

ŠKOCJAN, 3. decembra – Pevci Fantje z vasi so v Gostilni Luzar pripravili Miklavžev koncert in predstavili kaseto Ko dan se zaznava. V goste so povabili ljudske pevce Zarja z Račne, tamburaško skupino Prima in kvintet Dom.

TREBNJE, 3. decembra – V Knjižnici Pavla Golie so odprli stalno razstavo, posvečeno trebanjskemu rojaku, pesniku, dramatik, publicistu in prevajalcu akademiku Pavlu Golii, po katerem nosi knjižnica ime. Avtor razstave je prof. Jože Zupan. Na slovesnosti so nastopili skupina klarinetov Glasbene šole Trebnje in recitator Janez Pungartnik, ob avtorju pa je spregovorila tudi direktorica knjižnice Milena Bon.

DOBOVA, 4. decembra – V cerkvi Imena Marijinega je potekalo 21. tradicionalno srečanje in revija cerkvenih pevskih zborov.

METLIKA, 5. decembra – Dramski krožek OŠ Loka Črnomelj je v Kulturnem domu zaigral igrico Rojstni dan.

SENOVO, 5. decembra – V avli Doma 14. divizije je bil koncert Big banda Krško s pevko Tadejo Molan in gostom Rudolfom Gasom. Nekaj dni pozneje so nastopili še v brežiškem Mladinskem centru.

BREŽICE, 6. decembra – Dramska sekcija Veseli oder KD Žarek iz Dolenje vasi pri Krškem je v Prosvetnem domu zaigrala komedijo Sosede o svojih zakonih avtorice in režiserke igre Jožice Vogrinc.

KRŠKO, 6. decembra – V Dvorani v parku je bilo mogoče prisluhniti koncertu kvarteta klarinetov Clarifour.

METLIKA, 6. decembra – Palček Pohajalček je bil naslov otroške lutkovne igrice vzgojiteljic v vrteu.

BREŽICE, 7. decembra – Osemnajst avtorjev iz KD Žarek Brežice in KUD Franja Stiplovska brežiške gimnazije je sodelovalo na 8. območnem srečanju literatov brežiške občine v Brežiškem gradu. Delovni del srečanja je vodil novinar, literat in odgovorni urednik revije Rast, Milan Markelj. Za prijeto glasbeno popestritev sta poskrbeli sestri Jerneja in Mateja Žarn.

ČRNOMELJ, 7. decembra – V Pastoralnem centru so pripravili lutkovno predstavo Zverinice iz Režije - O Lisici in Grdini.

KRŠKO, 7. decembra – V Kulturnem domu je bila na ogled lutkovno-cirkuška predstava Čira čara buff v izvedbi Mini cirkusa Buffeto.

METLIKA, 7. decembra – Družinsko gledališče Kolenc je povabilo na ogled lutkovne in igrane igrice Maček Muri v Kulturni dom. – V Hotelu Bela krajina je bila gostja Zimskih uric Alenka Mežnaršič. Pogovor je tekel o njeni knjigi anekdot in pikrih govorov Tukaj Obrh.

BREŽICE, 8. decembra – Zbori KUD Brežice so v Prosvetnem domu nastopili na 55-letnici Planinskega društva. – Gledališče Unikat je v Knjižnici pripravilo predstavo za otroke Pravljina ura babice Pra.

KOČEVSKA REKA, 8. decembra – V Kulturnem domu so na ogled postavili razstavo izdelkov umetnostnega varjenja avtorja Jožeta Lisca iz Kočevja.

PODZEMELJ, SUHOR, 8. decembra – Dramski krožek Metlika je povabil v osnovno šolo na ogled igrice Najlepša beseda.

RIBNICA, 8. decembra – V Galeriji Miklova hiša je državna sekretarka

Jože Zupan, avtor razstave o Pavlu Golii, in Milena Bon, direktorica po Golii poimenovane trebanjske knjižnice.

Prizor iz komedije Sosede o svojih zakonih. Na sliki desno avtorica, igralka in režiserka Jožica Vogrinc.

Dr. Ivanka Počkar, avtorica knjige Dve gasi, dva policajca, sto obrtnikov.

ministrstva za kulturo dr. Jelka Pirkovič odprla razstavo Iz likovne zbirke Riko, likovna in kiparska dela umetnikov, ki so vidno zaznamovali slovensko umetnost v zadnjih dveh desetletjih. O razstavi je spregovorila avtorica, vodja Škrabčeve domačije Polona Lovšin.

SEVNICA, 8. decembra – Zgoščen čas - drama v glavi in sru je naslov razstave Staneta in Avgusta Fabjančiča, ki so jo odprli v Lekos galeriji Ana.

TREBNJE, 8. decembra – V Kulturnem domu so si otroci lahko ogledali predstavo Novoletna sreča v izvedbi Boruta Kononenka.

NOVO MESTO, 9. decembra – V Dolenjskem muzeju so odprli etnološko razstavo Pečarska in keramična industrija v Novem mestu avtorice etnologinje Ivce Križ. – Slikarka Severa Gjurin iz Ljubljane se je z razstavo Muzika predstavila v Galeriji Kralj. Na otvoritvi je zapela nekaj skladb ob spremljavi brata Gala na kontrabasu. – V Kulturnem centru Janeza Trdine je bila dobrodelna prireditev Večer indijske kulture. – V kava baru Pri slonu so za nekaj dni odprli razstavo, s katero se je novomeškim ljubiteljem likovne umetnosti predstavilo osem članov skupine Flu. – Pod kavarno je Petkov večer pod kavarno potekal z Nostalgijo.

BIZELJSKO, 10. decembra – V dvorani Zadružnega doma je potekalo 9. območno srečanje pevcev ljudskih pesmi in godcev ljudskih viž.

BUČKA, 10. decembra – Dekliška pevska skupina Mesečina je ob petletnici delovanja povabila na božično-novoletni koncert v Kulturni dom. Kot gostje so nastopili Bučenski ramplači, Drago Jelenič s hčerko Kajo, otroci podružnične šole in drugi.

ČATEŽ, 10. decembra – V nabito polni dvorani na Čatežu je bil koncert Godalnega tria Viva iz Trebnjega.

ČRNOMELJ, 10. decembra – Na Tržnici je bil mali koncert črnomaljskih pevskih zborov.

KRŠKO, 10. decembra – Pihalni orkester Videm Krško z dirigentom Dejanom Žnideršičem je v Kulturnem domu pripravil letni koncert.

METLIKA, 10. decembra – V Kulturnem domu je bilo mogoče prisluhniti slavnostnemu koncertu ob 15-letnici delovanja vokalne skupine Lan.

MIRNA, 10. decembra – Vesel sem Mirčan je bil naslov zabavne prireditve s tekmovanjem harmonikarjev v športni dvorani OŠ Mirna.

ŠMARJETA, 10. decembra – V Domu kulture je tukajšnje kulturno društvo pripravilo koncert ljudskih pesmi in plesov iz Brkinov, na katerem so nastopili Hrušiški fanti in Bistriške škuorke.

KRŠKO, 11. decembra – V Kulturnem domu je bil koncert ansambla Jerneja Kolarja.

TREBNJE, 11. decembra – Špas teater je v Kulturnem domu izvedel komedijo E. Cooneyja Funny Money, proglašeno za komedijo leta 2005.

TRŽIŠČE, 11. decembra – Mešani pevski zbor Primož Trubar iz Loke pri Zidanem Mostu je povabil na koncert v farno cerkev.

NOVO MESTO, 12. decembra – V Domu kulture je bila na ogled gledališka predstava Dragice Potočnjak in Tomaža Štrucla Che Guevara v izvedbi Slovenskega mladinskega gledališča. Igro so ponovili še naslednji dan. Ob tej priložnosti so pripravili tudi srečanje z igralci.

BREŽICE, 13. decembra – V prostorih Glasbene šole Brežice so predstavili knjigo dr. Ivanke Počkar Dve gasi, dva policajca, sto obrtnikov, monografijo o življenju obrtnikov v Brežicah v obdobju od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne. Na predstavitvi so poleg avtorice spregovorili urednica knjige Mateja Habine, prof. dr. Janez Bogataj in drugi. – SLG Celje je v Prosvetnem domu gostovalo s komedijo Vinka Möderndorferja Na kmetih.

KRMELJ, 14. decembra – V Domu svobode je bila na ogled gledališka predstava Kraljična na zrnu graha.

KRŠKO, 14. decembra – Orkester Mandolina iz Ljubljane je povabil na prednovoletni koncert v Kulturni dom.

METLIKA, 14. decembra – Zimska urica v Hotelu Bela krajina je potekala s pesnikom, dramatikom in prevajalcem Ervinom Fritzem. Gostje so prisluhnili tudi violinistki Tajdi Klobučar, učenki Glasbene šole Črnomelj.

SEVNICA, 14. decembra – V Kulturni dvorani je potekal Radio Ga-ga show s Sašem Hribarjem, Marjanom Šarcem, Juretom Mastnakom, Juretom Godlerjem in drugimi.

TREBNJE, 14. decembra – Glasbena šola Trebnje 30-letnico svojega delovanja proslavlja z nizom koncertov, v katerega spada tudi koncert zanimive glasbene skupine Ebony kvartet v Baragovi galeriji.

BREŽICE, 15. decembra – Slobodan Olič je v Posavskem muzeju predaval o rezultatih arheoloških izkopavanj na lokaciji Nova pošta.

ČRNOMELJ, 15. decembra – V Kulturnem domu so odprli razstavo članov Foto kluba Črnomelj.

KRMELJ, 15. decembra – Folklorna skupina Žarek je pred vrtecem pri osnovni šoli izvedla večer Knapčev pohod s svetilkami.

KRŠKO, 15. decembra – Krška založba Neviodunum je v Hotelu Pacific predstavila knjižni prvenec Novomeščana Uroša Sadka z naslovom Vrtiljak. Dogodek je pospremil nastop glasbenega dua Vite Majce na saksofonu in Marka Trajkovskega na kitari, trebušne plesalke Amine Pilich, Maruša Mavsar pa je zaigrala Sadkov predgovor v knjigi kratkih zgodb.

NOVO MESTO, 15. decembra – Knjižna čajanka v Knjigarni Mladinska knjiga je potekala s predstavitvijo knjig, primernih za knjižna darila otrokom. – Zvečer so predstavili priročnik Čarobni svet serviet avtorice Simone Pompe. – V kava baru Pri slonu so odprli prvo samostojno razstavo ljubiteljskega slikarja Borisa Udoviča. O avtorju in razstavi sta spregovorila Marjan Maznik in Maks Stare, dogodek pa je pospremil nastop tamburaške skupine Klasje. – V Kulturnem centru Janeza Trdine je bilo mogoče prisluhniti koncertu Zorana Predina in Živih legend.

TREBNJE, 15. decembra – Učenci Glasbene šole Trebnje so v Kulturnem domu pripravili praznični koncert in predstavili dosežke preteklega leta.

BREŽICE, 16. decembra – V Mladinskem centru so na ogled postavili razstavo Gregorja Sečna, sledil je klubski večer KUD Soundvision.

KOČEVJE, 16. decembra – V Likovnem salonu so odprli tradicionalno razstavo Društva ljubiteljev likovnega ustvarjanja Kočevje.

KRŠKO, 16. decembra – Mestno gledališče ljubljansko je v Kulturnem domu izvedlo komedijo Bolje tič v roki kot tat na strehi.

LESKOVEC PRI KRŠKEM, 16. decembra – Janja Blatnik iz Drenovca pri Leskovcu je napisala in v samozaložbi izdala že peto knjigo z naslovom Mi vsi smo romarji skozi življenje, ki so jo predstavili v leskovški osnovni šoli. Dogodek so pospremili številni nastopajoči.

NOVO MESTO, 16. decembra – Gostja Petkovega večera pod kavarno je bila Eva Sršen.

ČRNOMELJ, 17. decembra – V Kulturnem domu je potekal večer s folklorno skupino Dragatuš in Šavrinskimi godci.

KRŠKO, 17. decembra – Za Glasbeno šolo Krško je konec dolgoletnih prostorskih stisk. V preurejeni stavbi nekdanjega hotela Sremič so slovesno odprli nove prostore. Slovesnosti se je udeležil tudi Franc Okorn z ministrstva za šolstvo in šport. Pomemben mejnik v zgodovini glasbenega šolstva v krški občini so počastili s slavnostnim koncertom v Kulturnem domu. – V Dvorani v parku sta Glasbena šola Sevnica in Kulturno društvo Leskovec pri Krškem pripravila tematski multimedijijski kulturni dogodek Lešniki - barok.

NOVO MESTO, 17. decembra – Pihalni orkester Krka je privabil številno občinstvo na tradicionalni prednovoletni koncert v Kulturni center Janeza Trdine. – Mavrično gledališče je v BTC Cityju zaigralo Zimsko zgodbo. – V Klubu LokalPatriot je potekal multimedijijski performans Petra Kolmaniča in Nina Flisarja Noli me tangere/Hibrid.

TREBNJE, 17. decembra – V športni dvorani OŠ Trebnje je bil tradicionalni novoletni koncert Občinskega pihalnega orkestra Trebnje, Trebanjskih mažoret in gosta, skupine Štajerskih 7.

ČRNOMELJ, 18. decembra – Anika Horvat je bila gostja prazničnega koncerta Godbe na pihala Črnomelj v športni dvorani.

STRAŽA PRI RAKI, 18. decembra – Mlade Stražanke so povabile na božični koncert v cerkev sv. Valentina.

ŠMARJETA, 18. decembra – Kulturno društvo je povabilo v Dom kulture na prvi samostojni koncert Mešanega pevskega zbora Plastoform iz Šmarjete. Prireditev so obogatili recitatorka Urška Gorenc ter harmonikarja Tomaž Medja in David Brinovec.

KRŠKO, 19. decembra – Mini teater je v Kulturnem domu izvedel lutkov-

Jože Slak Doka

no predstavo *Obuti maček*.

NOVO MESTO, 19. decembra – Gledališče Koper je v Kulturnem centru Janeza Trdine gostovalo s komedijo Andreja Jelačina *Agencija za ločitve*.

BRUSNICE, 20. decembra – V Osnovni šoli je potekal gledališko-plesni spektakel *Romeo in Julija*.

KRŠKO, 20. decembra – Črviva zgodba je naslov lutkovne predstave, ki jo je v Kulturnem domu izvedla Lutkovna skupina UŠ.

NOVO MESTO, 20. decembra – Mešani pevski zbor Krka je pospremil otvoritev prve samostojne razstave akademske slikarke Milene Usenik iz Logatca v Galeriji Krka. Z avtorico se je pogovarjala Tatjana Pregl Kobe.

BRUSNICE, 21. decembra – Učenci so pripravili koncert v šoli.

KRŠKO, 21. decembra – V Kulturnem domu je bila na ogled lutkovna predstava *Miškoljin* v izvedbi Mini teatra.

METLIKA, 21. decembra – Zimska urica v Hotelu Bela krajina je potekala s planinko in pesnico Albino Tošesko.

NOVO MESTO, 21. decembra – Glasbeno gledališče Melite Osojnik je v BTC Cityju gostovalo s predstavo *Godba o izgubljeni dudi*.

OREHOVICA, 21. decembra – Na prireditvi *Pozdrav novemu letu* so na podružnične šole Orehovica pripravili igrico *Zajčkov čarobni lonec*, nastopili so tudi pevci otroškega pevskega zbora ter prvošolčki.

BREŽICE, 22. decembra – Orkester Slovenske vojske z gosti je povabil na božično-novoletni koncert v Kulturni dom. – V Mladinskem centru si je bilo mogoče ogledati otroško predstavo *Mala čarovnica Lili* v cirkusu.

ČRNOMELJ, 22. decembra – Glasbena šola Črnomelj je v Kulturnem domu pripravila novoletni koncert.

DOLENJSKE TOPLICE, 22. decembra – Mešani pevski zbor je v Hotelu Kristal pripravil koncert s tenoristom Matjažem Kastelicem.

NOVO MESTO, 22. decembra – V poslovnih prostorih podjetja *Struktura* na Glavnem trgu so odprli razstavo akademskega slikarja Jožeta Slaka Doka. Umetnika je predstavil Jožef Matijević, dogodek pa sta z glasbo pospremila kitarist Boštjan Soklič in slikar sam kot tolkalce. – V Kulturnem centru Janeza Trdine je potekal *Novoletni park - plesno rajanje* z mladimi plesalci Plesnega društva *Terpsihora* in s klovneso *Mika Maka*. – Klub *LokalPatriot* je povabil na literarni večer o novi knjigi *Boba Dylana*. S prevajalcem Matejem Kranjcem se je pogovarjal *Rasto Božič*.

RAKA, 22. decembra – Vokalna skupina *Srake z Rake* je v cerkvi sv. Lovrenca pripravila božični koncert in povabila tudi goste.

ŽUŽEMBERK, 22. decembra – V telovadnici šole so se obiskovalcem na koncertu predstavili šolski mešani in otroški pevski zbor, pritrkovalci ter nekaj glasbenikov in recitatorjev.

BREŽICE, 23. decembra – Nekdanji učenci Glasbene šole Brežice so povabili na prednovoletni koncert.

KAPELE, 23. decembra – Pihalni orkester *Kapele* je v Prosvetnem domu pripravil božično-novoletni koncert z gosti *Nušo Derenda*, *Dušanom Topolovcem* ter *Matejo in Jernejo Žarn*.

NOVO MESTO, 23. decembra – Mešani pevski zbor *Novo mesto* je v Kulturnem centru Janeza Trdine pripravil letni koncert.

ŠMARJETA, 23. decembra – V okviru mednarodne fundacije *Beli golob* je bil v telovadnici osnovne šole koncert *Gianija Rijavca* *Godba o miru*.

METLIKA, 24. decembra – Godba na pihala *Metlika* je 155-letnico godbe proslavila z božično-novoletnim koncertom v športni dvorani in ob tej priložnosti predstavila novo zgoščenko.

ŠENTJANŽ, 24. decembra – V farni cerkvi je nekaj božičnih pesmi zapela vokalna skupina *Kresnice*.

ŠMARJEŠKE TOPLICE, 24. decembra – Na božičnem koncertu v Zdravilišču so nastopili Mešani pevski zbor *Vlaste Tavčar* iz Šentjerneja, vokalna skupina *Mavrica* in Harmonikarski orkester iz *Podbočja*.

DOBRNIČ, 25. decembra – Božični koncert s kulturnim programom so pripravili tudi v cerkvi sv. Jurija.

KRŠKO, 25. decembra – Ob 850-letnici župnije so v cerkvi sv. Ruperta pripravili božični koncert Slovenskega okteta.

NOVO MESTO, 25. decembra – Frančiškanski komorni zbor in orkester

je poskrbel za tradicionalni koncert božičnih pesmi v frančiškanski cerkvi.

TREBNJE, 25. decembra – Domače glasbene skupine so v župnijski cerkvi pripravile božični koncert.

BLANCA, 26. decembra – Godba Blanški vinogradniki je v športni dvorani osnovne šole imela 5. tradicionalni božično-novoletni koncert. Nastopili so še Vokalna skupina Corona, Bratje Dobrovnik, Posavski muzikanti, Ansambel Cvet, Egoni svingers, Ta pravi muzikanti, Boštjan Povše z učenci.

BREŽICE, 26. decembra – KUD Brežice in Tamburaški orkester iz Artič sta povabila na božični koncert v cerkev sv. Lovrenca.

ČRNOMELJ, 26. decembra – Črnomaljski glasbeniki so povabili v Kulturni dom na novoletni koncert.

KOSTANJEVICA NA KRKI, 26. decembra – Domači pihalni orkester je v Domu kulture pripravil božično-novoletni koncert.

KRMELJ, 26. decembra – V telovadnici osnovne šole je bila na ogled gledališka predstava skupine Knapec Žabec in njegovo srce. Nastopila je tudi klovnesa Eva Škoflič Maurer.

MIRNA PEČ, 26. decembra – Ljubo doma, kdor ga ima je bil naslov tradicionalne prednovoletne prireditve v Kulturnem domu, na kateri so nastopili skupina Rožmarin, ženski pevski zbor Čebelice, citrarka Sonja Pire, harmonikarji, učenci osnovne šole ter dramska skupina Skriti raj.

SEVNICA, 26. decembra – V župnijski cerkvi sv. Nikolaja je bil božični koncert Okteta Jurija Dalmatina.

ŠENTLOVRENC, 26. decembra – Mešani pevski zbor Strune je povabil v župnijsko cerkev na božični koncert.

TRŽIŠČE, 26. decembra – V župnijski cerkvi je bil božični koncert skupine Zefir in encijan.

URŠNA SELA, 26. decembra – Ob dnevu samostojnosti je ženski pevski zbor Kronce, ki deluje v okviru KUD Uršna sela, v cerkvi sv. Križa pripravil božično-novoletni koncert.

BIZELJSKO, 27. decembra – Zbori KUD Brežice so povabili na božični koncert.

DOLENJA VAS PRI KRŠKEM, 27. decembra – Ženski pevski zbor Prepelice je v gasilskem domu pripravil koncert z gostom Milanom Amerškom.

KRMELJ, 28. decembra – Godba Sevnica je v Domu svobode priredila tradicionalni božično-novoletni koncert.

KRŠKO, 28. decembra – Kulturni dom Krško je s sodelovanjem ljubiteljskih skupin pripravil tradicionalno razvedrilno prireditev, polno glasbe, plesa in žlahtne besede z naslovom Pozdrav novemu letu 2006.

NOVO MESTO, 28. decembra – V Kulturnem centru Janeza Trdine je bilo mogoče prisluhniti božično-novoletnemu koncertu Komornega orkestra

Maja Bevc in Jelena Ždrale kot solistki na božično-novoletnem koncertu Komornega orkestra Tartini z dirigentom Alešom Makovcem.

Tartini pod taktirko Aleša Makovca. Del programa so oblikovali skupaj s pevci Mešanega pevskega zbora Viva, župnijskega pevskega zbora sv. Jakoba iz Vavte vasi in pevske skupine Plamen iz Škocjana.

DOLENJSKE TOPLICE, 29. decembra – Na parkirišču Wellness centra Balnea je potekal 1. novoletni festival domače glasbe Dolenjske Toplice.

GRADAC, 29. decembra – V Kulturni dvorani je bil predstavitveni koncert skupine Tihožitje z gosti z naslovom Ljudske pesmi in melodije malo drugače.

NOVO MESTO, 29. decembra – Mestna godba Novo mesto je povabila na promenadni koncert po Glavnem trgu. – V Klubu LokalPatriot je bil 5. tradicionalni novoletni jam session. – V Športni dvorani Marof je bila Harmonika in guča party, ki so jo ponovili še naslednji dan.

ŠENTJERNEJ, 29. decembra – Na velikem božično-novoletnem koncertu v športni dvorani OŠ so nastopili Pihalni orkester Šentjernej ter gostje Štajerskih 7 in Mladinski pevski zbor OŠ Žužemberk.

GABRIJELE, 30. decembra – Kresnice iz Šentjanža so povabile na božično-novoletni koncert v cerkev sv. Lenarta.

SEVNICA, 30. decembra – V kulturni dvorani je božično-novoletni koncert imelo Kulturno društvo Godba Sevnica.

ŠENTRUPERT, 30. decembra – Pihalni orkester sv. Ruperta je povabil na božično-novoletni koncert v telovadnico OŠ.

TREBELNO, 30. decembra – V cerkvi sv. Križa je na božično-novoletnem koncertu nastopil New Swing Quartet. Ponovili so ga še v cerkvi sv. Urha v Velikem Gabru.

ČRNOMELJ, decembra – Marina Brezar je izdala pesniško zbirko Samo hari bajt - Samo malo sreče v romščini in slovenščini. Na predstavitvi knjižice se je z avtorico pogovarjala Ksenija Khalil, pesmi sta brali Tanja Hudorovac in Madalina Brezar, na harmoniko pa je zaigral Marinin brat Srečko.

KOSTANJEVICA, decembra – Galerija Božidarja Jakca je leto zaključila z novo razstavo v grafičnem kabinetu Bogdana Borčiča.

KRŠKO, decembra – Zavod Neviodunum je izdal letni almanah Občine Krško. – V novi galeriji nove poslovne stavbe Kostak se je z razstavo Rapsodija v oranžnem predstavil akademski slikar Vojko Pogačar, po rodu Krčan, ki zdaj živi in ustvarja v Mariboru. – V Čebel'n'aku so odprli risarsko razstavo Živali avtorja Gregorja Smukoviča.

LOČE, decembra – Člani gasilskega pihalnega orkestra Loče so pripravili Miklavžev koncert.

MOKRONOG, decembra – V založništvu Studia 5 z Mirne je izšla nova zgodba o skratih Mokronožcih z naslovom Predpraznik vsestranskega kulturnika in ustvarjalca Staneta Pečka iz Mokronoga.

NOVO MESTO, decembra – Bralni krožek Bibliofil, ki deluje na novomeški gimnaziji, je gostil pisatelja Igorja Karlovška. – Založba Goga se je od starega leta poslovila s paketom knjižnih novosti: z Romskimi pravljicami Rajka Šajnoviča, s proznim prvencem Zaliv Danijeje Zupan iz Laškega, romanom Mustang avtorjem Lenarta Zajca in Maje Marine Merljak, z romanom Darkroom hrvaške pisateljice Rujane Jeger in z romanom Hotela Prolematik flamskega pesnika in pisatelja Dimitrija Verhulsta.

SEVNICA, decembra – Glasbena šola Sevnica je povabila na koncert dveh vrhunskih pianistov: nagrajenca Prešernovega sklada Milka Lazarja in Bojana Goriška iz Loke pri Zidanem Mostu. – V Lekos galeriji Ana so predstavili knjigo Jožeta Galiča z naslovom Zaradi pesmi, dogodek pa je popestrilo petje Galičeve družine.

STARI TRG OB KOLPI, decembra – V dvorani Osnovne šole je potekala 3. revija folklornih in tamburaških skupin z naslovom Ajte, ajte sa si sumi!.

ŠENTRUPERT, decembra – Izšla je nova zgoščenka našega vodilnega organista Milka Bizjaka, na kateri je mogoče poslušati tujo orgelsko glasbo 18. stoletja.

TREBNJE, decembra – V avli Mercatorjevega centra je cikel petih slik z naslovom Jezusovo življenje na ogled postavil Vincet Dušan Šparovec Mokronoški.

Vojko Pogačar

Fotografije v Kroniki: Milan Markelj

LETNO KAZALO 2005

VSEBINSKO KAZALO

UVODNIKI

Markelj Milan: Praznična zarezja v palimpsest kulture	3
Bližina povsem različnih majskih obletic	137
Rast zrasla do stotega poganjka	285

LITERATURA

Poezija

Bedrač David: Vlaki	431
Crček Helena: Čas monsuna	560
Kolenc Janez: Čutim te	6
Sonet poslavljanja	6
Danes	7
Pomladansko jutro	7
Vsak dan	8
Starost	8
Smrt	147
Čakanje pogreba	147
Junij	434
Jesenska	435
Koranter Sonja: Prišel si v dežju, med kapljami	13
Vse okrog mene živi	13
Pojdi z menoj	13
Ljubezen moja	14
Tako sem žejna	14
Nič me bolj ne začara	14
Ljubi moj se seli	14
Kovič Jurij: Nepozabljenje	296
Lesar Ladislav: Metamorfoze	436
Pavček Tone: Aleluja	287
Plut Katja: V noči med svečami v baziliki	291
Češem	291
Caaarsku, ej	292
Korenine pod asfaltom	293
Medvedí prižigajo modre zvezde	294
Potežkaj zemljo	294
Polič Andraž: Obala	9
Alexandria	9
Peščenjak	10
Pri kapelici	11
Lisboa	11
Delfina	12
Tisa	12
Povše Rezka: Napoleonova vrba	144
Orfej in Evridika	145
Starc Maks: Fžou	148
Kmpir	148
Šali Franci: Ob mamini 90-letnici	5
Šelj Milan: Družinski portreti	142
Škorjanec Marica: Petelin	439
Skrivanje	439
Zavetje	440
Skrepenelost	440
Šušel David: Šest pesmi	558

Zupančič Jadranka: Nimam prostora	139
Prah	140
Reka	140
Mantra	140
Ogenj na vodi	141
Proza	
Božič Rasto: Titovi vojščaki	301
Gaši Nataša: Obračun	570
Gazvoda Nejc: Angeli z napako	152
Moja muca	567
Mestnik Ivanka: V začaranem krogu	445
Peček Stane: V mirni dolini	439
Pevec Zdenko: Samo čevlji	443
Primec Jože: Dedova ura	581
Na sejem	582
Pogreb	583
Sevljak Jože: Zaman	308
V prazno	310
Kdo jih kodra, valove?	575
Trobiš Smiljan: Pogovori narave	594
Vrhovec Iztok: Smrt	21
Zidar Anica: Rožnato življenje	17
Prevodi	
Jesenin Sergej (prevod: Tone Pavček): Pesmi	562
Karamzin Nikolaj (prevod: Drago Bajt): Uboga Liza	313
Sierra Morena	323
Luzi Mario (prevod Marta Fili): Pomladi	150
Materi	150
Sporočilo Giuseppini po mnogih letih	150
Moji materi iz njenega doma	151
Rudan Vedrana (prevod: Barica Smole): Na nebeškem sodišču	32
Aforizmi	
Trobiš Smiljan: Domislice in spoznanja	15
Spomini	
Torkar Rado: Spomini na novomeško gimnazijo	25
KULTURA	
Borštnar Alojz: Novo leto 1944	483
Hvalnica trti	484
Štorova povest	485
Bavec Uroš: Zaščitna arheologija na Dolenjskem	186
Bregar Marjeta: Postiljoni na Dolenjskem	326
Dovič Marijan: Janez Trdina in njegova vloga v razvoju slovenskega literarnega sistema	38
Roman o rojstvu neke pomladi	472
Frantar Bojan: Sončne ure Slovenije	598
Kambič Mirko: Janko Lavrin in Hluparjev mlin	343
Klemene Sonja: Simpozijški kiparji in kamnite skulpture za Grosuplje - mesto kipov 2004	192
Kranjc Marijan F.: Genealoški oris rodbine Andoljšek / Andolšek	55
Zakaj je bil Arsa Jovanović poslan med slovenske partizane?	331
Slovenska kri za srbske brate - Slovenci so branili Srbijo	457
Kure Janez: Prvi zasadil trtje, odporno na trtno uš	478
Lozar Štamcar Maja: Stanovanjska oprema gradu Grm v 18. stoletju	593
Markelj Milan: Alojz Borštnar - tržiški pesnik in pisatelj	481
Nadrah Anton: Povezanost dr. Marijana Zadnikarja s stiškim samostanom	615
Panjan Mateja: Oživitev mestnega jedra Črnomlja	462
Pevec Felicijan: P. Oton (Karel Nikolaj) Škola	476
Picelj Zdenko: Slovenski muzeji, muzejstvo in matičnost	587
Podgornik Judita: Komandant Stane	208
Rožman Helena: Galerija postaja tudi prostor učenja	469

Smole Dordević Maja: Ekonomski položaj Janeza Trdine in njegovi pogledi na gospodarstvo	609
Strgar Jože: Zelena renesansa	50
Škufca Jože: Življenske in delovne postaje Janeza Trdine	163
Štepec Dobernik Dušan: Kozolci v Mirnski dolini	602
Vrbetič Aljoša: Na svidenje, profesor	346

NAŠ GOST

Dražumerič Marinka: "Sem pač človek, ki mu je bilo delo v veselje." (Pogovor z Zvonkom Rusom)	620
Gregorčič Ivan: "Bila sem otrok narave in sonca." (Pogovor s sopranistko Vilmo Bukovec)	490
Grobovšek Jovo: Med umetnostjo in preživetjem (Pogovor s fotografom Bojanom Radovičem)	212
Markelj Milan: Življenje v frančiškanski kuti in s knjigami (Pogovor s p. Felicijanom Pevcem)	349
Stibilj Šajn Anamarija: Novomeški likovni dnevi	501
Vovk Staša: "Lepoto najdem tudi v cvetočem plevelu." (Pogovor z akademsko slikarko Ano Hladnik Guštin)	61

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Koncilija Franci: Novo mesto, sedež škofije	360
Koščak Marko: Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine	69
Luzar Martin: Resnica med resnico in resnico	633
Miklič Joža: Podjetništvo kot način življenja in razmišljanja	506
Novljan Silva: Čas prostosti v knjižnici	635
Šali Franci: Beseda o svobodi	229
Zupančič Jernej: Na presečišču spominov in simbolov	221

ODMEVI IN ODZIVI

Božič Rasto: Pošta na Dolenjskem	79
Kristalno drevo Stringsov	90
Vse te zgodbe	244
Glasba na razpotju	246
Kdo je oziroma ni frajer?	374
Janez Trdina, pomemben del kulturne podobe Novega mesta	531
Morda se nič ne izgubi?	540
Diznilend	667
Novo mesto - glasbeni center?	668
Brezovar Marjan: Na rob razstavi in katalogu Novomeška trgovina in trgovci	652
Ceglar Katja: Martina Bohar: slikarska razstava	83
Damjana Stopar: Slike	369
Mojca Zlokarnik: Neslišno	659
Černelič Krošelj Alenka: Govorica glin: Vladimira Štoviček	370
Ne le rožmarin za spomin	372
Tri "poletne" razstave	523
Gorupič Boris: Poudarki v barvitih detajlih	660
Gregorčič Ivan: Pot kot brazgotina	87
Koncilija Tomaž: Grmsko srečanje nekje med Slovenijo in Kurdistanom	84
Sodobni pristopi k literaturi	85
Lebdenje v praznem Janeza Kolenca?	536
Ko spregovorijo Goršetovi kipi in Trobiševi verzi	538
Gorjanske bajke - Tales from the Gorjanci Hills	663
Še nekaj o gledališkem bontonu	665
Koščak Marko: Prenos dobrih praks EU - Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine	237
Križ Borut: Podobe življenja in mita	519
Križ Ivica: Ko še ni bilo vzmetnic jogi	240
Medle Bojana: Spomini na deda	655
Miklič Joža: Preprosti, majhni koraki k učinkovitemu delu in boljšemu življenju	512

Novomeška deklaracija: Kakovostno preživljanje prostega časa splošna	
knjižnična pravica	649
Počkar Ivanka: Peč se je podrla	241
Polajnar Frelj Nataša: Jesusus pragensis	651
Porenta Tita: Šolstvo in mesto Krško konec 19. in na začetku 20. stoletja	380
Pregl Kobe Tatjana: Barvna svetloba minimalističnih pokrajin	654
Janez Trdina in svet pod Gorjanci	657
Nove glinene zgodbe	82
Pungerčar Majda: Auerspergi: po sledih mogočnega tura	661
Simič Mitja: Zbornik kot izziv za novi simpozij	526
Smole Barica: Veliki novomeški literarni up	89
Štepec Dobernik Dušan: Kjer je vasica, je tudi vodica	243
Grad Mirna in njegova obnova	378
Vovk Staša: Predlog ustanovitve poklicnega gledališča v Novem mestu	239
Vuga Davorin: Monografija o Mirnskem gradu	528
Zupan Jože: Da dogajanja ne tonejo v pozabo	383
Nova podoba Franceta Žagarja	384
Zupančič Jadranka: Knjižnica - igrišče znanja in zabave	645

SKRITI ZAKLADI KULTURNE DEDIŠČINE

Bahor Stanislav: Samostanske knjižnice na Dolenjskem - Cistercijanska	
opatija Stična	94
Samostanske knjižnice na Dolenjskem - Kartuzijani in kartuzija	
Pleterje	250
Samostanske knjižnice na Dolenjskem - Frančiškani in knjižnica	
frančiškanskega samostana v Novem mestu	387
Samostanske knjižnice na Dolenjskem - Kapucini in kapucinski	
samostan Krško	673

KRONIKA

Markelj Lidija: November - december 2004	114
Januar - februar 2005	274
Marec - maj 2005	419
Junij - avgust 2005	542
September - oktober 2005	692

LETNO KAZALO

Štefančič Peter: Letno kazalo 2004	127
--	-----

KAZALO AVTORJEV

Bahor Stanislav: Samostanske knjižnice na Dolenjskem - Cistercijanska	
opatija Stična	94
Samostanske knjižnice na Dolenjskem - Kartuzijani in kartuzija	
Pleterje ..	250
Samostanske knjižnice na Dolenjskem - Frančiškani in knjižnica	
frančiškanskega samostana v Novem mestu	387
Samostanske knjižnice na Dolenjskem - Kapucini in kapucinski	
samostan	
Krško	673
Bajt Drago: Prevod proze Nikolaja Karamzina	313
Bavec Uroš: Zaščitna arheologija na Dolenjskem	186
Bedrač David: Vlaki	431
Borštnar Alojz: Novo leto 1944	483
Hvalnica trti	484
Štorova povest	485
Božič Rasto: Pošta na Dolenjskem	79
Kristalno drevo Stringsov	90
Vse te zgodbe	244
Glasba na razpotju	246
Titovi vojščaki	301
Kdo je oziroma ni frajer?	374

Janez Trdina: pomemben del kulturne podobe Novega mesta	531
Morda se nič ne izgubi?	540
Diznilend	667
Novo mesto - glasbeni center?	668
Bregar Marjeta: Postiljoni na Dolenjskem	326
Brezovar Marjan: Na rob razstavi in katalogu Novomeška trgovina in trgovci	652
Ceglar Katja: Martina Bohar: slikarska razstava	83
Damjana Stopar: Slike	369
Mojca Zlokarnik: Neslišno	659
Črček Helena: Čas monsuna	560
Černelič Krošelj Alenka: Govorica gline: Vladimira Štoviček	370
Ne le rožmarin za spomin	372
Tri "poletne" razstave"	523
Dovič Marijan: Janez Trdina in njegova vloga v razvoju slovenskega literarnega sistema	38
Roman o rojstvu neke pomladi	472
Dražumerič Marinka: "Sem pač človek, ki mu je bilo delo v veselje." (Pogovor z Zvonkom Rusom)	620
Fili Marta: Prevod pesmi Maria Luzija	150
Frantar Bojan: Sončne ure Slovenije	598
Gaši Nataša: Obračun	570
Gazvoda Nejc: Angeli z napako	152
Moja muca	567
Gorupič Boris: Poudarki v barvitih detajlih	660
Gregorčič Ivan: Pot kot brazgotina	87
Bila sem otrok narave in sonca (Pogovor s sopranistko Vilmo Bukovec) ...	490
Grobovšek Jovo: Med umetnostjo in preživetjem (Pogovor s fotografom Bojanom Radovičem)	212
Jesenin Sergej: Pesmi (prevedel: Tone Pavček)	562
Kambič Mirko: Janko Lavrin in Hluparjev mlin	343
Karamzin Nikolaj: Uboga Liza (prevedel: Drago Bajt)	313
Sierra Morena (prevedel: Drago Bajt)	323
Klemenc Sonja: Simpozijijski kiparji in kamnite skulpture za Grosuplje - mesto kipov 2004	192
Kolenc Janez: Čutim te	6
Sonet poslavljanja	6
Danes	7
Pomladansko jutro	7
Vsak dan	8
Starost	8
Smrt	147
Čakanje pogreba	147
Junij	434
Jesenska	435
Koncilija Franci: Novo mesto, sedež škofije	360
Koncilija Tomaž: Grmsko srečanje nekje med Slovenijo in Kurdistanom	84
Sodobni pristopi k literaturi	85
Lebdenje v praznem Janeza Kolenca?	536
Ko spregovorijo Goršetovi kipi in Trobiševi verzi	538
Gorjanske bajke - Tales from the Gorjanci Hills	663
Še nekaj o gledališkem bontonu	665
Koranter Sonja: Prišel si v dežju, med kapljami	13
Vse okrog mene živi	13
Pojdi z menoj	13
Ljubezen moja	14
Tako sem žejna	14
Nič me bolj ne začara	14
Ljubi moj se seli	14
Koščak Marko: Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine	69
Prenos dobrih praks EU - Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine	237
Kovič Jurij: Nepozabljenje	296
Kranjc Marijan F.: Genealoški oris rodbine Andoljšek / Andolšek	55

Zakaj je bil Arsa Jovanović poslan med slovenske partizane?	331
Slovenska kri za srbske brate - Slovenci so branili Srbijo	457
Križ Borut: Podobe življenja in mita	519
Križ Ivica: Ko še ni bilo vzmetnic jogi	240
Kure Janez: Prvi zasadil trtje, odporno na trtno uš	478
Lesar Ladislav: Metamorfoze	436
Lozar Štamcar Maja: Stanovanjska oprema gradu Grm v 18. stoletju	593
Luzar Martin: Resnica med resnico in resnico	633
Luzi Mario (prevod Marta Fili): Pomladi	150
Materi	150
Sporočilo Giuseppini po mnogih letih	150
Moji materi iz njenega doma	151
Markelj Lidija: November - december 2004	114
Januar - februar 2005	274
Marec - maj 2005	419
Junij - avgust 2005	542
September - oktober 2005	692
Markelj Milan: Praznična zareza v palimpsest kulture	3
Bližina povsem različnih majskih obletnic	137
Rast zrasla do stotega poganjka	285
Življenje v frančiškanski kuti in s knjigami (Pogovor s p. Felicijanom Pevcem)	349
Alojz Borštnar - trziški pesnik in pisatelj	481
Medle Bojana: Spomini na deda	655
Mestnik Ivanka: V začaranem krogu	445
Miklič Joža: Podjetništvo kot način življenja in razmišljanja	506
Preprosti, majhni koraki k učinkovitemu delu in boljšemu življenju	512
Nadrah Anton: Povezanost dr. Marijana Zadnikarja s stiškim samostanom	615
Novljan Silva: Čas prostosti v knjižnici	635
Panjan Mateja: Oživitev mestnega jedra Črnomlja	462
Pavček Tone: Aleluja	287
Prevod pesmi Sergeja Jesenina	562
Peček Stane: V mirni dolini	439
Pevce Felicijan: P. Oton (Karel Nikolaj) Škola	476
Pevce Zdenko: Samo čevelj	443
Picelj Zdenko: Slovenski muzeji, muzejstvo in matičnost	587
Plut Katja: V noči med svečami v baziliki	291
Češem	291
Caaarsku, ej	292
Korenine pod asfaltom	293
Medvedi prižigajo modre zvezde	294
Potežkaj zemljo	294
Počkar Ivanka: Peč se je podrla	241
Podgornik Judita: Komandant Stane	208
Polajnar Frelj Nataša: Jesusus pragensis	651
Polič Andraž: Obala	9
Alexandria	9
Peščenjak	10
Pri kapelici	11
Lisboa	11
Delfina	12
Tisa	12
Porenta Tita: Šolstvo in mesto Krško konec 19. in na začetku 20. stoletja	380
Povše Rezka: Napoleonova vrba	144
Orfej in Evridika	145
Pregl Kobe Tatjana: Barvna svetloba minimalističnih pokrajin	654
Janez Trdina in svet pod Gorjanci	657
Nove glinene zgodbe	82
Primc Jože: Dedova ura	581
Na sejem	582
Pogreb	583
Pungerčar Majda: Auerspergi: po sledih mogočnega tura	661

Rožman Helena: Galerija postaja tudi prostor učenja	469
Rudan Vedrana: Na nebeškem sodišču (prevod: Barica Smole)	32
Sevljak Jože: Zaman	308
V prazno	310
Kdo jih kodra, valove?	575
Simič Mitja: Zbornik kot izziv za novi simpozij	526
Smole Barica: Veliki novomeški literarni up	89
Prevod proze Vedrane Rudan	32
Smole Dordević Maja: Ekonomski položaj Janeza Trdine in njegovi pogledi na gospodarstvo	609
Starc Maks: Fžou	148
Kmpir	148
Stibilj Šajn Anamarija: Novomeški likovni dnevi	501
Strgar Jože: Zelena renesansa	50
Šali Franci: Ob mamini 90-letnici	5
Beseda o svobodi	229
Šelj Milan: Družinski portreti	142
Škorjanec Marica: Petelin	439
Skrivanje	439
Zavetje	440
Skrepenelost	440
Škuřca Jože: Življenjske in delovne postaje Janeza Trdine	163
Štefančič Peter: Letno kazalo 2004	127
Štepec Dobernik Dušan: Kjer je vasica, je tudi vodica	243
Grad Mirna in njegova obnova	378
Kozolci v Mirnski dolini	602
Šušel David: Šest pesmi	558
Torkar Rado: Spomini na novomeško gimnazijo	25
Trobiš Smiljan: Domislice in spoznanja	15
Pogovori narave	594
Vovk Staša: Predlog ustanovitve poklicnega gledališča v Novem mestu	239
"Lepoto najdem tudi v cvetočem plevelu" (Pogovor z akademsko slikarko Ano Hladnik Guštin)	61
Vrbetič Aljoša: Na svidenje, profesor	346
Vrhovec Izток: Smrt	21
Vuga Davorin: Monografija o Mirnskem gradu	528
Zidar Anica: Rožnato življenje	17
Zupan Jože: Da dogajanja ne tonejo v pozabo	383
Nova podoba Franceta Žagarja	384
Zupančič Jadranka: Nimam prostora	139
Prah	140
Reka	140
Mantra	140
Ogenj na vodi	141
Knjižnica - igrišče znanja in zabave	645
Zupančič Jernej: Na presečišču spominov in simbolov	221

Prilpil: Milan Markelj

RAST

REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

LETNIK XVII., FEBRUAR 2006, št. 1 (103), ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

- IZDAJATELJICA:** Mestna občina Novo mesto, zanjó župan mag. Boštjan Kovačič
- SOIZDAJATELJICE:** Občine Črnomelj, Dolenjske Toplice, Mirna Peč, Semič, Šentjernej, Škocjan, Trebnje, Žužemberk in Založba Goga
- SVET REVIJE:** Predsednica sveta: Staša Vovk (Mestna občina Novo mesto), člani: Rudolf Cerkovnik (Žužemberk), Anica Jakša (Semič), Ksenija Khalil (Črnomelj), Cvetka Klobučar (Škocjan), Jože Kumer (Dolenjske Toplice), Ida Zagorc (Šentjernej), Aleksander Rupena (Mirna Peč), Stane Peček (Trebnje) in Mitja Ličen (Založba Goga)
- UREDNIŠTVO:** Milan Markelj (odgovorni urednik), Nataša Petrov (namestnica odgovornega urednika), Ivan Gregorčič (Literatura), Marinka Dražumerič (Kultura), Marko Koščak (Družbena vprašanja), Tomaž Koncilija (Odmevi in odzivi), Janko Orač (likovni urednik)
- NASLOV UREDNIŠTVA IN TAJNIŠTVA:** Mestna občina Novo mesto, Novi trg 6, 8000 Novo mesto, s pripisom: za revijo Rast, tel.: (07)39-39-253, faks: (07) 39-39-208, elektronska pošta: rast@novomesto.si.
- TAJNIK REVIJE:** Franc Zaman – Uradne ure ob sredah od 11. do 15. ure, tel.: 041-845-729.
- LEKTOR:** Peter Štefančič
- NAROČNINA:** Podračun Mestne občine Novo mesto, št. 01285-0100015234, s pripisom: za revijo Rast
Letna naročnina za fizične osebe je 4.500 SIT, za pravne osebe 7.500 SIT. Ta številka stane v prosti prodaji 1.000 SIT
Odpovedi so možne samo v začetku koledarskega leta.
- PRISPEVKI:** Rokopise sprejemajo tajnik revije in uredniki. Nenaročenih rokopisov in drugih gradiv ne vračamo. Želena je, da so prispevki napisani z računalnikom, stiskani v dveh izvodih s širokim razmikom (30 vrst na stran). Zapisi na računalniški disketi naj bodo shranjeni v formatu MS Word.
- NAKLADA:** 500 izvodov
- PRIPRAVA ZA TISK:** MiM
- TISK:** Tiskarna Novo mesto
- Na podlagi Zakona o davku na dodano vrednost (Uradni list RS, št. 89/98) je revija uvrščena med proizvode, za katere se obračunava davek na dodano vrednost po stopnji 8,5 odst.
- Izhaja dvomesečno
- PODPORNIKI:** Izid te številke so podprli: Mestna občina Novo mesto, občine soizdajateljice, Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo, Komunala Novo mesto, Trimo Trebnje in Krka, tovarna zdravil Novo mesto.

SODELAVCI TE ŠTEVILKE

Rasto BOŽIČ, publicist, Novo mesto

Luís VAZ de CAMÕES, portugalski pesnik in dramatik (1524–1580)

Ivan GREGORČIČ, prof. slovenskega jezika in književnost, OŠ Mirna na Dolenjskem, Rakovnik pri Šentrupertu

Milček KOMELJ, dr. znanosti s področja umetnostne zgodovine, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Ljubljana

Miklavž KOMEJ, dr. znanosti s področja umetnostne zgodovine, pesnik, Ljubljana

Tomaz KONCILJA, univ. dipl. komparativist in prof. slovenščine, OŠ Grm, Novo mesto

Jurij KOVIČ, mag., pesnik in pisatelj, Piran

Marijan F. KRANJC, generalmajor v pokojju, Ljubljana

Franc KRIŽNAR, sodelavec iz Rateč, Škofja Loka

Judita LUX, univ. dipl. arheologinja, Hotedrščica

Zvezdana MAJHEN, samostojna ustvarjalka na področju kulture, Ljubljana

Lidija MARKELJ, univ. dipl. novinarka, Dolenjski list Novo mesto, Novo mesto

Milan MARKELJ, novinar, urednik, pesnik in pisatelj, Novo mesto

Meta MATIJEVIČ, univ. prof. zgodovine, arhivistka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, Novo mesto, Mirna Peč

Stane PEČEK, glasbenik, kulturni delavec, Mokronog

Darja PEPERKO GOLOB, prof. ruskega in slovenskega jezika, bibliotekarka, Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto, Novo mesto

Barica SMOLE, pisateljica, prevajalka in publicistka, Trebnje

Miha TIŠLER, akademik, prof. dr., Ljubljana

Lope de VEGA, španski dramatik in lirik (1562–1635)

Davorin VUGA, univ. dipl. arheolog, konservatorski svetovalec, višji svetovalec, Ministrstvo za kulturo, Direktorat za kulturno dediščino, Ljubljana

Anica ZIDAR, razredna učiteljica, pisateljica, Mokronog

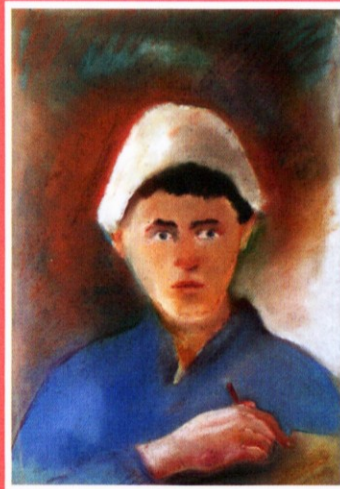
82
RAST 2006

200702439, 1

COBISS c

KUJIZNICA M. JARNA
Domeničanski oddelček

RAST – FEBRUAR 2006

MESTNA OBČINA NOVO MESTO